

ŽUPANIJA VIROVITIČKA

U PROŠLOSTI.

*

NAPISAO

FERDINANDO pl. ŠIŠIĆ.

*

U OSIEKU MDCCCXCVI.

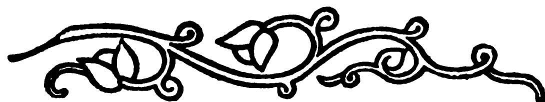
KNJIGO- I KAMENOTISKARNA JULIJA PFEIFFERA U OSIEKU.

MEMORIA
COMITATUS VERÖCZENSIS
DOCUMENTIS AUTHENTICIS ADHIBITIS
SCRIPSIT OPERIQUE
DUAS TABULAS GEOGRAPHICAS
„COMITATUS VERÖCZENSIS SAECULO XV“
ET
„SLAVONIA INEUNTE SAECULO XVIII“
STEMMAQUE COMITATUS VERÖCZENSIS EX ANNO
MDCCCXCVI
ADDIDIT FERDINANDUS NOB. ŠIŠIĆ.

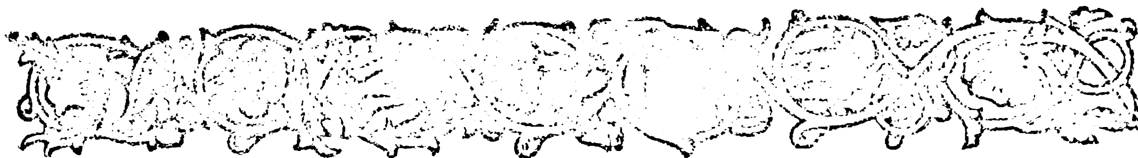

SIGILLUM COMITATUS DE VERÖCZE 1746
Lit. Julius Pfeiffer, Osiek.

KAZALO.

*

PREDGOVOR

PREDGOVOR.

PROLJETNOJ SKUPŠTINI OBDRŽAVANOJ DNE 21. MAJA 1895., PODNEO JE KR. PODŽUPAN županije virovitičke predlog, da se prigodom stopedeset-godišnjice obstanka ove županije, izdade njena monografija. „Ta monografija, veli predlog, služila bi ujedno izložkom na budimpeštanskoj 1000-godišnjoj izložbi, u kojoj će naše kraljevine biti zastupane u posebnom odjelu. Kao što imade u obće naš odjel svrhu prikazati uspjehe narodnjega rada i mara; kako ima svrhu da si naša domovina osvietla lice pred stranim svietom i da dokaže, da je naš narod u kulturnom i materijalnom pogledu tako napredovao, da si je stvorio u kolu prosvjetlenih naroda, častno mjesto i osigurao liepu budućnost — tako će i ta monografija uz druge izložke županije virovitičke biti dokazom našega rada i ponosa.“

Taj posao povjerio je meni kr. podžupan županije virovitičke, odlikovavši me time u velikoj mjeri. No prihvativši se pisanja monografije, odmah sam upoznao težkoću posla, jer raditi u prošlosti današnje Slavonije tim je mučnije, što su za taj posao izvori prve ruke malobrojni, slabi i nepodpuni, a kod kuće ih nema upravo ni za liek. Oni postaju tek u novije doba obilatiji za ovo zadnjih sto i pedeset godina, ali sada nam opet ne podaju ono, što bi nas najvećma moglo zanimati o Slavoniji, kao iztočnom dielu naše hrvatske domovine. Tomu treba glavni razlog tražiti u tome, što se današnja Slavonija god. 1751., dakle šest godina iza sjedinjenja njezina s materom zemljom, priklopila Ugarskoj, te s njome zajednički u političkom obziru živjela. Tek entuziazam ilirski i burna godina 1848. sjeti je stare slave hrvatske i da je krv od naše krvi.

Ovo nekoliko rieči naći će najbolji tumač svoj u ovoj knjizi. Ja sam čitavu svoju radnju porazdielio na deset glava: ocrtavši na kratko kulturne prilike za rimskog vladanja, prešao sam u srednji viek, u kojem ova županija nije drugo već nasljedno vlastelinstvo nekih porodica; u tim prilikama zadesi je i turski posvoj. Držao sam da mi je nuždno nešto više progovoriti o bosanskoj (djakovačkoj) biskupiji, tim više, što se o njoj do sada malo pisalo, a mora svakog Hrvata zanimati, a na po se ovu županiju, jer se sjedište njenog biskupa nalazilo na njezinom teritoriju jur tamo od početka XIV. vieka. Oskudne bilježke o sredovječnom životu županije virovitičke pomno sam pretražio, te ih upotrebio, dok sam se u kulturnoj povjesti morao najvećma nasloniti na analogiju. Tursko vladanje i rat za oslobodjenje dosta je na tanko ocrtan, dakako tu se niesam mogao obazrieti lih na teritorij ove županije, već i na ostali susjedni dio Slavonije. Isto sam i učinio s glasovitim pandurskim četnikom Trenkom. Konačno sam prikazao politički i kulturni život ove županije od god. 1745. ovamo.

Da mi bude pripoviedanje jasnije, dodao sam radnji svojoj dvije geografske karte: jedna prikazuje teritorij ove županije u XV. vieku obzirom na političku razdiobu i topografiju, a druga, kopija jedne savremene, vlastelinske i topografske prilike Slavonije početkom XVIII. vieka. U prvoj će karti mnogom čitatelju pasti u oči, da su neka mjesta označena čistim magjarskim imenom. Držim, za izbjeći eventualnim krivim nazorima, da mi je ovo iztumačiti. Već od vremena Arpadovaca, dakle počev od god. 1102., dvorska je kancelarija imala običaj, imena sviju mjesta u oba kraljevstva prema magjarskom izgovoru, a gdje je to bilo moguće, u magjarskim prevodu označivati, tako primjerice naši Forkuševci postadoše Farkasfalva, Virovitica Verőcze, a Marijančaci Boldogasszonyfalva. Kako je ta karta izradjena prema izvornim diplomama, pisanim latinskim jezikom, u kojim se imena mjesta navode u magjarskom izgovoru, to su i mjesta onako upisana, kako sam ih u originalu i našao. Ali neko bi mogao pomisliti, za što ih niesam onda onako označio kako se zovu hrvatski; to niesam učinio za to, što ima mjesta, kojim danas nema ni traga, pak kod ovih se dosljedno i ne zna, kako su se hrvatski zvali; s toga u jednu ruku htijući, da prikažem po originalnim izpravama imena, a u drugu ruku konsekvencije radi, izišla je karta tako, kako je štampana. Medje starih županija i biskupija isto su tako izradjene po izpravam, u kojim se kazuje za svako mjesto u kojoj se županiji nalazi. Druga se karta nalazi u Beču, u mapenarkivu, te je jur bila podpuno (sa Sriemom) objelodanjena od gosp. prof. Smičiklasa u

njegovom krasnom djelu: „Oslobodjenje Slavonije, knjiga druga“. Imena, koja su u indeksu te knjige zlo protumačena s današnjim, izpravio sam za županiju virovitičku, prema protokolima iz prošlog vieka.

Radnji sam još dodao faksimile grba županijskoga i rodoslovje obitelji grofova Pejacsevicha virovitičkih.

Uvjeren sam da će učeni sviet imati prilike, da koječemu prigovori, pa možda da se i nadao više nova saznati, no što će naći u ovoj mojoj radnji, ali ipak držim, da će mnogima biti i taki posao miliji, nego li da ga nije. To bi se možda dalo i tim izpričati što knjiga nije smjela iz raznih obzira prekoračiti ovaj svoj odštampani obseg. Svakako žalim, da u nju ne udjoše neke stvari, doduše niesu od prieke potrebe, koje bi radnju bolje zaokružile i neke prilike bolje razsvietlile.

Da mi je ova radnja i ovako još izpala, unatoč svoga neprekinutog službenog posla, imam se najljepše zahvaliti u prvom redu velemožnom gosp. podžupanu Levinu Chavraku Letovaničkomu, koji mi je svojom poznatom pripravnošću i ljubezljivošću u svemu što je na probitak ove knjige bilo, uviek na ruku išao. Zahvaljujem se i gosp. Dr. Csánki-ju, arkivaru budimpeštanskom, koji mi ja dao na razpolaganje sve izprave što sam ih zatražio, u državnoj pismohrani budimskoj, a konačno i štovanoj tiskari J. Pfeiffera, da je ova radnja u tako sjajnoj opremi sviet ugledala.

U Osieku na Gjurgjev dan 1896.

Ferdinando pl. Šišić.

GLAVA PRVA
(I)

RIMSKO VLADANJE I SEOBA NARODA.

❋

Predhistorijska bilježka. — Granice i uredjenje Panonije. Rieke. — Gradovi i mjesta. — Plemena panonska. — Ceste i putovi. — Obrt i trgovina. Kršćanstvo. — Seoba naroda i posljedice njene po Panoniju.

❋

OTOVO U SVE PODUNAVSKE ZEMLJE PRODRE PRVI PUTA HISTORIJSKA SVJETLOST, kad se po njima stao širiti pobjedonosni rimski orao. Prije toga nema o njima upravo nikakvih viesti, a još manje takih pisanih spomenika, po kojima bismo mogli nešto stalna kazati. No ipak Rimljani niesu našli te zemlje puste i bez braniča, pače protivno, u njima se oni ugniezdiše teka iza krvavih i dugotrajnih ratova. Sve to vriedi i za teritorij današnje županije virovitičke. Razna predhistorijska nalazišta, jasno nam svjedoče, da je i po ovoj županiji bilo u davno doba ljudi i kulture. To su Samatovce, Kologyvár, Štrbinci (kod Djakova) koji obogatiše domaće muzeje mnogim predmetima iz neolitske dobe, a Tenje i Bizovac iz bronzane, dok su Sarvaš, Osiek (dolnji grad) i Dalj iznjeli na površinu tragove kulture ljudske željezno-halstadtsko-latenskog doba.[1] Predhistor. bilježka.

U rimsko doba dobi sva današnja Slavonija ime Panonija. S tim se imenom prvi puta sastajemo god. 34. prije Kr., kad je prvi Rimljanin Oktavijan, poznìji car Augusto, uništivši hrabre Japode, stupio na zemljište panonsko. On pade pod glavni grad tvrdu Segestiku (Siscia, Sisak), te ga uze podsjedati s kopna i vode: iza mjesec dana žestoke i očajne borbe osvoji Oktavijan grad. No budući car ne zadovolji se prosto osvojenjem Segestike, on podje dalje na iztok, te tako dospje i amo u naše današnje slavonske krajeve. Zemlja morala je biti zanemarena, jer nam savremeni rimski pisci pričaju, da je sva bila zarasla neprohodnim šu- Uredjenje Panonije.

[1] Predmeti se čuvaju od veće česti u zem. muzeju u Zagrebu i gradskom muzeju osječkom, dok ih nekoliko posjeduje Osječanin gosp. Nuber. O tom je nešto pisao Jean Victor: Le Pélerin slave. Essek 1870 pg. 23—36. Gl. Ljubić: Popis nar. zem. muzeja u Zagrebu. 1889. pg. 161—164.

mama i dubokim močvarama. Oktavijan prodre sve do Dunava, pa se tako vrati natrag, ne pokorivši ipak Panonije, jer ovdje nije mogao da uredi posebne pokrajine. To je tek uzpjelo njegovom nasljedniku Tiberiju, koji je Panoniju i svu Iliriju konačno svladao iza velikih muka. Tako se moglo pomišljati na uredjenje novoosvojenih zemalja, kojim su Rimljani vladali preko četiri stotine godina[1].

Čitava stara Panonija graničila je od juga, iza rieke Kupe i Save, s Japodijom i Dalmacijom od Karavanke planine do Drine i Šarplanine. Od iztoka s gornjom Mezijom na Drini, onda sa Skordisci na ušću Save i Jazygi, susjedi Dačana na dolnjem Dunavu. Od sjevera s Rakati i Kvadi, a kasnije s Markomani na gornjem Dunavu. Od zapada s cetskim gorama u Noriku i duž rieke Rabe i bojskih pustinja oko jezera Plesa do julskih alpa. Car Trajan prvi porazdieli Panoniju na dvije polovine gornju i dolnju. Gornja se pružala na jugu od brda Albia (Snježnika) duž bebijskih (dinarskih) planina uz Istru i Dalmaciju do utoka rieke Vrbasa (Urbas) to jest od Nauporta (Vrbnika) i Emone, do ad Fines, kod Srbca ili Svinjara. Na iztoku vodila je granica od Vrbasa ravnom prugom preko Slavonije, duž blatnog jezera i rieke Rabe do tvrdje Bregentiuma (Szöny.) Na sjeveru duž gornjega Dunava do Karnunta (Petronella) i cetskih planina, bojskih pustinja, rieke Rabe i Norika do Karavanke.

Dolnja Panonija išla je od granice dalmatinske i dolnje Mezije kraj Drina, preko utoka Drave i kraj blatnoga jezera do Bregentiuma sa zapada, a duž gornjega Dunava od Tauruna (Zemuna) sve do Aquincuma (Budima) s iztočne strane.

U III. i IV. vieku graničila je čitava Panonija prema sjeveru s krajnim Norikom i Germanijom, prema jugu s prvom Mezijom, Dalmacijom i Italijom, prema zapadu srednjim Norikom i dielom Istre, Karnije i Italije. Dielila se na četiri pokrajine, Panoniju prvu, koju je osnovao car Dioklecijan, Panoniju savsku (Panonia ripariensis i interamnensis), Panoniju Valeriju, tako nazvana u čast Valerije, kćeri Dioklecijanove, žene cara Galerija, te konačnu drugu Panoniju. Od ovih pokrajina ležaše u prvoj Panoniji jedan dio bivše gornje Panonije, od gornjega Dunava i cetskih gora, rieke Rabe, do Drave kod Optuja i Osieka. Panonija savia sterala se od Drave duž Save do Emone i Nauporta, onda do Kupe i Save izpod Siska do Svinjara. Panonija druga (savska) obuhvatila je prostor izmedju dolnje Drave i dolnje Save, duž blatnog jezera i Rabe s jedne, a duž dolnjega Dunava do Budima s druge strane. Dakle prema današnjem geografsko-političnim prilikama, bijahu u rimskoj Panoniji ove zemlje: U gornjoj Panoniji dio Austrije, dio Štajerske oko Graca, Marburga i Celja, dio Kranjske oko Ljubljane i Novoga mjesta, dio Ugarske, današnja mošonjska, vašvarska, šimegjska, baranjska i zalatska županija, onda dio Hrvatske s današnjom varaždinskom, kri-

[1] Gl. Schiller: Gesch. der römischen Kaiserzeit. Gotha 1887. Vol. I.

ževačkom, pa jednim dielom zagrebačke, požežke i virovitičke županije, konačno jednim dielom Turske Hrvatske i Bosne. U dolnjoj Panoniji: dio peštanske, komoranske, estergonske, székesfehérvárske, vesprimske, gjurske, zaladske, baranjske i bač-bodrožke županije sa šajkaškim bataljunom, onda dio Slavonije s čitavom sriemskom i preostatkom virovitičke i požežke županije, pa konačno dio Srbije, Bosne i Turske Hrvatske. Praeses (predsjednik) Panonije stolovaše u Sabariji (Szombathely — Steinamanger), a jedan consularis u Syrmiumu (Mitrovici). Svima je zapoviedao pretorski prefekt ilirski (Praefectus praetorio Illyrici).

Rieke, gradovi i mjesta.

Od planina koje se dižu na onom dielu Panonije, koji nas najvećma zanima, poznat je samo Mons Almus (Fruška gora), dok nam rimska imena za Papuk i Krndiju niesu ostala sačuvana. Dobro bijaše poznata velika močvara izpod Murse (Osieka) nazvana Paludes Ulcae[1], koju neki pišu i Hiulkae i Volceae, Ulkaee, a to je današnja Vuka i močvara Palača. Preko ove rieke vodio je za rimskih vremena kameni most (pons Ulcae, Volcae) u mjesto ad Labores danas Vera kod Vukovara. Te su bare ležale izmedju današnjeg Osieka, Djakova, Vinkovaca i Vukovara i obiju obala Vuke, te su bile mjestimice gradjeni nasipi, zidovi i braništa, iza kojih se stanovništvo branilo protiv neprijatelja. Od rieka se spominju: Danubius (Dunav), Dravus (Drava), i Ulca (Volca, Vuka). Kako je Panonija bila plodna zemlja, to je prirodno, da je po njoj bilo razasuto mnogo gradova i mjesta. Sačuvaše nam se ova imena: Stravianis (Gradac), Jovallia (Valpovo ili Tiborjanci), Vereis, Berebis (Podgajci), Marimianis (Slatina), Serota, Sirotis (Gradina iznad Virovitice), Cocconis (Bukovica), Cardono, Jovia (Turnašica), Mursella ili Mursa minor (Petrijevci), Mursa major (dolnji grad Osiek), Pons Ulcae (Vuka), i Teutiburgio (Dalj ili Borovo). Najznatniji bijaše Mursa major (Osiek, dolnji grad) na Dravi, kolonija Hadrijanova s naslovom Aelia, sa stanom prefekta dolnje Panonije i stjecištem mnogih rimskih cesta. To je bio vrlo bogat grad, urešen velikim zgradama i spomenici, glasovit trgovinom na kopnu i na vodi.

Plemena panonska.

Stanovničtvo bilo je stranom keltsko i stranom ilirsko, dok nije baš sasvim izključena mogućnost, da prije seobe Hrvata u današnju njihovu domovinu, nije bilo i u Panoniji Slavena.[2] Ta su plemena nosila razna imena. Plinije spominje duž Drave ova: Serete, Serapile, Jase i Sandicete, a oko Vukovara Kornokate. Nema sumnje da su sva ova plemena bila u medjusobnoj svezi, osobito trgovačkoj, pa stoga i dosljedno još prije Rimljana imali cesta i putova a i obćila po riekama, dakle ladja. No sve to na daleko pretekoše osvajači, ti civilizatori čitave Evrope.

[1] Gl. o tom M. Brašnić: Močvare izmedju Murse (Osieka) i Cibala (Vinkovaca). Izvještaj o c. kr. vel. gimn. u Vinkovcih 1877/8.

[2] Na to bi nas mišljenje najviše nukalo to, što nalazimo u ovim krajevima imena rieka, koja su nepobitno slavenska, kao Bustricius — Bistrica dva puta, a jedno pleme nosi ime Arivati, što je vrlo zavodljivo nalik na Hrvati.

Prva je briga bila Rimljanima, tek što osvojiše Panoniju, da je prepletu umjetnim cestama, da bi tako olakotili i omogućili putove trgovini i prolazu vojske u Germaniju i iztok, osobito Dakiju i Meziju. Po preostalim rimskim kartama dosta su nam dobro poznate te ceste, a i od velike su vrijednosti, što nam daju razna imena mjesta, pa napominju udaljenost jednog mjesta od drugoga. Za nas su od zanimljivosti ove ceste: Iz Optuja u Osiek preko Bukovice, Gradine, Slatine, Podgajaca, Tiborijanaca i Petrijevaca, dakle uz desnu obalu Drave, važna zbog trgovine s Norikom i Germanijom. Onda je prolazila Osiekom i Daljem glasovita cesta iz Beča, kroz Budim u Biograd; uz ovu još su nam poznate: ona iz Osieka u Szombathely (Saboria), pa u Mitrovicu (Sirmium) preko Vinkovaca i dole u Zemun, onda ona u Požegu (Incero) preko Gradca (Stravianis), pa dole preko Daruvara (Aquis Balissis) u Sisak. Osim ovih kopnenih putova bili su za Panoniju prevažni oni po Savi, Dravi, Dunavu i drugim riekama. Na svih riekah plovljahu rimski brodovi. Na Dunavu bila je velika ratna mornarica, koju su i privatni ljudi upotrebljavali, kad je država nije trebala za vojsku. Odjeli toga brodovlja išli su i u Savu i Dravu i podavahu sredstva, kojim se razvijala trgovina izmedju barbara i rimskih podanika.

Ceste i putovi.

Panonci najvećma življahu raštrkani, baveći se poljodjelstvom i stočarstvom, a jur u to doba na glasu je žito panonsko (frumentum Panoniae), dok se još i zemlju naziva „žirorodna" (glandifera Panonia) i hvali radi bogatstva na svinjama. Uz to se zanimahu oko lova, a već sada na glasu je krzno kuna i medveda, što su tjerali uz panonske lovce, glasoviti panonski psi, koje je Nemesianus ċa i opjevao. Oružje koje su Panonci rabili u lovu i ratu bijahu sulice, željezne kijače, strielice, koplja i hrbe od željeza i mjeda. Na glasu bijahu na daleko panonski konjanici. Od poljodjelskog orudja poznavahu plug, branu i ralo, motiku i lopatu, sjekiru, čekić itd. Od muzikalnih instrumenata liru, diple i sviralu, kako nam to svjedoče izkopani kameni kipovi. Najobljubljenije piće bijaše načinjeno od žita i vode, koje se zvalo sabaja, zobaja i zithon, dakle neka vrst piva. Osim toga pili su i medicu (medum) i vino, s kojim trgovahu sve do Rima. Rimski nam pisci opisuju Panonce kao jake i zdrave ljude, vrlo sklone na svadju, u kojoj bi se često zgodilo i ubojstvo. Ime pako vele da polazi od haljine s dugim rukavima koju su sami kod kuće pravili od domaćeg sukna, koje se zvalo p a n n o.

Obrt i trgovina.

Na glasu bijahu obrtnici panonski, a možemo sigurnošću uztvrditi da ih je već i prije Rimljana bilo, dapače po jednoj viesti u Velleia Patercula bile su u njoj poznate ne samo znanosti, već i jezik rimski. Nadalje ima Panonija mnogo učenih i duševno izobraženih ljudi, dok njihove vodje pripadaju medju najoštroumnije i najučenije.[1] Apijan kaže,

[1] In omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantum, sed linguae quoque notitia romanae, plerisque etiam literarum usus et familiaris animorum erat exercitatio. — Cujus (exercitus) immensae

da su Siščani pri predaji grada (34 pr. Kr.) položili Rimljanima i novčanu globu, što znači, da su u Panoniji bili poznati kovani novci.[1] Panonci bavili su se zidarstvom, drvodjelstvom, bačvarstvom, kolarstvom, tkalstvom, kovačtvom, bravarstvom, kožarstvom a i zlatarstvom, jer su zlato tražili osim u rudnicima i u Dravi. Dakako za rimskog gospodstva se još ti obrti na daleko viši stepen podigoše, jer kasnje nalazimo ovdje silni razkoš i najfiniju ugladjenost života, toalete i životnih potreba. U trgovačkim prilikama na daleko se znalo za Panoniju. Jur prije Rimljana, zna se da su Panonci trgovali s Grci i podunavskimi narodi, a Plinij izrično veli, da je kroz Panoniju prolazila trgovina s jantarom od baltijskih do jadranskih Veneta. Strabo kaže, da je Panonija još prije pokorenja trgovala s Italijom i to poglavito s robljem, željezom, kožom i svinjama, od kojih se sav Rim hranio. Za Rimljana i njihovih dobrih cesta još se više podiže trgovina panonska, a jedno od najvažnijih trgovačkih mjesta bijaše današnji Osiek. Ovdje je neki imućni gradjanin podigao posebnu zgradu za trgovinu, kako nam kaže jedan izkopani nadpis osječki. Dakako promet i trgovinu olakšavahu uvozi rimski, kojih je bilo vrlo mnogo u bogatih Panonaca.[2] Kad sve to znamo, onda se ne ćemo čuditi, da je Panonija postala jedna od najznatnijih pokrajina svega ogromnog carstva rimskoga. Odavle širili su Rimljani svoje gospodstvo nad prekodunavskim narodima na iztoku i zapadu, ovdje su tvrda mjesta uz Dravu i Dunav branila Rim, kad su barbari svugdje stali tražiti vrata da udju u carstvo kao njegovi neprijatelji, a često i od nevolje kao saveznici i prijatelji. Osobito je Panoniju diglo to, što je njezino stanovničtvo bilo vrlo moralno i pošteno, pa tako vidimo da su neko vrieme baš njezine legije odlučivale tko će biti car Rimu i svietu.[3]

Daroviti Panonci vrlo rano prihvatiše kršćanstvo, koje su ovdje počele širiti sirske legije. Tradicija pamti kršćanstvo već u prvom vieku po Kristu, a Klimenta, učenika sv. Petra, poznijeg papu i mučenika, izrično nalazi u Osieku, gdje širi božji zakon (oko god. 101.).[4] Pa tako imamo u ovo drevno apostolsko doba i biskupija u Panoniji. Kršćanstvo.

Metropolija bila je u Sirmiumu (Mitrovici), a njoj su se pokoravali svi biskupi medju Savom i Dravom: optujski, sisački, osječki, vinkovački i petrovački. Ove su biskupije krasno cvale, kad li se u njih uvuče nova

---

multitudinis, parentis acerrimis ac peritissimis ducibus, pars petere Italiam decreverat. Vell. Pat. Hist. Rom. l. II. c. 110.

[1] Appianus: De bellis Illyricis c. 24.

[2] Najstariji novac što je nadjen u okolici grada Osieka je iz republikanskog doba oko god. 60. pr. Kr., najobilniji su Hadrijanovi, dok ih nestaje Teodozijem Vel. (395 pos. Kr.).

[3] Evo šta veli Mamertinus (u Panegyr. Veter. Vol. II. pg. 42.) u pohvalu cara Maksimilijana: „Commemorabo nimium patriae tuae in rem publicam merita. Quis enim dubitat, quin multis jam saeculis ex quo vires illius ad Romanum nomen accesserint, Italia quidem sit gentium domina, gloria vetustate, sed Pannonia virtute“. Onda dalje kaže za istog Maksimijana i Dioklecijana, da su se rodili u pokrajinama „in quibus omnis vita militia est, quarum etiam foeminae cæterorum gentium viris fortiores sunt“.

[4] Farlati: Illyricum sacrum Vol. I. pg. 259 (in vita s. Clementis).

nauka Arijeva, te tako zemlju veoma uznemiri (prvom pol. IV. vieka po Kristu). Jezgra te nauke je poznata: Sin božiji nije vječan, niti iste naravi s ocem, dakle nije pravi Bog, već prvorodjeni stvor božiji, posrednik Otčev u stvaranju svieta. Radi te nauke, koja je skoro našla dosta pristalica, kao svaka druga, bude sazvan god. 325 u Nikeju koncil, koji ju ogromnom većinom glasova sasvim zabaci i proglasi krivom. No uza sve to arijanstvo uze se širiti, dakako glavno poradi toga, jer su pristalice nove vjere znali predobiti na svoju ruku cara Konstantina. Sada se god. 335. sastajemo u Osieku s biskupom Valentom, gorljivim arijancem, za koga se može uzeti, da je baš učenik Arijev; njegov jednomišljenik bio je biogradski biskup Urzacije. Iza raznih neliepih i nepoštenih pokušaja s arijske strane, kónačno zavlada opet pravovjerje po ovim našim stranama.[1]

Seoba naroda i posljedice njene po Panoniju.

Eto tako su krasno cvale ove zemlje, kad li dodje kraj i tomu, nestalo je mira i blagostanja za dugo vremena, sve se izmiešalo, sve je propalo, sve je bilo novo, a kad se to vrienje svršilo, onda nema više stare Panonije, niti poštenih Panonaca, gradovi propadoše i biskupije. To je doba seobe naroda.

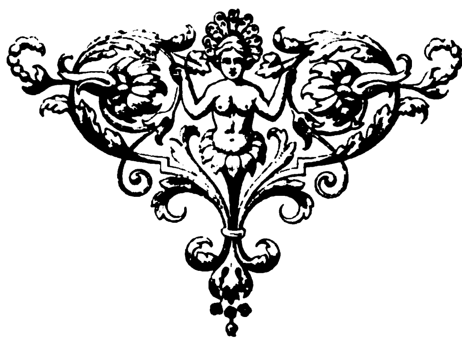
Tamno i mutno je to doba, te pravi onomu, koji ga hoće da što bolje shvati i da istinu nadje, osobitih potežkoća, što samo manjkavost i nejasnost izvora povećava. Zašto se ti silni narodi sele, imadu li stalan smjer, što ih tjera na oštre mačeve rimskih legija, sve su to pitanja, na koja baš nije možno odgovoriti. Mi se dakako u našoj radnji tom dobom ne možemo niti smijemo potanje zabaviti, jer nemamo pravoga razloga za to, već ćemo samo napomenuti one narode, koji su prolazili ovim krajevima, te konačno reći kakva je promjena nastala i koje su posljedice seobe ovih naroda.

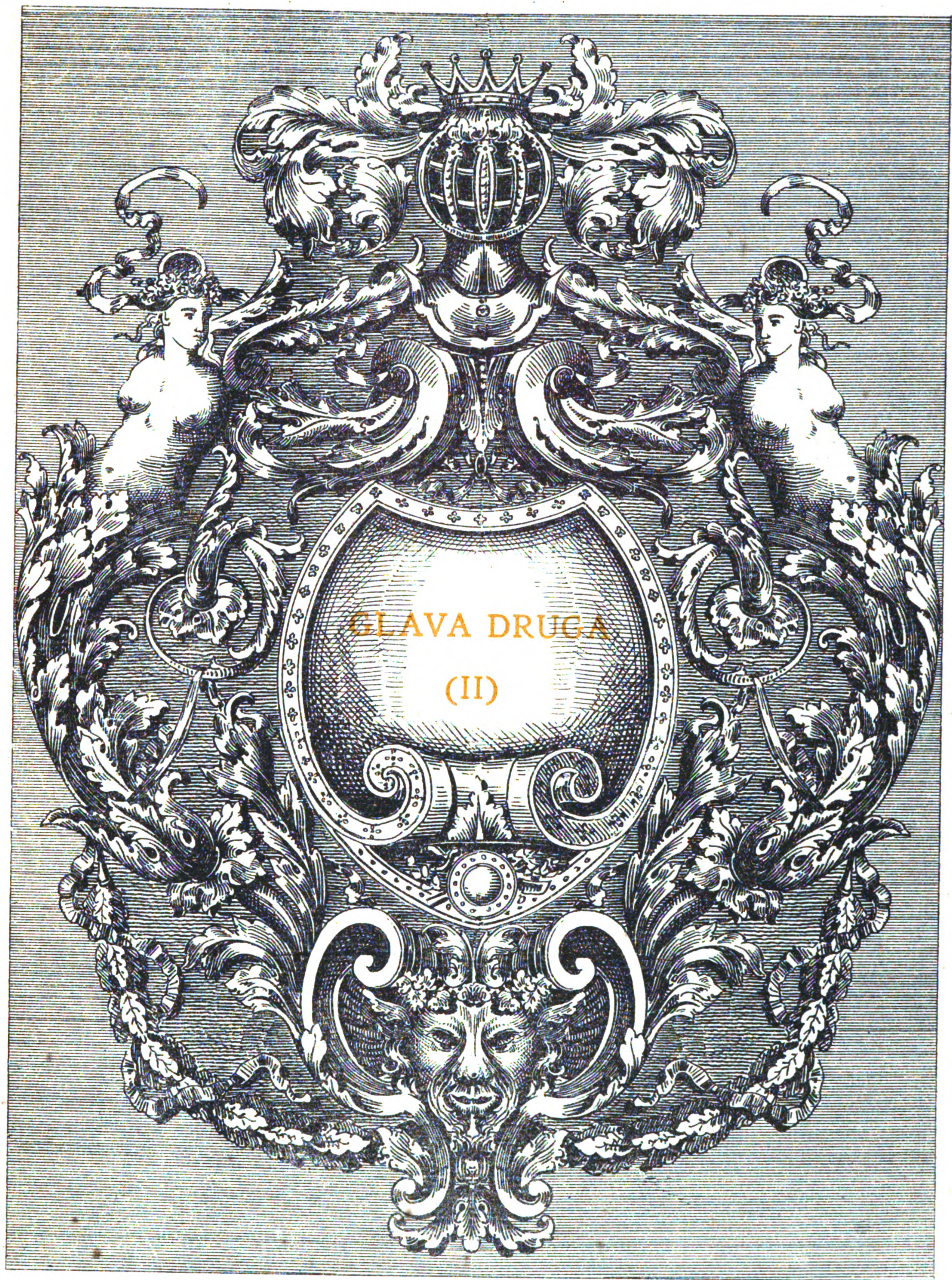
Pravo je komešanje začelo u Podunavju kad su Huni razorili god. 375. gotsku državu, te ove potisnuli na jug, da bježe preko Dunava i traže u silnom rimskom carstvu zaštite i pomoći. Huni su bili mongolski narod te su sjedili na konju dan i noć i tako obavljali svoje poslove. Njihova gadna vanjština, krvoločtvo, lukavost i nevjera zaplaši sve narode, tako da je sve stalo pred njima bježati. U V. vieku je izgledalo kao da će se stalno naseliti u kraju medju Tisom i Dunavom, a osobito kad je njima zavladao strašni „bič božiji“ Atila. Ovoga nalazimo god. 441. gdje podsjeda Sirmium (Mitrovicu), pa ga je za cielo i osvojio, dakle ove naše strane prvi poharaše divlji Huni. Pod njihovom vlasti ostale su sve zemlje od Pešte do Save sve do god. 453. kad je na glasovitom bojištu Châlons sur Marne, Atila svladan, a malo po tom i umro. Smrt toga nečovjeka kao da je znak, da se hunska ogromna država ima u čas raz-

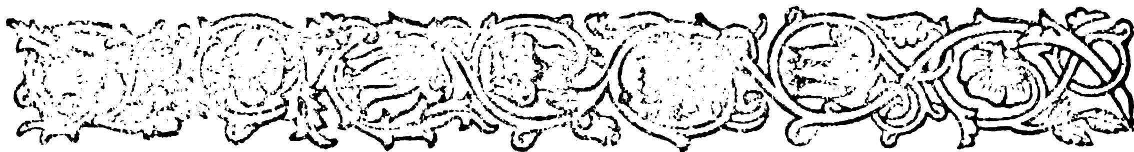
[1] Za Panoniju gl. Mommsen: Römische Geschichte Bd. V. Berlin 1886. pg. 178—229 (Die Donauländer u. die Kriege an der Donau). Kukuljević: Panonija rimska. Rad jug. slav. akad. XXIII. i pretisak Zagreb 1873. Kenner: Panonien und Noricum. Wien 1876. Smičiklas: Povjest hrv. Vol. I. pg. 42—59. — A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor I. Vol. (Panonia és Dacia od B. Kuzsinszky). Budapest 1895. (milen. izdanje).

pasti te nestati bez traga, kao da je nije nikad ni bilo. I opet su sada sve zemlje stare Panonije pozorište krvavih bojeva i komešanja naroda: po njoj prelaze Goti, Heruli, Langobardi i drugi barbari. Ali najstrašniji su gosti braća hunska divlji **Avari**. Za seobu Hrvata avarsko je komešanje od najveće znamenitosti. Danas već nema sumnje, da se je vojska avarska poglavito sastojala od Slavena, pa kad su ti gospodari slavenski poput Huna izginuli, nalazimo sve ove današnje naše krajeve naseljene Slavenskim življem, odnosno Hrvatima. God. 579. pade kagan Bajan pod Sirmium, te ga nakon duljega obsjedanja osvoji lukavštinom. Avari sada zavladaše Panonijom i Dalmacijom. Baš u to doba, dakle sredinom VI. vijeka možemo staviti konačno naseljenje Hrvata u ovim zemaljama u kojim i danas stanuju: Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Slavoniji.

Grozne su bile posljedice po cvatuću i krasnu rimsku Panoniju. Zemlja je sva opustila, sve je bilo uništeno, gradovi i crkve, palače i kuće razorene. Sada su propale sve biskupije kršćanske u ovim krajevima panonskim, tako i ona osječka. Biskupi sami obično su kao zarobljenici težkih muka prepatili, a da i ne spomenemo običnog žiteljstva panonskog. Seobom naroda propala je sva kultura Panonije rimske, žiteljstvo većom česti izginulo i propalo, te raztjerano na sve strane. Koje su posljedice bile, najbolje nam kazuje to, što se od sada panonske zemlje čitava četiri vieka i ne spominju.

GLAVA DRUGA
(II)

ŽUPANIJA VIROVITIČKA DO TURSKOG POSVOJA.

*

Najstarije viesti o današnjoj Slavoniji.
Viesti o virovitičkoj županiji do turske najezde. — Turski bojevi; Kocijanova vojna; pokorenje Slavonije.

*

ME VERÖCZE (VIROVITICA) PRVI SE PUTA SPOMINJE U SAVREMENIM DIPLOMATSKIM spisima u trinaestom vieku, dakle u doba kad su Hrvati stupili u državnu svezu s kraljevinom ugarskom, dok mu prije toga do sada nije nikako možno ući u trag.[1] Ali nije samo to pitanje gustom tamom prekriveno, već i viesti koje bi nam štogod jasnije kazivale o današnjoj Slavoniji vrlo su slabe, tako da niesmo ni u tome na čistu. Medjutim ipak je stalno to, da su svi ti krajevi bili napučeni žiteljstvom slavenskim, dakle hrvatskim, pa baš i otale dolazi kasnije ime Slavonija, kao zemlja koja je naseljena Slavenima.

Najstarije viesti o Slavoniji.

Kao prve gospodare čitave zemlje izmedju Save i Drave možemo sasvim stalno uzeti Hrvate, kojima je ovdje bilo središtem stara panonska, a onda rimska Segestica — Sisak. No kratko je bilo njihovo slobodno vladanje, jer skoro podpadoše pod vlast franačku za silnog vladara Karla Velikoga, kad je ovaj zavojštio na Avare, što su stanovali u današnjoj Ugarskoj (negdje oko 792). Vlast se franačka protegla ća u Sriem, a najbolje svjedočanstvo tomu jest Fruška gora, koja i nosi ime od nekadašnjih gospodara svojih.[2]

---

[1] Rieč Verőcze znači u magjarskom jeziku m a l a v r a t a, pa se istoimeno jedno mjesto nalazi u Ugarskoj blizu Vácza. No time se ne će ništa drugo da kaže nego to, da su Magjari slavensko ime Virovitica prema svomu izgovoru i jeziku okrenuli u Verőcze, a to tim radije što ova rieč ima smisao u njihovome jeziku. Nalično tome je Besztercze od Bistrica. Našu rieč Virovitica iztumačiti nikako ne znamo, no ne možemo vjerovati onim, koji je hoće od v i r da izvedu, jer vir može samo u rieci da nastane, a kako je Virovitica daleko od Drave, to mislimo da takovo mišljenje nije nikako osnovano. U starijim spisima dolazi redovito Verovitica, a nikad Virovitica.

[2] R a č k i: Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae 1877. (Mon. slav. merid. Vol. VII.) pg. 295 i dalje. Fruška gora, Franco horion, nastala od rieči ФРѪГЪ što znači Franak; nasal Ѫ u hrvatskom je jeziku u, dok je Г u pridavniku Ž, a otale jest Fružka gora. Gl. S m i č i k l a s: Poviest hrvatska I gp. 162—165.

Sada držimo da su imali zadnji ostanci poganstva izčeznuti medju posavskim Hrvatima, jer Franci su sa svojim gospodstvom širili i sveti krst. Težko je bilo vladanje franačko, a kad su po smrti velikog cara Karla stali pucati svi konci što su na okupu držali ogromnu državu franačku, onda se i posavski Hrvati digoše na oružje, pod vodstvom Ljutovida sisačkoga.[1] Unatoč žilave i uztrajne borbe, koja je potrajala mnogo godina, ipak se Hrvati medju Savom i Dravom ne dovinuše željene slobode, te pripadoše, kad se carstvo razpalo, pod njemačkoga kralja. Sada se spominje knez Braslav (oko 884), kao podanik njemački, dok nam inače nije ništa više poznato o tom vladaru.[2] Za njegova vladanja provališe Magjari u Podunavje, koje bješe do sada gusto naseljeno Slavenima, te ih uzeše raztjeravati na sve krajeve; bez sumnje tom prilikom uteče se mnogo naroda u zemlju medju Savom i Dravom (oko 896).

Dolazkom Magjara u Podunavje umuknuše sva vrela, koja bi nam ma jednu rieč podala, a da bi štogod pobližega i jasnijega saznali o zemlji izmedju Save i Drave. Tek po drugim okolnostima možemo nagadjati, da se ta zemlja prikupila kralju hrvatskomu Tomislavu, a to temeljimo na tome, što biskup sisački sluša nadbiskupa spljetskog,[3] jer sredovječni je zakon, da se biskupi pokoravaju nadbiskupu one države kojoj pripadaju. Treći nasljednik Tomislavov Pribina (oko 949) prima darove posavsko-hrvatskog kneza, a kako ti darovi pripadaju samo kralju, uzimamo stalno, da je zemlja medju Savom i Dravom u to doba pripadala kralju hrvatskome.[4] Dugo se opet ne sastajemo s tom zemljom, tek za hrvatskog kralja Krešimira II. (1009—1035), kad je ovaj došao u spor s ugarskim kraljem sv. Stjepanom poradi nekih crkvenih snošaja na medji obiju država, a izrično se naglasuje premoć biskupa Kninskoga u cieloj zemlji medju Savom i Dravom.[5] Držimo da je to moglo biti poradi granica novo-uredjene pečuhske biskupije.[6] I opet više godina prodje da ništa ne čujemo o današnjoj Slavoniji, no jedan možda i sumnjiv spomenik kazuje, da je medju ostalim hrvatskim banovima bio jedan ban požežki a drugi sriemski,[7] ako i jest ovaj spomenik sumnjiv, no kako nije mladji od XII. vieka, to držimo, da je sačuvao tradiciju, koja se bez jakih dokazala oboriti ne da. U jednoj povelji od god. 1235. jasno se veli, da je kralj Ladislav prvi od ugarskih kraljeva prešao Dravu, te sebi podlo-

[1] Rački: Documenta pg. 320—328.

[2] O. C. pg. 379. [3] O. C. pg. 195.

[4] Po Konstantinu Porfirogenitu, savremenom caru grčkom, koji je bez sumnje bio dobro ubavješten u one zgode što ih je sam doživio. Gl. Smičiklas I. pg. 227.

[5] O. C. pg. 241.

[6] Sv. Stjepan utemeljio je pečuhsku biskupiju god. 1009. Gl. Fejér Cod. dipl. I. pg. 292. i dalje, 480. i dalje, no granice novouredjene biskupije niesu još ni za kralja Ladislava bile stalne, kao što sam Andrija II. u svojoj povelji kazuje: „Quoniam ultra Drave fluvium limes seu terminus quinqueecclesiensis ecclesiae nondum fuerat stabilitus“. Fejér Vol. III. pars 2. pg. 422—423.

[7] Rački: Documenta pg. 486.: „Tempore transacto erat consuetudo in regno Croatorum; erant septem bani, qui eligerant regem in Croatia, quando rex sine liberis moriebatur, scilicet . . . . banus Posige quartus . . . . banus Sremi septimus.

žio tom prilikom slavonske predjele,[1] a to se sbilo god. 1091. Dakle možemo na temelju vrela uzeti, da je zemlja izmedju Save i Drave za sve vrieme vladanje hrvatske narodne dinastije ovoj pripadala, te je njezino unutarnje uredjenje bilo analogno onomu u središtu države hrvatske, današnje srednje i sjeverne Dalmacije.

Virovitička županija.

Za vladara iz kuće Arpádove prvi se put sastajemo s Virovitícom kao gradom, a malo kašnje i sa županijom virovitičkom. God. 1234. podade vojvoda ciele Slavonije, Koloman, sin kralja Andrije II, a Bele IV. brat, virovitičkim došljacima (hospites)[2] velikih sloboština: Mogli su po volji sa svim slobodno doći u grad i s cielom svojom imovinom bez štete dalje otići, ako im se baš ne bi u njem svidjelo; nadalje mogli su u slučaju ako bi koji medju njima bez djece umro, razpolagati svojom imovinom po volji; vojvodi ciele Slavonije imali su po svakoj kući plaćati četiri funte po mjestnoj vagi; nijedan se sudac nije smio usuditi da ih sudi, već samo njihov starješina uz gradjane i prisjednike; načelnika gradskog biraju izmedju sebe po volji, a vojvoda će ga onda potvrditi; poreza ne plaćaju tudjincu, a isto tako niesu dužni dati nikome podvoza, konja, živeža i inog poreza, dapače niti zalužine banu. Eto takim sloboštinama providjenom Viroviticom sastajemo se prvi puta.[3] Ona je bila bez sumnje važnije mjesto, jer su kraljevi često u njoj boravili. Tako dne 26. novembra 1242. kralj Bela IV. u njoj podade gradu Zagrebu one sloboštine, koje ga učiniše slobodnim kr. gradom.[4] No došljaci virovitički do skora se opet uvjeriše o kraljevskoj milosti. Dne 26. oktobra 1248. podade kraljica Marija „svojim virovitičkim došljacima“ iste sloboštine, koje su imali došljaci segesdski; svake su godine na dan sv. Mihajla morali platiti kraljici četrdeset maraka u kraljevskom novcu, onda šest stotina hljebova, šest volova, sto kokoši i šestdeset mjerova vina. Podjedno im je stalno označeno zemljište, koje je obuhvaćalo svu okolinu Virovitice do Drave.[5]

---

[1] „. . . sanctus rex Ladislaus primus transiverit Drave fluvium, et partes sibi sclavicas regno primus occupavit adducto.“ Fejér O. C. Vol. III. pars 2. pg. 423. Tvrdnje starijih ugarskih historika, kao M. Horvata, Fessler-Kleina, Pesty-ja ne dadu se ni na kaki način opravdati, jer se temelje na kronikama, koje se u tako bitnim pitanjima ne mogu uvažiti, a to tim više što, kako vidjesmo, imamo boljih protivnih svjedočanstava. No ipak ima u njima nješto istine, to je to, da su magjarski konjanici opustošili današnje slavonske krajeve, što nije isto što i osvojenje i pridruženje državi. Novi magjarski povjestnik Pauler u svom najnovijem, inače vriednom, djelu: A magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt. Vol. I. Bdpst. 1893. pg. 327—328. nije me nikako mogao osvojiti sa svojim razlozima što ih spominje na str. 618—623. da je sva današnja Slavonija i Hrvatska izmedju Save i Kupe još tamo od Stjepana svetoga vlastničtvo ugarskog kralja, te bila u županije od istog kralja porazdieljena. On se upire poglavito na poznije spomenike, a drugo što je pečuhska biskupija obuhvatala svu današnju Slavoniju, no glavna misao koja ga vodi na to jest to, što za pomenute krajeve nema direktnih diplomatskih svjedočanstava iz doba hrvatske narodne dinastije, pa drži da s toga može vjerovati raznim kronikama, što su iz XIII. i XIV. vieka.

[2] O tim došljacima biti će više govora u četvrtoj glavi, kad budemo govorili o nutarnjim prilikama županije virovitičke do turske najezde.

[3] Fejér: Cod. dipl. Vol. III. p. 2. pg. 412—413. Kukuljević: Regesta br. 308 (Starine Vol. XXII. pg. 229).

[4] Tkalčić: Mon. civitatis Zagrab. Vol. I. pg. 15.

[5] Kukuljević: Regesta br. 556. (Starine XXVI. pg. 196).

God. 1269. prvi se puta spominje župan virovitički, odnosno županija, i to onom zgodom, kad su došljaci sv. Ambrozija zamolili vojvodu Belu, da bi im dao iste sloboštine, koje imadu virovitički, što im on i dade. Tu se izrično veli, da su izuzeti izpod sudbenosti župana virovitičkog (comitis de Verőcze)[1] a god. 1275. prvi se puta sastajemo sa županijom virovitičkom (comitatus de Wereuche) u jednoj listini kraljice Jelisavete.[2] U martu 1279. nalazimo kralja Ladislava IV. Kumanca u Virovitici.[3] Tamo po smrti kralja Stjepana V. (1272) nastadoše silne smutnje i domaći nemiri, koji prouzročiše svugdje velike štete; i u virovitičkoj županiji osiromaši narod tako, da nije mogao više biskupu zagrebačkom, kojem je po crkvenom razdielenju pripadao, plaćati desetine.

Desetina.

Desetina unesena je u kršćansku crkvu iz sinagoge. Premda o njoj nema u knjigama novozavjetnim baš nigdje izrične zapoviedi, ipak nailazimo u prvo kršćansko doba na take primjere, koji pokazuju da su mnogi dragovoljno podpomagali svećenstvo i sirotinju. Na taki se način malo po malo uvukla desetina u crkvu, te je od običaja postala zakon. Već u trećem vieku po Krstu, a još više kasnje kad je crkva kršćanska postala državnom vjerom po cieloj Evropi, poče jenjati revnost za desetinu, pošto se držala suvišnim porezom, jer je crkva imala dosta posjeda i prihoda. No svećenstvo nije htjelo da se okani desetine, pa upirući se na starozavjetne knjige kao temelj novom zavjetu, pa onda i na mnogogodišnji običaj, uzelo je najprije toplo preporučivati, a skoro, ne videći željena ploda, utjeravati pod kaznom prokletstva. Franački vladari urediše desetinu kao zakon, a za njihovim se primjerom povedoše skoro svi ostali vladari. Za hrvatskog kralja Zvonimira znamo stalno, da je vriedila u njegovoj državi, a isto je bilo i u Ugarskoj od sv. Stjepana počev.

Pravo na desetinu u pojedinim biskupijama uživali su dotični biskupi, uz obvezu od toga prihoda uzdržavati kaptol, podizati župe i braniti sirotinju. No sabranu desetinu dieliti s kaptolom, bilo je biskupima veoma tegotno, pa stoga su oni kaptolu ustupili pojedine predjele na kojima neka bi sebi kanonici sami utjerali desetinu; taj je običaj zavladao u zagrebačkoj biskupiji već od biskupa Stjepana II. (1225—1247). Dok su kanonici svi zajedno stanovali i za jednim stolom blagovali, bila im je sabrana desetina takodjer zajednička, no kad su se od druge pole XIII. vieka razselili po pojedinim kućama, onda uzeše sabranu desetinu dieliti medju sobom, ali tom razlikom, da su arcidjakoni dobili jošte četvrtinu one desetine, koja bijaše sabrana u njihovu arcidjakonatu, u koliko u istih nije imao biskup svojih vlastitih posjeda, od kojih se nije desetina pobirala za kaptol, dakle niti četvrtina desetinska za arcidjakona.

Od početka desetinila su se u biskupiji zagrebačkoj i goveda, ali u

---

[1] Kukuljević: Regesta br. 996. (Starine XXVII. pg. 94).
[2] Kukuljević: Regesta br. 1171. (Starine XXVII. pg. 141).
[3] Kukuljević: Regesta br. 1259. (Starine XXVII. pg. 163).

XIII. vieku ne nalazimo tome već traga, jer se onda davalo desetinu samo od koza, ovaca, svinja, kokoši, pšenice, raži, ječma, zobi, proje, bara, sjerka i sočiva, pa od meda, voska, lana, konoplje i vina, a konačno se spominje još desetina od prihoda mitnice, mostovine, brodarine i kunovine.

Desetina se tako sabirala. Za vrieme žetve izišli su desetinjari u pojedine kotare i sela, pa su zabilježili u knjigu koliko je koja kuća ili zadruga dobila kupića (računajući kupić na šestdeset snopova), pa prema tomu odmjerili su desetinu ovako: tko je imao deset kupića pšenice, raži, ječma ili sočiva, bilo od svake ove vrste posebice, ili od ovih svih zajedno, morao je dati u ime desetine kabao pšenice ili dva kazana i to dostaviti o svom trošku u Zagreb. Od deset kupića zobi uzimalo se dva kabla zobi. Proja, bar i sjerak ukupno se računalo, ali za desetinu nije se uzimalo od ove svake vrste, već samo proja i to od deset kupića dva kabla proje.

Od ovaca i jarića, ako ih se našlo u pojedinca deset, to mu se uzelo deseto, nije li pako pojedina kuća ili zadruga imala podpuno deset, to su desetinjari nastojali, da u dvojice, a najviše trojice toliko sastave, pa tada označio je najprije desetinar, čije će desetiniti, pa bi tada taj, čija se uzimala ovca ili koza, uzeo najprije jedno za sebe, a od preostalih devet komada, uzeo je sebi desetinjar jedan. Gdje se nije moglo sastaviti deset komada ovaca, ili koza, to bi se onaj manjak odkupio i to svaka ovca dinarom, a koza obolom ili polovinom dinara. Kao što ovce tako su se desetinile i košnice, no samo novi rojevi, ali najizdašnija desetina od životinja bijahu svinje i to žirene jednogodišnje i odojci. Tko je imao deset ili više svinja, uzeo je najprije za sebe jednu, a desetinar birao si je jednu od preostalih devet. Ako li se kod dvojice, a najviše kod trojice našlo deset svinja, uzela se za desetinu jedna, a onoga čija se svinja uzela, morali su drugovi odštetiti po ucijeni; u obće su se uzimala dva dinara od pojedine nežirene svinje, ako ih se nije moglo sastaviti deset. Tko bi zatajio svinje ili inu desetinu, kaznio se deveterostruko. Deseto ostavilo se onomu koji je zatajio, a od preostalih devet česti polovina pripala je desetinaru, a polovina gospoštiji. Od konoplje uzimala se za desetinu svaka deseta kita.

Desetina vinska ili od šire dielila se u dvoje, na mali i veliki rovaš (cultellus). Desetinu maloga rovaša pobirao je kaptol podpunu za sebe, dok je iz velikog rovaša pripadala kaptolu četvrtina desetine, dvije četvrtine uzimale se za biskupa, a od četvrte četvrtine tri diela bijahu kanonika lektora, a četvrti prepozitov. Mjera za vinsku desetinu bijaše čabar, koji je držao u sebi pet kablova.

Na desetinanje odašiljao je kaptol ili svoga dekana ili računare, ili pivničara, kojim se od svjetovne oblasti pridružio po jedan izaslanik, prozvan banovac (homo banowcz dictus), a ove moralo je dotično selo podvoriti objedom i večerom. Glede ove podvorbe bijaše svakojakih pri-

tužbi, jer su mnogi desetinari bili prave izjelice; s toga odredio bijaše kaptol, da se ovim dade za objed dobre govedine za tri ili četiri dinara, dvije kuhane kokoši i dvije opet pečene ili pečen kopun, kruha koliko će trebati, a vina pol kabla, isto toliko i za večeru. Konjem pako njihovim da bude siena i trave koliko će pojesti a za svaki dan i noć jošte pol kabla zobi. U postne dane da se dadu tečna nemrsna jela, kako se pristoji. Napokon zaprietio istim pod globom od 40 solida „ne suas horrendas commessaciones et potaciones ... de cetero habeant".[1]

Borba radi desetine.

Odpor radi desetine nije u biskupiji zagrebačkoj bila nova stvar, a redovito se pojavljivao uz političke borbe. Tako je bilo i sada. Žitelji županije virovitičke uzkratiše dužnu desetinu zagrebačkom biskupu Timoteju, izrično navadjajući za razlog da su osiromašili za netom minulih domaćih ratova.[2] Kad sve molbe i grožnje biskupove niesu ništa koristile, obrati se Timotej na firmanskog biskupa i papinskog poslanika Filipa, koji se onda desio u Budimu, neka bi on svojim visokim činom i uplivom u red zatjerao stanovnike virovitičke županije. Papinski legat nije dugo oklievao. On se obrati dne 27. septembra 1280. iz Budima na gvardijana samostana male braće u Virovitici pismom, u kojem ga umoli neka bi riečju nastojao Virovitičane nagovoriti na pokornost i izvršavanje svojih dužnosti biskupu zagrebačkom, jer da će se u protivnom slučaju morati oštrije mjere poduzeti.[3] Ali gvardijan ne izposlova ništa, te javi neuspjeh svoj papinskom poslaniku biskupu Filipu. Ovaj opet u oktobru iz Ostrogona naloži pismeno čazmanskom prepoštu Jakovu, neka još jednom oštro ukori Virovitičane, da bezodvlačno svoj dug namire, a ako toga ne bi htjeli učiniti, neka ih u njegovo ime izopći iz crkve.

Prepošt čazmanski točno izvrši naredbu papinskog poslanika. Ponajprije tri puta uzastopce objavi virovitičkim žiteljima, da svojoj dužnosti prama biskupu zagrebačkom Timoteju zadovolje najdulje do dana sviju sveti, jer da će inače u ime papinskog poslanika biti izopćeni. Došao je i taj blagdan kršćanski; po evangjelju uz brencanje zvonova i užganih svieća proglasi čazmanski prepošt Jakov stanovništvo ciele županije virovitičke izobćenim, a iza toga bjehu, po starom običaju i propisu, svijeće utrnute i bačene na tla, kao znak prokletstva. Iza toga dade prepošt Jakov proglasiti po svoj županiji izopćenje njezino po svojem svećenstvu, a podjedno javi dne 8. novembra 1280. papinskom poslaniku Filipu, kako je izvršio njegov nalog.[4] Sjutra dan dne 9. novembra javi kaptol čazmanski papinskom legatu, da je njegov prepošt Jakov točno izvršio njegov nalog.[5] Posljedice prokletstva bile su veoma neugodne: svaki se morao

[1] Tkalčić: Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. vieku. U Zagrebu 1879. pg. 1—4. (Preštampano iz 49. knjige Rada jugoslav. akad).

[2] Tkalčić: Mon. episcop. Zagrab. Vol. I. pg. 201. „... pretextu guerrarum que in partibus illis fuerunt temporibus retroactis."

[3] ibidem.

[4] Tkalčić: Mon. episcop. Zagrab. I pg. 203.

[5] O. C. pg. 204.

okaniti izobćenika, nije smio s njima doći u dodir i obćenje, nijedan svećenik nije smio medju njima čitati mise i obavljati ine crkvene činove. Za nabožnu dušu bila je to strašna kazan, a i trgovački promet morao je poradi toga zapinjati.[1]

No nije samo radi desetine bilo u virovitičkoj županiji neprilika, već i susjedi njezini uzkratiše je biskupu Timoteju. Županija grdjevačka (comitatus de Guerzence), pa možni i obiesni ban Nikola i brat mu Henrik, sinovi Henrika bana, od njemačkog roda Gusingovaca (Güns — Köszög) i magister Ivan, župan savski, svi ovi uz mnogobrojne pristalice, ne samo da su uzkratili biskupu zagrebačkom dužnu desetinu, već mu počeše na njegovim posjedima praviti velike štete. Kad je biskup Timotej sam glavom pošao u izobćene krajeve početkom god. 1281., bez sumnje ne bili ih primirio, nadje biskupski posjed Vašku i još neke druge sasvim opustošene, a družinu i podanike biskupove raztjerane, dok je mnogo marve i ovaca bilo zaklano. Ovaj gadni čin prinudi biskupa Timoteja da je 25. marta 1281. u Virovitici, u samostanskoj crkvi sagradjenoj u čast bl. djevice Marije, izobćio pomenute krivce, dok god ne dadu crkvi, biskupu i kaptolu zadovoljštinu. Ovaj svoj čin javi biskup Timotej na veliku subotu dne 27. aprila 1281. ostrogonskom nadbiskupu Lodomoriju, koji ga odobri.[2]

Medju tim stalo se pitanje o dužnoj desetini virovitičke županije bistriti. Niesu samo zbog osiromašenja Virovitičani uzkratili porez Timoteju, već i s toga što je po toj županiji pobirala kraljica Jelisaveta, majka kralja Ladislava IV. Kumanca, desetinu, i to s toga jer je ta županija doista njoj pripadala, te bila njezin, u obće kraljičin posjed, pa s toga držala da imade pravo pobirati i desetinu od plodina, vina, kuna i životinja; kraljica sama veli da su je na to naputili neki neuki ljudi. Iza duljeg razpravljanja konačno ona uvidje da je na krivom putu, pa s toga se svečano odriče u Virovitici god. 1283. prava pobiranja desetine po županiji virovitičkoj u korist biskupu zagrebačkom, a podjedno i obreče, da nikad u buduće ne će sebi toga prava prisvajati.[3] Dne 7. juna 1284. javi kralj Ladislav IV. Kumanac, da se njegova majka odrekla pomenute desetine, te podjedno njezin taj čin javno odobri kao pravedan, te je još i posebice pohvali; s kraljem izjavi se sporazumna i njegova žena Jelisaveta, te izdade svekrvi svojoj posebno pismo u kojem to kazuje.[4] Eto i tako se iza četirigodišnjeg razpravljanja riešilo pitanje o desetini županije virovitičke u korist biskupu zagrebačkom.

No do skora se opet spominje kraljica Jelisaveta. God. 1290. prepusti ona svoju dvadesetinu što su joj imali plaćati došljaci virovitički fratrima u istom mjestu, naglašujuć izrično, da to čini na spas duše svoje.[5]

---

[1] Premda se o tim posljedicama izrično ništa ne kazuje u dokumentu, no znamo da su take bile i po drugim uobičajenim slučajevima. gl. Tkalčić: Mon. civitatis Zagrab. Vol. I pg. CLXXVII.

[2] Tkalčić: Mon. episcop. Zagrab Vol. I pg. 206—8.

[3] O. C. pg. 210—211. [4] O. C. pg. 212—215.

[5] Hazai okmánytár Vol. VIII. pg. 279—280.

Riedko se od sada spominje županija virovitička; kroz sav XIV. viek ne znamo ništa o njoj, već tek što se kadikad u njoj našao kralj, te izdavao povelje. Razlog tomu jasno ćemo kazati, kad budemo govorili o njezinom najstarijem ustavu i uredjenju. Isto možemo reći i za XV. viek, no taj nam bar po koju zgodu daje. Sada su nam poznata amo tamo i imena župana, koji su podjedno bili i vlastelini virovitički, kako ćemo to niže saznati. Prvi su nam znani knezovi Marczali, i to god. 1427. Emerik, pa 1439. i 1443. Ivan i Emerik, onda nalazimo kasnje Ivana sama. Poslije god. 1444. spominju se kao virovitički gospodari Nikola Iločki i Henrik Tamássi. Iza šestdesetih godina namjeravamo se na Ivana Edderbacha de Monyorokerek i porodicu Čupor. Zadnji su joj gospodari bili Bánffy de alsó Lindwa, tamo od god. 1474. u napred, od kojih su nam poznati Nikola, Jakov, Ivan i Stjepan.[1]

Turski bojevi.
*

Poslije nesrećne nikopoljske bitke (25. sept. 1396.) uzeše Turci provaljivati u današnju Slavoniju. Odmah poslije pomenutog boja posla sultan Bajezid svoje konjanike na ove krajeve, a ovi poharavši Mitrovicu, uzpeše se Dravom sve do Ptuja. Držimo da je stanovničtvo županije virovitičke već sada upoznalo se prvi puta s novim evropskim gostom. Od sada se često opetuju navale turske u ove strane, a od 1477. veoma često. No to se zlo dalo na gore od kad je na sultanstvo dospio silni Sulejman (1520—1566.), te odmah pri nastupu na prestolje osvojio tvrdi Biograd (1521), kazujući time jasno, kojim će smjerom od sada ići njegovo dalnje osvajanje. Tako je i bilo. God. 1526., baš kad su najveći neredi bili u kraljevstvu ugarskom, rieši se padišah da osvoji Ugarsku, a po tome i Slavoniju.

Početkom jula dade Sulejman premostiti Savu kod Biograda i odmah sada predje turska vojska Savu, te preko Slankamena i Petrovaradina, koji bje osvojen iza junačkog juriša, pa Iloka, koji se predade, pade Sulejman početkom augusta pod Osiek. To je bio vrlo važan grad sa strategične strane, a to tim većma, što je kod njega Drava dosta plitka, te se lasno daje premostiti. Za pet dana svršiše Turci most, te 20. augusta uzeše prve turske čete prelaziti Dravu. Šest dana iza toga utabori se ona na Mohaču. Dne 29. augusta zametne se ovdje odsudna bitka, u kojoj pogibe mladi kralj Ljudevit, ostavivši tako svoju državu bez vladara, tim više što nije djece imao. Po Slavoniju je bitka mohačka od znatnih posljedica, jer iza nje pade sav iztočni dio njezin, dakle Sriem i linija od Osieka na Savu povučena u turske ruke (1529). Požega pade u osmanlijske ruke god. 1532., kad se turska vojska vraćala poslije neobavljena posla izpod Kisega.

Kocijanova vojna.
*

Kako su pogranične paše, a poglavito Mehmed smederevski i Hozrew-beg bosanski unatoč mira sveudilj provaljivali u Slavoniju, to se

[1] Ove viesti imam da zahvalim kr. zem. arhivaru budimpeštanskom gosp. Dr. Csánki Dezső-u, koji mi je dao na razpolaganje rukopis petog svezka svoga vanrednog djela: „Magyarország történelmni földrajza a Hunyadiak korában," od kojeg su do sada izišla dva svezka u izdanju akademije.

rieši kralj Ferdinando na proljeće god. 1537. poslati vojsku u te krajeve, da je opet natrag osvoji, a naročito se želilo imati Osiek, kao ključ Podravine i jugozapadne Ugarske.

Sastala se od raznih narodnosti smiešana vojska, kojom je zapoviedao Ivan Kocijan (Katzianer) barun Katzensteinski; ovaj je vojvoda do sada jur često pokazao da zna vojsku voditi i pobiediti, no sada se izpostavilo, da uslied svoje strastvenosti nije drugo već dobar vojnik u boju, ali vrlo slabo promišljen vojskovodja. Dne 1. maja imala se vojska sastati u Koprivnici, no kad tamo, dodjoše samo ratni savjetnici; poradi dugotrajnih i raznih razpravljanja saborskih, skupi se sva momčad tek u augustu, pa tako bje već za ratovanje zgodno vrieme izgubljeno. Turci opet sa svoje strane imadjahu kad, da se u Vukovaru u svojem vieću dogovore šta da rade, pa tako je eto Mehmed paša mirno dočekivao u Osieku s 15.000 momaka i 60 topova dolazak kršćana, dok je Murad-beg branio Požegu te imao zadaću da kršćanskoj vojsci kod zgodne prilike u bok padne.

Početkom septembra 1537. uze se lagano micati 16.000 pješaka i 8000 konjanika kršćanske vojske uzduž dravske ceste preko Virovitice na Valpovo.

Husare vodio je Ljudevit Pekry, srbski vojvoda Pavao Bakić i Ladislav More, Čehe Albreht Schlick, Austrijance Julije grof Hardeck, Štajerce baron Ivan Ungnad, Korušce Erazmo Magor, Tirolce Ljudevit grof Lodron, a Kranjce sam vojvoda Kocijan, koga unatoč njegovog vrhovnog zapoviedničtva Ugri i Česi niesu rado slušali. Već na početku vojevanja imala se ta vojska svakojakim nevoljama boriti. Sporost — bilo je dana, kad niesu više od milje prevalili, — nesloga na svu mjeru, jednako viećanje, a da se ipak uza sve to nije došlo do stalnog rezultata, upiti u Beč, prepiranje, pomanjkanje discipline, eto sva ova zla jasno su već u napred pokazivala kako će ova vojna proći. Uza to imao se brinuti za hranu biskup zagrebački Simon Erdödy, pristalica pučkog kralja Ivana Zapoljskoga, a taj je volio, da ta austrijanska vojna zlo prodje. Odmah u početku nije bilo dosta hrane, a to pomanjkanje pretvorilo se dalnjim putovanjem u glad, tako da vojska nije više marila tražiti gdje je neprijatelj, već gdje ima hljeba.

Kad pomislimo, da se svim ovim nevoljama još pridružila neprekidna kiša, koja je tlo u more od blata pretvorila, u koje su svak čas zaglibili ogladnjeli, bolestni i umorni vojnici, a i ono 41. top i osam topova za podsjedanje gradova, onda možemo lako da sebi sliku stvorimo o biedi tiju jadnika. Čitav tjedan zadržala se ta vojska u Valpovu, jer toliko je vremena iziskivala inače neznatna Karašica, koja se sada u ogromnu pješčanu rieku pretvorila. Dne 18. septembra podje vojska dalje, ali umanjivši se na 8000 pješaka i 10.000 konjanika, put Osieka, kud prispje koncem mjeseca. Cielim su joj putom dodijavali Vlasi, Cigani, Šajkaši i Martolozi, koji su na zapovied Mehmed pašinu robili, krali, otimali, sve šta god im je ruku dopalo, osobito konje i volove što su

vozili topove. Kao da nema dosta zla, počini vojvoda Kocijan još jednu kapitalnu pogriešku. Pošto od prve pozicije kod Osieka topovi niesu nosili do grada (tvrdjave), to se sada zaključilo tu poziciju napustiti, to jest i liniju za povratak u Valpovo, pa potražiti na protivnoj strani grada drugu. Mehmed, koji je dobio od padišaha nalog da čuva Osiek, jer da mu inače glava pada, nije se ni maknuo iz grada, već pustio Kocijana da čini što hoće; ta bio je dobro ubaviešten po svojim uhodama o jadnim prilikama kršćanske vojske. Turci se nikako ne htjedoše upustiti u boj, a Kocijan opet bio je preslab da udari na tvrdi Osiek, tim većma što je glad morila njegovu vojsku, koja već nije ni imala volje da dulje ovako vojuje. Već je i Kocijan zatražio od kralja Ferdinanda neka bi mu dozvolio, da se povrati, pošto je jasno vidio bezuspjeh ove vojne; no kralj toga nije dozvolio. Sada nije bilo druge, već ili hrane naći ili povratiti se.

U najvećem neredu uze se sada jadna vojska kretati prema Erdutu na Dunavu, jer put na Valpovo bijaše zakrčen. Ali težko izčekivani Erdut nije pomogao, jer u njem nije bilo hrane, kako je to prevarilo jadne kršćane, pa tako nije preostalo drugo nego poći dalje. Usred neprijateljske zemlje, pa još tome ni ne poznavajući kraja, bez cieli, doista bili su za požaliti! Od Erduta podjoše na Vuku, koju je opet trebalo premostiti, jer su Turci sve mostove na njoj razvalili. Kad je posljednji težki top za podsjedanje gradova prelazio preko mosta, provali se ovaj. Na pjeskovitom tlu tako je tegotno bilo težke topove voziti, da ih je moralo razvaliti, dok su laki topovi, kola sa zairom i kola s tovarom stvarali carré, unutar kojega se vojska gibala; sve što god nije od prieke potrebe bilo, bude spaljeno. Uz neopisivo stradanje i neprestano navaljivanje Murad-begovo, stiže vojska preko Djakova, gdje je pohlepno proždrla svu našastu hranu, do Gorjana, kojeg medju tim već zauzeše Turci; sada se Kocijan primakne Širokom polju. Kako su nevolje nepodnosljive bile, te bježanje od zastave Kocijanove sve to više se kod husara umnažalo, to zaključi ratno vieće na Ungnadov predlog, što brže primaknuti se Valpovu i to noću, ne bi li se tako izmaklo turskim navalama. Lodron imao je s nekoliko svojih momaka da osvoji most, pa da tako osigura put ostaloj vojsci; Kocijan htjede da po odlazku Lodronovom dade glasan znak vojsci, da se sve na noge digne.

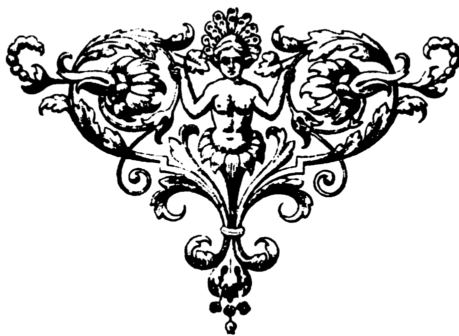
U grozničavoj uzrujanosti prodje noć traljavoj vojsci, koja je nalik svome neodlučnom i nepromišljenom vodji, koji je jednako u svom šatoru slušao razne savjete. Lodron svakako zaželi da se ne dade glasni znak trubom, jer da bi on to podjedno bio i za Turke. Sada nasta obće komešanje, jer to nije bilo svima javljeno, pa tako je svak kapetan radio po svojoj volji. Po po noći udje Ungnad u vojvodin tabor, opet po radi savjeta. „Hajdete, reče on, samo se žurite, te se ne oslanjajte ni na što. Javite to i českom pukovniku i ostalim, jer već je krajna nužda.“ Kad je sutradan dne 10. oktobra svanulo, nestali su husari, Ungnad i Schlick, a i glavni vojvoda iz tabora, dok su preostali Tirolci, Korušci, Austri-

janci, Sasi i Česi ostali. Ovi jadnici bili su žrtva onih Turaka što su ih obkolili; mali ih se broj spase u Valpovo.

Kocijan, koji bi kao vrhovni vojskovodja morao do zadnjeg časa uztrajati na bojištu, utekao je kao kukavica, ostavivši svoju vojsku u najvećem neredu i biedi. Isto tako vriedi i za Ungnada i Schlicka, pa s toga je do skora i nastalo ruganje s njima: „Katzianer, Ungnad und Schlick, die möchten hangen an einem Strick", čitalo se na bečkim uglovima. Kralja Ferdinanda veoma ta nesrećna vojna razjedi, pa s toga uze provadjati iztragu. Sada je Kocijan morao bježati, pa je, kako je poznato, ubijen po nalogu bana Nikole grofa Zrinjskoga u Kostajnici dne 27. oktobra 1539.[1]

God. 1543. rieši se sudbina još preostale Slavonije; pade Valpovo iza junačke obrane Stjepana Štiljanovića, Vučin, Stupčanica, Biela stiena, Orahovica i mnogi drugi gradovi. Najdulje se održala Virovitica, koju je hrabro branio njezin zadnji vlastelin i ujedno župan Stjepan Bánffy. God. 1547. pade ona kad ju je obsjeo Ulama paša.[2]

Eto tako dodjosmo do vladanja turskoga, a sad nam je nuždno, da ogledamo nutarnje prilike županijske, u koliko nam to vrela dadu, jer ne možemo dosta iztaknuti njihovu oskudnost. No prije toga treba ogledati biskupe bosanske ili djakovačke.

[1] Za Kocijanovu vojnu treba ogledati Dr. Arthur Steinwenter: „Aus dem Leben des Steierischen Landeshauptmannes Hans III. Ungnad-Weissenwolf, Freiherrn von Sonneck, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg 1884", izradjeno po raznim arkivalijama štajerskim i bečkim. Kocijan je doduše u čitavoj historičkoj literaturi poznat pod imenom Katzianer, no kako je slovenačkog porietla, to sam mislio, da je bolje ako ga spominjem u domaćem imenu.

[2] Lopašić: Dva junaka pg. 105—10.

GLAVA TREĆA
(III)

BISKUPIJA BOSANSKA ILI DJAKOVAČKO-SRIEMSKA.[1]

*

Nekoliko rieči političke povjesti bosanske. — Crkvena povjest bosanska. Bogumili ili Patareni. — Gdje je bilo sjedište biskupa bosanskoga i teritorij biskupije. Niz biskupa uz kratak životopis do god. 1701.

*

Politička povjest bosanska.

AO ŠTO SE MIENJAO TERITORIJALNI POJAM BOSNE, ISTO SU SE TAKO ZGADJALE PROmjene s biskupijom bosanskom. Današnja Bosna kud i kamo je veća od prvotne one Bosne, koja je svoje ime dala priklopljenim krajevima, a biskupija i sielo njeno tek je po imenu u Djakovu osobito od kad je od 6. jula 1881. u Sarajevu utemeljena samostalna nadbiskupija pod novoskovanim imenom „vrhbosanska". Pače bosanska ili djakovačka biskupija obuhvatala je od 9. jula 1773. teritorij dviju biskupija: bosanske ili djakovačke i sriemske.

U najstarije doba razumievala se pod Bosnom tek ona visočina, što se stere oko gornjeg toka rieke Bosne: od izvora njena do vranduckog klanca. To je gornja Bosna, matica poznije države bosanske, od kuda se njena vlast i ime bosansko po malo širilo po raznim prvobitnim hrvatskim i srbskim oblastima.[2] Granice toj gornjoj Bosni bile su od prilike ove: na sjeveru planine Vlašić i Konj, na iztoku Romanija planina, na jugu Bjelašnica i Bitovnja a na zapadu planine Vranica, Radovan i Karaula. U nutar tiju

---

[1] Do sada bavili su se ovim pitanjem Farlati: Illyricum sacrum Vol. IV. no od veće česti pogrešno; zadnji mu je biskup savremenik njegov Čolnić. Gams: Series episcoporum. Ratisbonae 1867 daje na strani 369—70 netočan i nepodpun niz biskupa bosanskih, dakako jer nije imao ni iz daleka ona vrela pri tom što su nam danas od koristi. Balan: Crkva katolička u Srbiji, Bosni i Bugarskoj (prevod s italijanskog od Stadlera) upire se na loše izvore, te je s toga dosta nekritičan. Onaj „Series episcoporum Bosnensium seu Diacovarensium et Syrmiensium", što ga je neki bezimeni pisac izradio u „Schematismus cleri Dioecesium Bosnensis seu Diacovarensis et Syrmiensis. Diacovae 1892. dosta je podpun, ali mjestimice površan i netočan, tako da samo može uz kontrolu po vrelima služiti kao kažiput. Mi smo mu dali vjeru ondje gdje se upire na nama neprisutupni diecezanski arkiv. U zagrebačkoj „Prosvjeti" za 1895. štampao sam prvi puta svoj pokušaj o nizu biskupa bosanskih ili djakovačkih pod naslovom „Biskupi bosanski. Pabirci po našoj crkvenoj istoriji". Br. 15. 16., 17., 18. Ovdje evo on drugi puta izlazi, no znatno popravljen i nadopunjen.

[2] Ostale oblasti bosanske države bijahu: Soli, današnje tuzlansko okružje, sjedinjene s Bos-

medja bila su ova znatnija mjesta: Vrhbosna današnja tvrdjava sarajevska, Kotor-grad, Hodidjed današnji Stari grad, pa Brdo sa stolnom crkvom sv. Petra i prvim sielom biskupa bosanskoga, po svoj prilici blizu današnjega sela Blažuja, pak Kreševo, Fojnica, Sutiska i Bobovac.[1] Sva ostala zemlja na zapadu pripadala je, dok nije po malo dospjela u vlast bosanskih vladara, državi hrvatskoj, dok je preostali iztočni dio bio srbski. E da li je ova najstarija Bosna bila hrvatska oblast u prvo doba, naime za vladanja narodne hrvatske dinastije, za to nema baš čvrstog diplomatskog svjedočanstva, ali je sva prilika da je bila, te da je njome upravljao jedan od državnih banova, koji se u jednom spomeniku iz XII. vieka spominje, odmah iza hrvatskoga bana.[2] Klaić veli: „Nije nevjerojatno, da je to bilo u početku X. stoljeća, kad no je prvi hrvatski kralj Tomislav bio jedini mogući suparnik bugarskomu caru Simeonu na svom jugu slavenskome. Moguće je da je u to doba postala Bosna i banovinom, jer ime bana i čast njegova poznata je samo Hrvatom".[3] Tomu se mnienju i mi priključujemo. Za vladanja kraljeva iz kuće Arpádovske, pripala je Bosna čas Srbiji, čas je bila samostalna, a tamo od godine 1135. priznavala vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskoga kralja do 1166. koje je godine zajedno sa Sriemom, Hrvatskom i Dalmacijom spala pod vlast byzantinskog cara Emanuela Komnena.[4] To je trajalo punih četrnaest godina, to jest do 24. septembra 1180., kad je umro veliki grčki car, a s njime i sva snaga i moć njegove države; sve zemlje u ovim našim stranama oslobodiše se, kad izdahnu Emanuel Komnen. Od sada je Bosna kako se čini samostalna banovina, a vrhovna vlast ugarsko-hrvatskog kralja tek je titularna. Da se ta samostalnost još bolje iztakne, priklopi se ona bogumilskoj (patarenskoj) sljedbi. Time je bila izvrgnuta neprestanim navalama katoličkog svoga, inače tek naslovnog, vrhovnog vladara, a podjedno izlazi poradi toga spora na historijsku površinu. Najviše se digla Bosna za bana Stjepana Tvrdka (1353—1377) iz plemenite poro-

---

nom godine 1324.; **U s o r a**, oko rieke Usore i dolnje Bosne, sjedinjene negdje u isto doba kad i Soli; **D o l n j i k r a j i**, oko Jajca, Banjaluke i Ključa, pripadoše Bosni nešto prije godine 1299.; **Z a p a d n e s t r a n e**, stare hrvatske županije hlivanska, glamočka i duvanjska za kralja Tvrdka I.; **H u m s k a**, oko Neretve do mora, pa Primorje, onaj dio Dalmacije, što je Bosni pripao za Tvrdka I.; isto je tako pripojio ovaj vladar i **P o d r i n j e**, oko gornje Drine i Trebinje, današnju jugozapadnu Hercegovinu.

[1] **K l a i ć**: Povjest Bosne. Zagreb 1882. pg. 17. i dalje. — **R a č k i**: Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljištni obseg i narod. Rad. LVI. pg. 72. — **L i l e k**: Iz družtvenoga i državnog uztrojstva Bosne, Hercegovine u srednjem vieku. — Sedmo izvješće velike gimnazije u Sarajevu. Sarajevo 1889. pg. 8—9.

[2] **R a č k i**: Documenta pg. 486. i sam taj spomenik nazivlje „sublastae fidei". Gl. o njem Rad XXVII. pg. 101. Eto što drži Dümmler (Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien. Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kais. Akad. d. Wiss., Wien 1856., Bd. XX. pg. 373.) o najstarijoj Bosni: „Kaum aber möchte es zur Erklärung jener früheren Streitmacht (sc. der Kroaten) genügen, wenn wir die Mündung der Verbas in die Save als äusserste Nordgrenze des alten Kroatiens annähmen, vielmehr scheint es fast nothwendig, auch Bosnien nicht als ursprünglich serbisches Gebiet gelten zu lassen, sondern als eine ehemalige Erwerbung der Kroaten."

[3] **K l a i ć**: O. C. pg. 43.

[4] O. C. pg. 43—53.

dice Kotromanića, koji se nazivaše „božjom milošću i gospodara našega kralja Ljudevita, ban Bosne“[1] a na vrhunac svoje snage dospje, kad se isti vladar proglasi godine 1377. kraljem „raškim i bosanskim“. Od sada igra Bosna najvažniju ulogu u zapadnom dielu balkanskoga poluotoka, ali sve je to više slabila; jedno poradi vječnih vjerskih prepiraka, pa drugo poradi neograničene moći velike svoje feudalne gospode. Ovako izmučenu i oslabjelu lako svladaše snažne Osmanlije, te je god. 1463. iza kratkoga boja učiniše svojom pokrajinom. Onaj dio današnje Bosne što se nalazi iz medju Une i Vrbasa, te nosi ime „turska Hrvatska“, podpade Osmanliji tek god. 1527. i to kao dio kraljevine Hrvatske.

Crkvena povjest bosanska.

Ako se za najstariju političku povjestnicu Bosne smije kazati, da je gustom koprenom pokrita, to možemo reći za njezinu crkvenu povjest, da je sa svim tamna i nejasna. Dakako glavni je razlog tomu neobična oskudica vrela. Tradicija tvrdi, da je bilo kršćanstva u Bosni još u davnim apostolskim vremenima, a dospjelo je amo iz Dalmacije. Dugo se ne zna ništa stalna o bosanskoj biskupiji; na solinskom crkvenom saboru god. 530 i 532. spominje se „bestoensis ecclesia“ i njezin biskup Andrija. Punim je pravom slavni Farlati[2] držao, da je to bosanska biskupija, a za njime se povedoše Batinić,[3] Klaić[4] i Rački, jer je Bistua bila kod današnje Zenice.[5] Za seobe naroda i ostalih burnih vremena, što su imala da prohuje današnjim bosanskim stranama, ta je biskupija propala bez traga. Tek kasnije imamo pouzdanijih viesti i to sredinom XI. stoljeća; u pismu pape Aleksandra II. od 18. marta 1067. na dukljanskoga nadbiskupa Petra izrično se spominje biskupija bosanska.[6] Ona je do toga časa bila spojena s nadbiskupijom spljetskom, kojoj su se pokoravali svi biskupi u okviru hrvatske kraljevine. Ali pomenute godine zgodi se po spljetsku metropoliju vrlo važna promjena: sjeverni dielovi hrvatske države bjehu u crkvenom obziru ociepljeni od južnih, tako da je rieka Cetina činila na neku ruku prirodnu granicu. Toj promjeni dala je povod velika nesreća na moru, kad su se južno-hrvatski biskupi, ploveći na crkveni sabor u Spljet, blizu otoka Hvara potopili. No pravi uzrok ležao je mnogo dublje: politika dvaju zetskih knezova Stjepana Vojislava i sina mu Mihajla, išla je za tim da ociepi južne hrvatske zemlje (crvena Hrvatska), te da se tako stvori samostalna država, a ova se u srednjem vieku bez crkvene nezavistnosti, dakle metropolije ni pomisliti ne može. Iza gore spomenute nesreće na moru, zatražiše ži-

---

[1] Ljubić: Listine IV. pg. 84. „Dei et domini Ludovici regis gracia banus Bosnae.“

[2] Farlati: Illyricum sacrum IV. pg. 41—42.

[3] Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni. Vol. I. Zagreb 1881. pg. 13—16.; tu se pitanje o „bestoensis ecclesia“ potanje razpravlja.

[4] Klaić: Povjest Bosne pg. 345.

[5] Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Zagreb 1894. pg. 45. Da je stara Bistua bila kod današnje Zenice, gl. Dr. C. Partsch: Eine römische Stadt in Bosnien. — „Bos. Post“ Nr. 20, od 7. marta 1896.

[6] Rački: Documenta pg. 201. „bosoniensem ecclesiam cum omnibus suis pertinentiis“.

telji južne Hrvatske samostalnu metropoliju u Baru, što i papa Aleksandar II. pismom od 18. marta 1067, dozvoli. Novoj metropoliji bjehu podčinjene biskupije kotorska, palačka, svačka, drinatska, pulatska, srbska, bosanska i trebinjska. Od ovih biskupija ležale su barska svačka, drinatska, palačka, pulatska i kotorska u Zeti, trebinjska u Travunji, bosanska u Bosni, a srbska u Raši.[1] To je bio onaj odsudni čas po Hrvate, kad je južni dio njihove države bio ociepljen od sjevernoga, a kako je u taj predjel stalo prodirati nastavše pravoslavje, to se i u njem stalo po malo gubiti ime hrvatsko, a prevladjivati srbsko. Činilo se kan da se riešilo pitanje komu će pripasti južni krajevi na jadranskom moru, jer ovo je obstojalo od kad se u pomenutim krajevima miešalo jedno i drugo ime. No doskora se zgodi po Bosnu znatna promiena. Godine 1067. ne spominje se dubrovačka biskupija medju ociepljenima, jer je ostala svezana sa spljetskom. Ali i u tom gradu jur se u to doba pojavljivala želja za samostalnošću pa je i on tražio da steče nezavisnu nadbiskupiju, premda se opirao tomu spljetski mitropolita. Papa Gregor VII. rieši konačno godine 1078. to pitanje tako, da je i dubrovačku nadbiskupiju učinio nezavisnom nadbiskupijom.[2]

U dvanaestom vieku bjehu bosanska i trebinjska biskupija ociepljene od barske, te pridružene dubrovačkoj nadbiskupiji.[3] Sada nasta živahno trvenje izmedju nadbiskupije spljetske i dubrovačke poradi vrhovne vlasti nad biskupijom bosanskom. Pače u svom pismu od 13. marta 1191., gdje papa Kliment III. podjeljuje spljetskom nadbiskupu Petru plašt, nabraja medju podredjenim mu biskupijama i bosansku,[4] ali čini se kan da to biskupu bosanskomu nije bilo po volji, jer u dubrovačkoj listini od 3. maja 1195. gdje izabrani sudci izriču osudu u nekoj razpravi izmedju dubrovačkog nadbiskupa Bernarda i njegovih kanonika i svećenstva, izrično se spominje, da će prispjeti u Dubrovnik izabrani biskup na posvetu.[5] Posljedica toga trvenja, kraj kojega je Bosna uviek morala strepiti za svoju samostalnost, bila je ta, da se u nju stalo uvlačiti pod konac XII. stoljeća bogumilstvo.

Bogumili.

Ta je sljedba nastala sredinom X. vieka u Bugarskoj, a začetnik bio joj je neki pop Bogumil, po kojem i nosi ime. Odavle se širila prema sjevero-zapadu u Srbiju, no tu bude odmah u klici zatrta. Iz Srbije dospje u Bosnu, gdje uhvati čvrsto korenje, pače narodu tako omili, da ju je zvao „bosanskom vjerom“, te pristajao uz nju sve do god. 1463., to jest dokle je gode bilo bosanske države. Bogumilska je vjera dualistička, te počiva na oprjeci izmedju svjetlosti i tmine, dobra i zla, tiela i duše; ona je skroz poganska i prvobitno arijska u svom temeljnom principu, a

[1] Rački: Nutarnje stanje pg. 44.
[2] Rački: Documenta pg. 211—212. i Farlati: Ill. sacrum. Vol. VI. pg. 57.
[3] Rački: U Radu VII. pg. 126. (Bogumili) i Farlati: O. C. Vol. IV. pg. 42. Diplomatskog svjedočanstva nema sačuvana, ili barem nije nigdje publicirano.
[4] Kukuljević: Cod. dipl. Vol. II. pg. 162. [5] O. C. pg. 175.

kršćanstvo tek je kao neki vanjski odsjev. Bogumili vjerovahu u jednoga Boga i u kršćansko Trojstvo, ali ne smatrahu Boga stvoriteljem neba i zemlje. Bog kao personifikacija svjetlosti, dobrote i svega duševnoga, to jest neumrloga, tek je tvorac duha i nevidljivoga svieta, a sotona (djavo, zli Bog, tama, zločestoća, materija), da je sve stvorio što se vidi, pa tako je u čovjeku duša stvorena od Boga, a tielo od vraga. Od svetih knjiga tek priznavahu novozavjetne, dok su staro-zavjetnog Boga (Jehovu) i sve izraelitske svete knjige zabacivali. Dakako da uvedoše neobičnih promiena i čudnih nazora i u novovjekoj nauci. Duša je nebeskog porietla, s toga joj se valja opet tamo i povratiti, no to je tek onda moguće, ako vrši svoju pokoru. Kako se ima to učiniti, naučio je Isus, pa samo s toga je i došao na sviet. Isus opet nije Bog, već poglavica angjeoska, a tielo njegovo bilo je samo prividno, te tako nije mogao ni trpjeti, a ni umrieti. Isto tako i treće lice u Trojstvu Duh sveti, nije Bog, nego opet angjeoska poglavica. Pokora sastoji se jedino u tom, ako čovjek živo vjeruje u ovu nauku. S toga nema smisla za mrtve moliti, jer ako su izvršili svoju pokoru, došli su u nebo, ako niesu, onda ostaju na svietu, te se sele iz jednoga tiela u drugo, dok se sasvim ne očiste. Uzkrsnuća tiela nema, dakako jer je stvoreno od sotone. Kad se ovo zna, onda je lasno razumjeti sve što iz toga sliedi. Kako je Isus ljudem predao samo svoj nauk, to se imadu zabaciti i osuditi sva svetootajstva crkve, tim više što su tvorni (materijalni znakovi) djelo vražje. S toga patareni redom zabaciše sakramente, a osobito krštenje djece, jer ova ne mogu još vjerovati što je najpotrebnije za spas duše, kako su bez razuma. U bogumilsku se sljedbu veoma svečanim načinom ulazilo. Dakako pristupnika smatrahu nečistim „kano psa i svinju", pa s toga mu se valjalo čistiti prije svega postom i molitvom. Eto kako se opisuje pristup: „Kad se kogod uteče patarenom, onda mu najprije propisuju vrieme za izpovjest, očišćenje i neprestanu molitvu. Iza toga polože mu na glavu evangjelje po sv. Ivanu i zazivajući sv. Duha pjevaju „Oče naš". Poslije toga obreda opet mu doznače vrieme za točniju nauku, strože življenje i čišću molitvu. Sada traže dokaze, e da li je pristupnik sve to kako treba izvršio. Potvrdi li to mužko i žensko, vode ga na glasovito posvećenje. Okrenu ga najprije prema iztoku sunca, pa mu opet stave na glavu evangjelje, ljudi i žene na nj polažu svoje ruke, pjevajući pjesmu zahvalnicu, pošto je sve propisano obavio. Kaže se još, da je pristupnik bio obučen u dugu crnu haljinu kao kalugjer, te da su ga izim što su nad njim molili, udahnuli i namazali „od glave do pete". Bogumili dielili su se izmedju sebe na dvoje: savršene ili svršitelje, i na obične vjernike. Ovako kako smo to taman opisali, primalo se samo savršene članove, dok je to naravna stvar, kod običnih članova bilo kud i kamo jednostavnije. Iz toga i jasno sliedi, da su savršeni članovi bili uvaženiji, te mogli postati crkveni občinski glavari. Inače su patareni svaku crkvenu hierarhiju zabacivali, ali konačno bili ipak prisiljeni reda radi nekako se urediti. Na čelu bosan-

skoj crkvi bio je djed (senior, ducianus), kojeg je slušalo dvanaest strojnika ili učitelja (magistri), a od ovih opet bili su glavni gost i starac. Gosta se redovito držalo za nasljednika i zamjenika djedova. Inače nema svećenstva, jer je svaki savršeni član mogao saviti i naučati svoju vjeru. Kao što je sve, tako je i bogoslužje bilo jednostavno u bogumila. Crkva nije bilo, jer se Bog materijalnom tvorevinom ne može štovati. Krst nije vriedio ništa, jer je tvar, pače porugljivo ga nazivahu „vješala“. Isto tako ne štovahu kipova i slika svetačkih, crkvenoga ruha i nakita niesu poznavali. S toga im i jesu bogomolje obične kuće, u kojoj je bilo nešto klupa i stol pokrit bielim platnom (što je imalo da bude oltar) na kojem je ležalo otvoreno evangjelje. Dakako tek veća mjesta imala su take bogomolje. U njima se obavljala služba božja, obća izpoviest (čišćenje) primanje običnih vjernika i savršenih, konačno još i redjenje strojnika. Služba božja se sastoji u molenju „oče naša“, jedine bogumilske molitve, te u čitanju sv. pisma novoga zavjeta, propoviedi i blagoslovu. Kakva su moralna principija mogla biti posljedica ove nauke? Za cielo u oprieci i s državnim i s crkvenim tadanjim zakonima. Bogumilovu dušu mogu tek težki griesi okaljati, jer on za lake i ne zna. On mora mrziti sav sviet, taj stvor djavolski, ne smije imati imetka i blaga, jer to je, kaže on, „rgja duše“; samo ono što je za življenje najpotrebnije, to treba da se ima, a sve ostalo daj u zadrugu crkvenu, za uzdržavanje crkve, bolestnika i putovanje onih članova, koji su se odlučili širiti svoju vjeru. Obćenje sa svojom ženom opet je djavolsko, pa s toga se ga valjalo kaniti, a prema tome i nepoštivati ženidbu. No u tom su se razilazila mnienja bogumilska, jer su jedni ipak ženidbu priznavali barem kao nužno zlo. Pravi bogumil nije smio jesti mesa i sve ostalo životinjsko, kao sir i jaja, jer draži čovjeka na strast. Ubiti čovjeka pa makar u ratu, težak je grieh, jer se njegovoj duši nije dala zgodna prilika da se spremi valjano za nebo. Obćiti s inovjerci dozvoljeno je samo onda, ako ih se kani privesti u krilo bogumilstva. Laž je odurna bogumilu i težak grieh, a i do prisege, bilo kake mu drago, ne drži ništa, pa će je zatajati i sudu. Ovako je eto živio savršen bogumil, pa s toga od njega bi se redovito za odgovor dobivalo kratko „da“ ili „ne“, samo da izbjegne griehu. Dakako ovako triezni i ozbiljni ljudi veoma se dojimahu onih, koji bi s njima došli u dodir, te bi često kojeg katolika premamili na svoj zakon, na težku žalost Rima.[1]

Naravna je stvar, da je Bosna time obratila na sebe osobitu pozornost papinskog dvora, koji je najodrešitije tražio, da se to krivovjerje satre. A kako papa nije sam mogao da oružanom šakom toga izvede, to se služio opet mišicom hrvatskoga vojvode i njegovog glavnog gospodara kralja ugarskoga i hrvatskoga. U nastavšim krstaškim ratovima, igra Bosna

[1] O nauci bogumilskoj gl. obširno: Rački: Vjerozakonska obćina Bogumila i Patarena. Rad X. pg. 100—263., od kuda je i taj izvadak uzet; gl. još Klaić: O. C. pg. 346—352.

vrlo čudnu ulogu, čim je pritisne sila okani se bogumilstva, pa prizna katoličanstvo, a kad je zlo mine, opet digne krivovjerje svoje glave. To je sva historija prvih banova Kulina (1180—1204) i poznijeg mu nasljednika Matije Ninoslava (1232—1250).[1] Da se stvar tobože brže privede kraju, to je nadbiskup kaločki zatražio, da mu se Bosna predade u vlast, dakako uz pripomoć ugarsko-hrvatskog kralja. Sada naumi papa poslati svoga poslanika u Bosnu god. 1233. da prouči ondješnje vjerske prilike; rezultat putovanja papinskog poslanika Jakova bješe, da je uvidio, da se bogumilstvo veoma uvriežilo po Bosni, pače da ni nadbiskup dubrovački, kao metropolita, premda znajući za prilike, nije ništa radio već čak previdio, da se na biskupsku stolicu bosansku uzpeo pristalica bogumilstva, valjda kao djed. To je bilo dosta, da se želja kaločkog nadbiskupa Ugrina izpunila: papinski poslanik kardinal Jakov svrgne s časti onog krivovjernog biskupa, a Bosnu provizorno pripoji kaločkom nadbiskupu, ali papa Gregor IX. još je ne ociepi od metropolije dubrovačke, pače zatraži od svoga poslanika Jakova, da bi po Bosni podigao dvije, tri ili četiri biskupije po zgodnim mjestima, kao utvrde protiv bogumilstva. Do toga dakako nije nikad došlo, a tek nam kaže to, da se teritorij Bosne, odnosno podjedno teritorij biskupije znatno proširio od one prvobitne Bosne.[2] Za tu se stvar živo zauzeo hrvatski vojvoda Koloman, brat kralja Bele IV., pa podigne u župi Vrhbosni u mjestu Brdu (sada Blažuj kod Sarajeva), novu stolnu crkvu s Kaptolom posvećenu bl. Petru. Da se što više podigne sjaj nove biskupije, to bjehu dohodci biskupski i kaptolski pomnožani time, da im je odredjena desetina u Usori, Soli i Dolnjim Krajevima, a osim toga pokloni vojvoda Koloman biskupiji još i raznih posjeda, medju inima i u vukovskoj (vukovarskoj) županiji važno Djakovo, buduće sielo biskupa bosanskih (1239).[3] Ali kako uza sve to nije se nikako dalo iztriebiti bogumilstvo, to se papa Inocent IV. na molbu kralja Bele IV. ipak odluči Bosnu odkinuti od metropolije dubrovačke, te ju pridieli nadbiskupu kaločkom svojom poslanicom[4] od 26. augusta 1247. S tom je nadbiskupijom Bosna bila svezana, dok se nije ustrojila nadbiskupija zagrebačka (1852).

Sielo biskupa.

Učeni Farlati drži, da je sielo bosanskih biskupa bilo sve do propasti kraljevstva (1463) u Kreševu, a onda oko godine 1469., da je od straha osmanlijskoga preneseno u Djakovo; stoga razloga se i zove djakovačka biskupija bosanskom. No pomenuti se učenjak vara, jer vjerodostojni savremeni spomenici, što su nama danas na razpolaganje, jasno dokazuju, da se to jur davno prije dogodilo.[5] Pače djakovački biskup

[1] Klaić: O. C. pg. 55—82.
[2] Theiner: Mon. Hung. Hist. Vol. I. pg. 113.
[3] Theiner: Mon. Hung. Hist. Vol. I. pg. 172.
[4] Farlati: O. C. Vol. VI. pg. 98. i Fermendžin: Acta Bosnae ecclesiastica pg. 13—14.
[5] O. C. Vol. IV. pag. 43 i 75 (osobito ovdje). U pismu pape Klimenta V. od 23. januara 1314. na bivšeg biskupa bosanskoga Grguru, čitamo: „episcopus bosnensis seu de Diaco, ecclesia bosnensis seu de

Čolnić (1751—1773) je tvrdio, dakako po tradiciji, da je sielo bosanske biskupije prenešeno u Djakovo za Bele IV.[1] To nam opet veli, da se pomenuti dogadjaj morao zgoditi prije poradi neprestanih bogumilskih ratova, za kojih katolički biskupi za cielo niesu u miru živjeli. Po našem mnienju imalo se to zgoditi početkom XIV. vieka: prvo je sielo biskupu bosanskomu bilo Brdo, a onda Djakovo.[2] Koji je bio teritorij biskupiji bosanskoj? Ponajprije sva zemlja države bosanske, a u današnjoj Slavoniji sve do dolazka Turaka mali kus zemlje oko Djakova do Save, dok je sve ostalo pripadalo stranom biskupiji pečuhskoj, stranom zagrebačkoj; u Slavoniji se spominju kao župe bosanske biskupije Belezna (?) (možda Blizna, sjevero-iztočno od Broda), Bebrene (Bebrina) i Dragotin, dakle osim siela bosanska biskupija tako reći nije se ni prostirala po Slavoniji.[3]

Teritorij biskupije.

Farlati povadjajući se za Mavrom Orbinijem, Andrijom Zmajevićem, navadja u XII. stoljeću ova četiri biskupa uz kronologiju: Vladislava (oko god. 1141), Mikovana (oko god. 1150), Radagosta (oko god. 1171 ili 1197) i Danila (oko god. 1200). Iza toga nalazi se od god. 1238 biskupski interegnum.[4] Ali u čistim historijskim izvorima nema tim imenima nigdje ni traga, pa stoga ih možemo mirne duše zabaciti. Iz pisma Ivana de Casamaris na Inocenta III. vidi se, da je god. 1203. biskupija u Bosni postojala, te od prilike u martu iste godine umro njezin biskup, inače nepoznatog imena.[5]

Napomenuvši tako najbitnije iz političke i crkvene historije naše Bosne, preći ćemo sada na niz biskupa kako su redom tekli pò utvrdjenim i nepobitnim vrelima. Dakako i tu će biti znatnih praznina, poimence u početku i za turskog gospodstva, kad tako reći pravog biskupa bosanskog nije ni bilo, ali svakako je bolje to, nego unašati eventualno izmišljena imena.

Niz biskupa.

Kao prvi spominje se u vrelima bl. Ivan (1233—1238), rodom Niemac iz Wildhausena u Westfalenu. On je pripadao redu dominikanskom; veli se, da je primio samostansko ruho iz ruku samoga začetnika pomenutog reda, naime sv. Dominika. God. 1233. imenova ga papa Grgur IX. biskupom bosanskim, a to s toga, što je te godine povjerio redu dominikanskom borbu protiv krivovjerja. O njegovom radu ne saznavamo ništa iz bliže, ali sudeći po tom, što je jur iza dvie godine dana umolio papu Grgura IX., da bi ga riešio težke zadaće, možemo suditi, da se nije baš

Diaco". Theiner: Mon. Hung. I. pag. 445. Sasvim jasno ima XXVI. saborski članak od god. 1430. za kralja Sigismunda: „item sciunt, quod ecclesia bosnensis cuius episcopus nunc in Diaco residet est ultru Savum". Apud Kovačić: Supplem. ad vestigia comitiorum Vol. I. pag. 373. gl. još listinu bosanskog biskupa Josipa od 26. decembra 1437, koja je u Djakovu datirana. Fermedžin acta Bosnae pag. 162.

[1] Farlati O. C. IV. pag. 75.

[2] Da to mišljenje nalazi razloga vidjet će se jasnije u nizu biskupa od god. 1300 počavši.

[3] Mon. Vaticana Ser. I. Vol. 1. pg. 172.

[4] O. C. pag. (gl. dodatak biskupi bosanski po Farlatu, na kraju ove knjige).

[5] Theiner: Mon. Slav. merid. Vol. I. pag. 19.

u najljepšim prilikama nalazio. To nam još jasnije tumači pismo istoga pape, gdje kaže, da su mnogi drugovi Ivanovi poginuli kao katolički mučenici, a u Bosni i susjednim krajevima ponaraste tolika množina bogumila, da se „sva zemlja od pustoši i nepristupnosti u crno zavila, napunjena trnjem i koprivama“.[1] Ipak papa ne usliša molbe biskupa Ivana, već ga umoli da bi još ostao u svojem težkom biskupskom činu (20. sept. 1235).[2] Na opetovanu Ivanovu molbu rieši ga papa težkog zvanja oko god. 1238., te imenova na ponuku vojvode Kolomana za nasljednika mu dominikanca Ponsu (1238—1270.), predavši mu privremeno i humsku zemlju, te službu apostolskog vikara.[3]

Čini se, da je Ponsa bio energičniji muž od svoga prešastnika, jer se sada iz petnih žila radi, da se obori krivovjerje, a osobito god. 1238 i 1239. Papa Grgur IX. uzpisa na 22. i 23. decembra 1238. više pisama u katoličkom interesu u Bosni, i to jedno na hrvatskoga vojvodu Kolomana, bodreći ga da bude na oprezu, te da nastoji da u Bosni po što će biti utamanjeno krivovjerje „sine svjetlost katoličke čistoće i da se bude slavilo ime božije“.[4] Drugo pismo upravi na biskupa Ponsu, nukajući ga, da bi i zadnje tragove herezi zatr'o;[5] treće pismo šalje Grgur IX. nadbiskupu ostrogonskom, i njemu podredjenim biskupima, zahtievajući od njih, da budu bosanskom biskupu na ruku i pomoć.[6] Podjedno nastoji papa, da bi podigao biskupiju bosansku, pa s toga traži od varadinskoga opata, neka bi predao Ponsi novce što su skupljeni za križarsku vojnu, te ono blago, što ga je u istu svrhu nekoč dao ban Jula pečuhskim dominikancem,[7] konačno naloži papa svim dominikancem u Ugarskoj, a osobito onim u pečuhskoj biskupiji, neka slušaju biskupa bosanskoga, te neka mu u pomoć pošalju nekoliko svojih ljudi, za izgradnju crkve.[8] Kad je vidio nabožni vojvoda Koloman ovaj živi papinski interes po Hristovu crkvu u Bosni, onda se i on dade na darivanje. Tom je prilikom (kako smo već čuli), bosanski biskup dobio Djakovo i sav kraj oko njega. Time se teritorij biskupije bosanske proširio nešto malo u Slavoniju, gdje je inače sve ostalo pripadalo biskupiji pečuhskoj. Kolomanovu darovnicu potvrdio je papa dne 7. decembra 1239., a dvadeset dana iza toga naloži dominikancem, da predadu bosanskom biskupu sav novac što ga je god. 1233. ban Ninoslav poklonio za gradnju nove stolne crkve sv. Petra u Brdu, gdje je bila rezidencija bosanskih biskupa.[9]

Sve ovo, pa još i dalnji revni rad Ponsin i vojvode Kolomana učini, da se pod konac godine 1239. činilo, da je bogumilstvo u Bosni iztrebljeno, a krstaši ugarski na to ostaviše bojno popriště. No u to za-

[1] **Theiner: Mon. Hung. hist. Vol. I pg. 122.**
[2] **Theiner: Mon. Hung. hist. Vol. I pg. 137.**
[3] **Pismo od 26. aprila 1238 ap. Theiner: O. C. 162. Farlati: O. C. 50.**
[4] **Theiner: O. C. pg. 168.** [5] **O. C. pg. 170.** [6] **O. C. pg. 168.**
[7] **O. C. pg. 169.** [8] **O. C. pg. 173.**
[9] **O. C. pg. 173.**

desi Ugarsku i Hrvatsku težka nesreća: provala mongolska uništi sve, pače sam vojvoda Koloman pogibe u ratu, a glad i ine nevolje niesu dale ni pomišljati kralju Beli IV. na kakvo ratovanje. Sada se opet diže Bosna; Ban Ninoslav stade se miešati u razpre dalmatinskih gradova, dakako tražeći svoju korist, a bogumilstvo ovako prepušteno samom sebi, na novo stade klicati. To je ponovno oživljenje patarenstva bilo po biskupiju bosansku od znamenitosti, jer ju sada na jauk Ponsin papa ociepi od metropolije dubrovačke i priklopi 28. aug. 1247. kaločkoj nadbiskupiji. Od sada postaje sve to slabiji interes na ugarskom domu po vjerske prilike u Bosni i Ugarska, stekavši metropolitsko pravo, nastojaše da Bosnu sebi sada sa svim pripoji i u političkom obziru. Dakako u tu svrhu najbolje su joj služile krstaške vojne. Eto tako se zgodi, da je Bela IV. god. 1254. podložio Bosnu svojoj vrhovnoj vlasti, te odmah stečene zemlje razdvojio: sjeverne oblasti Usoru i Soli podade kao banovinu svojoj domaćoj vlasteli, dok je ostali dio ostavio prividno u upravi nasljednika (možda i potomaka) Kulina bana i Ninoslava. Kad još pomislimo, da je uza sve to stalo i bogumilstvo jačati,[1] onda nam je jasno, kakve je zadnje dane s vjerskog gledišta doživio starac biskup bosanski Ponsa, gledajući dielo od 1239. gotovo sasvim razvaljeno. Ponsa umre negdje oko god. 1270.[2]

Njega naslievi R o l a n d o, no taj se tek jednom spominje god. 1272. u listini kralja Stjepana V.,[3] kao i njegov nasljednik Andrija (1280).[4] Ni treći Ponsin nasljednik T o m a nije jasnija ličnost, tek se za nj zna, da je god. 1291. upravljao bosanskom biskupijom,[5] a god. 1298. da je bio u Budimu nazočan na saboru sviju državnih biskupa i velikaša, te god. 1299. još na životu bio.[6]

Nešto više znamo o N i k o l i I, čije djelovanje pada u doba prestolnih borba izmedju Anžuvinca Karla Roberta i českog kraljevića Vaclava. God. 1301. spominje se Nikola kao biskup bosanski, a podjedno i kao savjetnik Čeha Vaclava, što bi po našem sudu dalo slutiti, da je on jur već u Djakovu stolovao, jer težko je pomisliti Nikolu sa sielom u srcu Bosne kao nosioca pomenute časti. Ali vjernost biskupa Vaclava nije dugo potrajala, jer sljedeće god. 1302 i 1304. već ga spominje Karlo

---

[1] Gl. K l a i ć: O. C. pg. 83. i dalje.

[2] God. 1268. još se Ponsa spominje na životu, F e j é r: Cod. dipl. Tom. IV. p. V. pg. 456. a god. 1272. njegov nasljednik Roland.

[3] F e j é r: Cod. dipl. Vol. V. pars I. pg. 226. Farlati, dakako zaveden, spominje iza bl. Ivana ove biskupe: Almus (1240), Johannes II. (1253), interregnum episcopale do god. 1280, to jest do Andrije.

[4] F a r l a t i: O. C. pg. 54. (po utvrdjenom dokumentu, nama nepristupnom).

[5] F e j é r: O. C. Vol. VI. pars I. pg. 117. On je bio iz porodice Szentmágocs („Quod nobiles viri de tota generacione Scentemaguch, venerabilis scilicet pater Thomas, dei gracia Bosnensis episcopus . . . “) Hazai okmánytár Vol. VI. Bdpest 1876. pg. 375. Spominje se još u listini Andrije III. god. 1291. i 1293. gl. Hazai okmánytár Vol. VII. Bdpest 1880. pg. 219 i 231.

[6] F e j é r: O. C. Vol. VI. pars. 2. pg. 131. i 229.

Roberto u svojim poveljama, pače 1304 izrično kao svoga pristalicu.[1] To medju tim nije težko iztumačiti, kad saznamo da je papinski poslanik Nikola, biskup ostijski, došavši u Budim da uredi priepore, poradi neposlušnosti Ugra papi rimskom, prokleo sve pristalice češkog kraljevića Vaclava, (sredinom 1302). No smutnje se u Ugarskoj niesu dokrajčile. Nasljednik Nikolin Grgur opet se spominje kao odrešit protivnik Karla Roberta, dapače sklapa savez s najljućim kraljevim protivnicima, a to je bio objestni rod Gusingovaca (u junu 1308). Dakako kad je konačno Anžuvinac svojom krunidbom od 11. juna 1309. pobiedio, onda se i bosanski biskup Grgur morao pokoriti, pa se i u kraljevskim poveljama spominje.[2]

O dalnjem radu Grgurovu ne saznasmo ništa, no ako nam je dozvoljeno slutiti, to se nije kao bivši kraljev protivnik imao dobro nalaziti, a za cielo ga je osobito proganjao susjedni mu možni rod knezova Gorjanskih, koji je stekao mnogo zasluga po Anžuvince. Sve je to biskupa Grgura natjeralo na to, da je stao tražiti od pape Klimenta V., da bi ga riešio težkog čina, što se doista i zgodi (23. januara 1314).[3] Njega nasliedi dominikanac Benedikt I. (1314—1316). On je bio rodom Ugrin, a porodično mu je ime bilo Guichardo (Guiciardi), te je slovio na daleko sa svoje riedke učenosti i iskrene nabožnosti; sam papinski poslanik u Ugarskoj, kardinal Fra Gentilis izviestio je papu o tom valjanom mužu, pa kad se izpraznila biskupija bosanska, onda je fra Gentilis naročito papi preporučio Benedikta kao najvrednijega i najsposobnijega za tako težko zvanje. Prije toga bio je Benedikt biskup vacki. Ali na žalost već iza dvije godine dana, odreče se Benedikt svoje časti, a sada bje biskupija bosanska predana u upravu svačkomu (u današnjoj Albaniji) biskupu Benediktu, koga papa Ivan XXII. već sliedeće godine 1317. imenova za nadbiskupa dubrovačkoga.[4]

Iza Benedikta zasjedne bosansku biskupsku stolicu Petar I. (1317—1334) i opet dominikanac. Njega posveti na papinu zapovied biskup ostijski negdje u septembru ili oktobru pomenute godine. Petar je bio poput svoga prečastnika odlučan i naučen muž, pa s toga je sve njegovo zanimanje išlo za tim čim je zasjeo biskupsku stolicu, da iztriebi u svojoj biskupiji

---

[1] Fejér o. c. Vol. VI. p. 2. pg. 305. Vol. VIII. p. 1. pag. 100, 160 i 511. Theiner Mon. Hung. list I. pg. 403.

[2] Fejér: O. C. Vol. VIII. p. 1. pg. 334 i 337. Farlati Ill. sacr. Vol. V. pg. 396 (samo spominje god. 1308.). — Tkalčić: Mon. civit. zagrab. Vol. I. pg. 80.

[3] Theiner: Mon. Hung. hist. I. pg. 445. Tu se veli „Fr. Gregorio . . . olim episcopo bosnensi seu de Diaco“, što daje povoda slutiti, da je jur sada u Djakovu bila rezidencija biskupa bosanskoga. Što se roda Gorjanskoga tiče, to temeljimo u tom, što je od god. 1269. taj rod bio susjed djakovački, kad mu je kralj Bela IV. dao Gorjan; kako se taj rod osobito zauzeo za Anžuvince, to potvrdi Karlo Robert ponovno donaciju. Gl. Fejér: Cod. dipl. Vol. IV. pars III. pg. 64. Kukuljević: Regesta br. 975. (Starine XXVII. pg. 86—87.) i Nagy Imre: Anjoukori okmánytár Vol. I. pg. 125.

[4] Farlati: O. C. Vol. IV. pg. 56. (Tu se spominju razna arkivalija iz papinskih pismohrana i onih redą dominikanskoga.)

nesrećno bogumilstvo, koje se za posliednih trideset po Ugarsku burnih godina veoma razširilo. Biskupu skočiše u pomoć i franjevci i dominikanci, što su se na papinu i svoju vlastitu želju trudili oko vjere Hristove po Bosni; no za čudo baš u tom se poslu oba reda zavadiše. Dominikanci su držali, da je to ne samo njihova dužnost, već i osobita povlastica; jedan član njihova reda, neki Matija Zagrebčanin paće izmoli od pape na 1. februara apoštolsko pismo, kojim se podieljuje dominikancima izpitivanje i odnosno tamanjivanje krivovjerja po Bosni, Erdelju i Hrvatskoj i predstojniku reda dozvoljeno bi u pomenutu svrhu kupiti krstaše, kojim bi podieljen oprost, što su ga dobivali oni, koji su polazili u sv. zemlju.[1] To sve kan da nije pravo bilo redu franjevačkom, pa tako se u njegovo ime zaputi fra Fabijan do pape u Avignon, da ondje stvar raztumači i toliku premoć dominikanskoga reda oslabi. Papa Ivan XXII. i doista rieši stvar u prilog franjevcima (1. jula 1327), te od sada imadjaše samo taj red pravo širenje Hristove vjere.[2]

Neprestani priepori što ih je imao kralj Karlo Roberto sa svojim silnim feudalnim plemstvom, dakako daleko odkloniše njegovu pažnju od vjerskih prilika bosanskih, pa tako bješe papa Ivan XXII. prinužden da pismom od 6. januara 1331. (još za živa Petra) sebi pridrži pravo imenovati bosanskoga biskupa, kada se stolica izprazni.[3] A to se i doskora zgodi. Početkom god. 1334. zaputi se biskup Petar s kanonikom Lovrom Lorandijem u Avignon, da glavom izviesti papu o prilikama bosanskim, te da steče od svoga poglavara nuždnih uputa.[4] Ali tu ga snadje negdje koncem maja iste godine smrt,[5] na što kaptol bosanski izabere onog kanonika za biskupa, te ga predloži papi na potvrdu. Lovro I. (1336—1348) bi ipak od pape potvrdjen, premda je pomenutim pismom od 6. januara 1331. samo papi pripadalo pravo izbora bosanskog biskupa, jer se kaptol znao neznanjem (što je doduše vrlo čudno) one naredbe izpričati. Bez sumnje papa je Lovru potvrdio, jer je u njem vidio muža, kakvoga je trebao. Medjutim kralj Karlo Robert opet od svoje strane podieli izpražnjenu bosansku stolicu nekakvom svjetovnjaku, koji se naravski odmah požuri na svoj posjed, te ovdje stao nemilo gospodariti, dodijavajući puku i svećenstvu, paće kralj zabrani izabranom Lovri poći na posvećenje u Avignon, kako je to papa želio. Dakako sada je moralo doći do spora izmedju obiju vlasti: crkve i države, ali kako je Karlo Robert popustio papi Benediktu XII., to se stvar do mala umiri (1336).[6]

---

[1] Theiner: Mon. Hung. hist. I. pg. 506.

[2] O. C. pg. 5[illegible]. [3] O. C. 533. [4] Farlati: O. C. pg. 58.

[5] Petar se spominje u Nagy Imre: Anjoukori okmánytár Vol. II. 71., 117., 210., 283., 305., 355., 449., 467., 628. Tkalčić: Mon. civit. zagrab. Vol. I. pg. 107., 109., 116. Zala vármegye története, oklevéltár. Vol. I. pg. 167., 184., 231., 247., 253., 270. Hazai okmánytár Vol. II. pg. 40., 43., 45., 52., 55., 61. Vol. VII. pg. 394. Kao prazna spominje se biskupija bosanska god. 1334. u Anjoukori okmánytár III. pg. 79. i pg. 298. za god. 1336. i Zala vármegye története Vol. I. pg. 285., 289., 317. Petrov Lovro.

[6] Theiner: Mon. Hung. hišt. Vol. I. pg. 109.

Za njega i bosanskoga možnoga bana Stjepana Kotromanića gotovo je bogomilskoj jerezi odzvonilo, jer se ban bosanski obratio na katoličanstvo. Sada se i Lovro mogao povratiti u Bosnu, te se baviti oko zapuštene stolne crkve, ali za kratko doba, jer niti se je pravovjerje uvriežilo, niti je bogumilstva nestalo. Pače izmedju svećenstva nastade razpra poradi desetine, koju su plaćali novoobraćeni patareni; najviše se za nju otimahu biskup bosanski i red franjevački. Stvar je tek imala izravnati sama sv. stolica, kad je predala upravu desetina fra Peregrinu i Dominiku Trogiraninu redovniku benediktinskog samostana sv. Kuzme i Damijana u zadarskoj nadbiskupiji. Protiv toga uloži pismeni protest biskup Lovro, dapače lično kod avignonskog dvora izhodi, da je bila pomenuta naredba opozvana. Podjedno pade fra Peregrin pod obtužbu, da je htio sebi usurpirati biskupovu svjetsku i crkvenu vlast. Čini se da nije tako bilo, jer papa ne ukori Peregrina, već ga god. 1349. nagradi spljetskom biskupijom.[1] Biskup Lovro umre negdje god. 1348., a naslíedi ga Ivan II. (1348—1349) no taj bje jur iza jednogodišnjeg biskupovanja premješten na drugu biskupiju, a bosansku zamieni, za cielo na izričnu papinu želju, sa spljetskom nadbiskupijom naš znanac fra Peregrin (1349—1356).

On je bio po narodnosti Sas, a na velikom glasu sa svoje nabožnosti i gorljivosti po vjeru Hristovu. Znamo da se je jur prije svoga biskupovanja desio u Bosni, dapače on postade prvi generalni vikar bosanski, kad je fra Gerardo poglavica franjevačkoga reda postao patrijarka antiohijski.[2] Peregrin imadjaše iz najprije malo pomagača u svojoj svetoj stvari, pa s toga se je i odlučno obratio na bana Stjepana Kotromanića, koji mu doista i skoči u pomoć; no i sam se pismeno obrati kroz svoga poslanika kapetana Gjure de Berito inače de Cipro, preko mletačke vlade na papu. U tom pismu moli ban Stjepan Kotromanić papu Klementa VI., da bi Peregrinu poslao u pomoć „pomoćnika koji znadu nauk vjere i koji su vješti slavenskom jeziku, ili bi mu se mogli bar naučiti". Nadalje traži ban da bi se biskupu bosanskomu dozvolilo da može sam u pomoć pozvati redovnika i svećenika, te da im se dadu one povlasti što se daju svećenikom koji rade medju Tatari i nevjernici za proširenje vjere, jer istim trudom i istom pogibli službuju u Bosni; podjedno tim se svećenicima ima dozvoliti obćenje s izobćenim pukom. Osobito je zanimljiva banova molba, da se Peregrinu dozvoli smještenje obraćenika u oveće manastire, gdje bi se neko vrieme podučavali u latinskoj slovnici i nauci katoličkoj. Konačno sam želi, da se uprava crkve usredotoči u Bosni, a drži da se ne dozvoli kotorskom biskupu Sergiju umiešavanje u crkvene poslove u Humu, Sani, Lipniku i Drini na srbskoj granici.[3] To je sasvim razumljivo: oštroumni ban Stjepan tražio je crkvenu samostalnost

[1] Farlati: Ill. sacr. Vol. III. pg. 325.
[2] Fermendžin: Chronicon observantis provinciæ Bosnæ argentinæ. (Starine XXII. pg. 8).
[3] Ljubić: Listine Vol. II. pg. 443.

pa je bez sumnje išao za tim, da se biskupska stolica iz Djakova opet prenese u Bosnu, a najveću garanciju za uspjeh vidio je u tome, ako red franjevački preuzme crkvenu brigu u njegovoj banovini. S toga i preporuči papi po premještenju Ivana II. pomenutog Peregrina što je i Klement učinio pismom od 28. januara 1349.[1] Koliko li je cienjen bio taj biskup vidi se odatle, što ga je god. 1348. odabrao spljetski kaptol, kako smo spominjali, za svoga nadbiskupa, ali on toga budi na izričnu papinu želju, budi za volju banu Stjepanu nikad nije obnašao. Kao biskup bosanski proslavi se Peregrin kao osobito revni širitelj katoličanstva, pri kojem mu je poslu dakako osobito na ruku išla državna vlast. Sudeći po tom, što je našički vlastelin Deak imao posla pred kaptolom bosanskim, držimo da je stolica biskupu morala biti u Djakovu, te što je bosanski biskup postao zaštićenik reda Ivanovaca, možemo dosta stalno uztvrditi da se želja bana Stjepana Kotromanića, o premještenju biskupske stolice nije izpunila, te da je nadalje ostala u Djakovu. Peregrin umro je 28. januara 1356. te bi sahranjen u Djakovu u stolnoj crkvi.[2]

Nasljednik mu je Petar II. (1356—1375). O njegovom biskupovanju obzirom na vjerske prilike vrlo nam je malo poznato. Izvori više znadu kako se kralj Ljudevit I. njime služio u razne političke svrhe,[3] tako da je sva briga oko crkvenih posala poglavito u Bosni pala na red franjevaca. Eto tako ga šalje kralj dne 3. juna 1358. iz Višegrada u Dubrovnik da ondje primi zakletvu vjernosti novo stečenih Dubrovčana.[4] Medju tim trebao ga je u pomenute svrhe i veliki bosanski ban Stjepan Tvrdko (1353—1377), pa s togá nagradi god. 1374. posjedom Dubnicom i Jelšavicom biskupa Petra i nasljednike.[5] Poradi osobite sposobnosti premjesti kralj Ljudevit I. Petra god. 1375. na Gjursku stolicu, bez sumnje da mu bude bliži, a na bosansku dospije dojakošnji zadarski nadbiskup Dominik (1376—1381?) odlukom pape[6] Grgura XI. od 23. januara 1376. Svoju je zakletvu vjernosti novoimenovani biskup imao položiti na ruke nadbiskupa ostrogonskoga i biskupa čanadskog.[7] Inače ga malo spominju izvori, zanimljivo je to, da je testamentarno ostavio sv. stolici 12.000 for., za onda vrlo veliku svotu, što bezuvjetno dokazuje veliku privrženost biskupovu Rimu.[8] Njega nasliedi Gjuro I. (1383—1387), kojemu se tek

---

[1] Ljubić: O. C. Vol. III. pg. 107. i Theiner: Mon. Hung. hist. 768.

[2] Fermendžin: u Starinama XXII. pg. 8. i Rački: Bogumili. Rad VIII. pg. 126. Farlati: O. C. Vol. IV. pg. 60. Anjoukori okmánytár Vol. VI. donaša 21. marta 1356. bosansku biskupiju vakantnom pg. 439.

[3] Starine Vol. I. pg. 144. (27. maja 1358.) i Rad Vol. VII. 193.

[4] Starine Vol. I. pg. 144—145. i Mon. Ragusina Vol. II. pg. 229—230. Vieće je odredilo, da biskupa doprate do Stona četiri vlastelina, te mu uz to darovalo još i dvie sta zlatnih dukata.

[5] Fermendžin: Acta Bosnae pg. 40—42.

[6] Theiner: Mon. Slavon. merid. Vol. I. pg. 304.

[7] Theiner: Mon. Hung. hist. II. pg. 158.

[8] Theiner: Mon. Slav. merid. Vol. I. pg. 337. god. 1378. nalazimo ga u Tkalčić: Mon. civit. Zagrab. Vol. I. pg. 272. god. 1379. u Hazai okmánytár Vol. V. pg. 161. i u A Nagymihályi és Sztárai Gróf Sztáray család oklevéltára. Vol. I. Bdpst 1887. pg. 446.

ime spominje u raznim poveljama kraljice Marije, ali kako je baš za njegova biskupovanja počeo onaj osudni dvadeset i pet godišnji boj izmedju dinastičnih i cestralističkih težnja anžuvinskih, te nastojanja za feudalnom slobodom ugarskog i hrvatskog plemstva, a tomu ustanku u početku bilo baš Djakovo središte,[1] to možemo nagadjati da se i biskup Gjuro morao miešati u pomenute dogadjaje. Koliko nam je karakteristika Marijinih listina znana, držimo da je biskup Gjuro bio na kraljičinoj i Gorjanskovoj strani.[2]

Nasljednik mu je bio Ivan III. Mrnavić (1387—1408), čije se ime često spominje u kraljevskim poveljama, a držimo da se i on ponašao u onim burnim godinama poput svoga prešastnika. Na to nas nuka osobito ta činjenica, da je Sigismund poskidao s biskupija sve sebi nepoćudne biskupe, tim više što je Ivan bez protivnika mirno biskupovao dvadeset i jednu godinu, dakle gotovo za sve vrieme velikih domaćih smutnja. Po smrti Ivanovoj dospje na bosansku biskupsku stolicu Benedikto II. de Benedictis (1410—1426), čije nam ime sačuvaše spomenici[3] kao i njegovog nasljednika Dioniza de Jakč (Jakčić, Jakić, 1427), kojeg je sveta stolica jur iza jednogodišnje uprave premjestila na drugu biskupiju.[4] Sada postade bosanskim biskupom Josip I. (1428—1442), koji se opet uz pripomoć reda Franjevačkog osobito stao zanimati za utamanjenje bogumilstva. Ova je jereza za posljednih burnih godina procvala kao nikad prije, pače može se reći, postala državnom bosanskom vjerom, jer njoj pripadaše dvor i glavni državni velikaši. Dakako da silne nutarnje smutnje i strah pred nadolazećom osmanlijskom najezdom osujetiše nakane biskupove i njegovih pomoćnika, a najbolje nam to dokazuje, što su svi velikaši istom kasnije poprimili islam. Težko je reći kad je preminuo biskup Josip; zadnji se puta spominje[5] u augustu 1442., njegov nasljednik prvi puta godine 1444, a to je bio Rafael (1444 — 1455) koji je bio nazočan u ljutom i krvavom boju kod Varne (10. nov. 1444), te se nekako sretno spasio; inače ga slabo spominju savremeni spomenici, a glasoviti Farlati niti ne zna za nj.[6] Iza Rafaela postade biskupom bosanskim Filip (1455—1456), kojega spo-

---

[1] Gl. Rački: Pokret na slavenskom jugu. Rad II., III. i IV.

[2] Spominje se u izvorima god. 1383. ap. Starine Vol. I. pg. 150. — A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Vol. I. Bdpst 1882. pg. 401. — Hazai okmánytár. Vol. V. pg. 179.

[3] Teleki: Hunyadiak kora. Vol. X. pg. 19., daje Ivana kao bosanskog biskupa dne 5. novembra 1387. — Arkiv za jugoslav. istor. Vol. I. pg. 70. 81. 197. — Benedikt se spominje 1412—1419. u Sztaray család oklevéltára. Vol. II. pg. 114. 212. a god. 1414—1421. u „A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család oklevéltára. Vol. I. Bdpst 1895. pg. 401. 456. Hazai okmánytár. Vol. II. pg. 208. i 223. (god. 1416. i 1419). Starine V. pg. 110.

[4] Farlati: O. C. Vol. IV. pg. 65—66. Po noti u vatikanskom arkivu „3. id. aprilis 1427. provisum est Eccl. Bosniensi vacanti per mortem de persona Dionysii de Jakch, canonici vara diensis electi."

[5] Teleki: Hunyad kora. Vol. X. pg. 120.

[6] Gl. o njem po diecezanskim spisima „Schematismus cleri dioecesis Bosnensis seu diacovensis et syrmiensis". Diacovae 1892. pg. 15—16.

minje kralj Ladislav Posthumus u svojoj povelji izdanoj u Pragu[1] dne 26. Jula 1454, a tako i Pavao (1457—1459), po pismu kralja Matije Korvina[2] od 12. marta 1459. Od god. 1464, to jest od propasti kraljevstva bosanskoga do god. 1468, spominje se bosanska biskupija kao prazna, dok opet diecezanski spisi u Djakovu ne iznose na površinu nekog Fra Gregoriju.[3] Niz biskupa opet se nastavlja Benediktom III. (1468—1480), koji se spominje u poveljama Matijinim i jednog Nikole Iločkoga.[4] Nasljednik mu je Matija (1480—1486), a ovomu opet Luka (1490—1493), koji bje premješten 4. novembra 1493 na biskupiju čanadsku.[5] Luku zamjeni Gavro Polgar (1493—1501) dominikanac; no ovaj iza kratkog biskupovanja ostavi bosansku biskupiju da upravlja sriemskom, gdje takodjer ostade najviše dvije godine dana.[6] Iza njega dodje Mihajlo Kesserö (1502—1516), koji se uz svoje težke crkvene poslove poradi turske najezde vrlo mnogo bavio i državnim. Čini se da je bio od koristi kralju Vladislavu, jer je i Mihajlo bio nazočan u Beču kad se zaručiše kraljević Ljudevit i Maksimilijanova unuka Marija.[7] Iza njega se spominje[8] Donat (1516) prije biskup krčki, a onda Gjuro II. od Polečnika (do 1526), muž učen i čelik značaj. On pogibe uz mnoge ine crkvene i svjetske velikaše sa svojim kraljem Ljudevitom II. na Mohaču (29. aug. 1526).[9]

Iza bitke kod Mohača pala je Slavonija u osmanlijske ruke, a ponajviše s toga, što je turska vojska morala kroz nju prolaziti. Ali posvoj Slavonije nije se zgodio na jedared. Osiek i Djakovo prispojio je Sulejman carstvu svome 1529., a Požegu 1532. to jest kad se vraćao od Kisega; Podravina na zapad Osieka propada iza nesrećne Kocijanove vojne (1537), a za pete Sulejmanove vojne 1543. bijaše ciela Slavonija pripojena sultanstvu. Da ova invazija nije bila po kršćanstvo, a na po se po djakovačku biskupiju povoljna, to je lako razumjeti. Sve crkve, manastiri, kaptol i opatije, sve je to opustilo; u pustom Djakovu, sielu biskupa bosanskoga, namjesti se turski zapovjednik, a crkva sv. Jure i sv. Lovre postadoše džamije. Kad još uzmemo da je za Sulejmanovih vojna sila naroda izginulo, još više toga bilo u robstvo odvedeno, a što je pre-

[1] Starine Vol. I. pg. 161. Ljubić: Listine Vol. X. pg. 38. Gl. još Teleki: O. C. Vol. X pg. 470. i 508.

[2] Starine Vol. I. pg. 164. Teleki o. c. pg. 553.

[3] Schematismus pg. 16.

[4] Teleki: O. C. Vol. XI. pg. 392. i 560. Vol. XII. pg. 117.

[5] Teleki: Vol. XII. pg. 302. i Katona: Hist. critica Vol. XVII. pg. 23. Schematismus pg. 17

[6] Starine I. pg. 170. Corpus jur hungar. Schematismus pg. 17.

[7] Corpus juris hung. Theiner: Mon. Slavor. merid. Vol. I. pg. 568. — Književnik 1865. pg. 213. (Mesić: Hrvati na izmaku XV. i početkom XVI. vieka).

[8] Farlati po spisima u zadarskom arkivu „Reverendo in Christo patrè D. Donato a Turre episcopo bosnensi et locum tenenti Vegliensis“. (Vol. IV. pg. 76.)

[9] Fermendžin u Starinama XXII. pg. 26. Mesić Hrvati nakon bana Berislavića do Muhačke bitke. Rad XXII. pg. 197. Rade Lopašić: Dva junaka pg. 111. daje ime Polešnik, dok Schematismus „Palisna“. Znajući za osobito poznavanje familija pokojnog Lopašića, prihvatismo njegovo ime, jer ga nije bez razloga onako napisao.

ostalo, to je živjelo u viečnom strahu od naseljenih Turaka, onda je lako shvatiti zašto poslije Mohača nastaše tužni dani po biskupe bosanske. Kako opet po temeljnim turskim zakonima ne može obstojati u carstvu niti plemstvo niti inovierno svećenstvo, to možemo reći, da je od sada bosanska biskupija ekzistovala tek po imenu. Kralj doduše i nadalje imenuje biskupe, ali ti sjede na kakvoj ugarskoj ili hrvatskoj kanoničkoj prebendi, a da svoje biskupije nikad ni vidjeli niesu. Narod katolički svu je svoju poduku u vjeri primao samo od požrtvovnih franjevaca. Takovo žalostno stanje potrajalo je u Bosni sve do god. 1574., a u Slavoniji do god. 1630., dakle do sto godina iza osvojenja svake od ovih zemalja.[1] Jasno je i to da je sada niz biskupa opet otegoćen koli što se tiče imena njihovih, a još više obzirom na kronologiju, ali ipak ćemo kušati, da nastavimo gdje smo prekinuli.

Iza Gjure od Polečnika, koji je poginuo na Mohaču, kako je rečeno, ne spominje se do 10. marta 1533. nikaki biskup bosanski; toga pako dana dozvoljava papa Kliment VII. „izabranom" Bernardu Gentilu, da posvećenje može primiti od kojega mu drago katoličkog biskupa.[2] Čini se da taj nije nikad vidio svoje biskupije, jer franjevci koji su od sada duša katoličanstva, traže da se biskupija bosanska popuni; no ni to nije bilo možno, za cielo jer je Bernardo Gentilis bio u životu i tako učini papa fra Blaža Kovačića rodom iz Kreševa biskupom smederevskim a podjedno i upraviteljem bosanske biskupije (4. januara 1544)[3], pa Kovačić se odmah na to zaputi u Rim, da izvjesti papu o žalostnim prilikama katoličkim u Bosni, što je Turcima bilo zazorno, bez sumnje bojeći se kakve navale, te stoga obtužiše upravitelja, kad se povrati iz Rima, da je naumio Bosnu izdati papi. Sad morade Blaž Kovačić bježati, a kad je na bjegu skočio na konju u Drinu, ne bili je preplivao, te tako spasao, utopi se. Dakako i ostali katolici, a najviše Franjevci mnogo toga pretrpiše uz svoga poglavara.[4] I opet za nekoliko godina Bosna nema biskupa, tek negdje oko 1550 imenovao je papa biskupom smederevskim, a upraviteljem bosanskim Fra Tomu Skorojevića rodom iz Teševa kraj Sutjeske, ali čim je stupio na bosansko zemljište kao posvećeni pastir, uzrujaše se Turci, pa proglasivši ga izdajicom, stadoše mu raditi o glavi, te ga do skoro i umoriše (20. dec. 1552).[5]

Punih dvadeset godina iza toga ne miče se nitko, da što učini u prilog katoličkoj crkvi u Bosni. Tek 1573. stalo se u Rimu, dakako na neprekidni jauk franjevački, razpravljati o biskupiji „Bosne srebrne", te kako

---

[1] Gl. Smičiklas: Oslobodjenje Slavonije Vol. I. pg. 1. 86—88. — Lopašić: Dva junaka pg. 103—106. i 110—111.

[2] Theiner: Mon. Slavor. merid. Vol. I. pg. 620.

[3] Fermendžin: Acta Bosnae pg. 308.

[4] Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini. Vol. II. pg. 40—41. po raznim arkivalijama i kronikama našima nepristupnim.

[5] Fermendžin: Acta Bosnae pg. 310. i Batinić: o. c. pg. 44—45.

bi se ona opet osnovala. Jedni sada prigovaraju, da je čudno učiniti biskupa kakve provincije, a da mu se ne dade ime kojega grada, pa s toga bi bolje bilo, kad bi se koji susjedni biskup brinuo za vjernike u Bosni. Tu i onako bi bio novoimenovani biskup bosanski bez rezidencije, stolne crkve i stalna prihoda, te morao čak prosjačiti ili prodavati svoju službu, pače jedan je kardinal u tom zboru pripoviedao pred papom, da je čuo, da je neki bosanski biskup Turcima kršćansku djecu prodavao! Na taj prigovor dobio je za odgovor, da se biskup može nastaniti u kojem od petnaest manastira, gdje bi imao i rezidenciju i stolnu crkvu, a to tim više vriedi, što je poznata stvar, da Turci jedino vole vidjeti siromašne franjevce. I tako se papa odluči za restauraciju biskupije bosanske, a njen biskup imao bi da vrši svoj sveti čin ne samo po Bosni, već po svim predjelima gdje god Islam vlada.[1] Novo imenovani biskup bješe bosanski provincijal fra Ante Matković (26. aug. 1573), koji je svojom biskupijom uz velike muke upravljao sve do god. 1582. Te se godine povrati iz Rima; a prestavio se u Gospodu u Požegi. Kaže se da su Turci prigodom njegovog povratka, kao svaki puta podigli silnu hajku, jer da je tobože za mito doneo od pape novaca, no ne našavši ništa u manastiru, otvorili grob preminulog biskupa ne bi li ondje što našli.[2] Sada povjeri papa izpražnjenu stolicu bosansku smederevskom biskupu fra Nikoli Ugrinoviću, koji je i onako već nadzirao poslove biskupija makarske i duvanjske. Za Bosnu imao je fra Nikola naslov „upravitelj u duhovnim i biskupskim poslovima“ po cieloj državi bosansko-srebreničkoj. Ali ni on ne izbježe biesu osmanlijskom. Došavši oko 1587. u Vrhgorac, uhvate ga Turci, te svezana u Lievnu utamniče. Tek odkupnina od 200 talira, što su franjevci težkom mukom skupili, pokloni mu opet slobodu.[3] To je prinukalo papu, da je opet posegnuo za rodjenim Bošnjakom kao biskupom, te tako bješe 14. novembra 1588. fra Franjo Baličević inače Stepanović imenovan biskupom bosanskim. On bijaše rodom iz Ričice, sela župe sutjeske, tada bosanski provincijal i podjedno izpitani profesor bogoslovja. Uz bosansku mogao je pohadjati i biogradsku biskupiju, pače sve krajeve u kojima je islam vladao, a naš narod stanovao. Uz velike zapreke i neprilike što su mu Turci pravili kad god su mogli, ipak je Baličević odlučno i krepko upravljao svojom biskupijom iz svoga sjedišta u Fojnici. Pod konac njegovog biskupovanja, ustade protiv njega bečki dvor pred papom, sudeći da Baličević nema prava biskupovanja u Slavoniji, jer da za onaj kraj pripada kralju ugarskom pravo imenovati biskupa. Rim se najprije tomu protivio, a čudio što se od Mohača nije Beč sjetio Slavonije, no ipak popusti, te dozvoli odlukom od 20. decembra 1600., da su Vjekoslav Iločki, a iza njega Franjo Erghely

[1] Fermendžin: Acta Bosnae pg. 311—312. Smičiklas: O. C. pg. 87—88.

[2] Fermendžin u Starinama XXII. pg. 28. Farlati: Vol. IV. pg. 77. i Batinić: O. C. pg. 55—56.

[3] ibidem pg. 57—58.

(1603) i Ivan Telegdi (1610) nosili naslov izabranog biskupa bosanskoga, premda niesu svoje biskupije nikad ni vidjeli. Balićević je biskupovao sve do svoje smrti dne 2. februara 1615. u Fojnici, gdje su ga pokopali u samostanskoj crkvi medju današnjim oltarima sv. Mihajla i sv. Franje. Pred smrt svoju dne 17. juna 1613. posveti imenovanog skradinskog biskupa fra Antu Požežanina, koji ga i nasliedi kao apoštolski upravitelj bosanske biskupije, te u istom svojstvu ostade sve do smrti svoje u Fojnici god. 1625; pokopaše ga uz Balićevića.[1] Za njegovog biskupskog upraviteljstva imenovaše kraljevi Matija II. i Ferdinand II. redom ove naslovne biskupe: Tomu Balasty-a[2] (1617), Stjepana Semnijeya (1622) i Ladislava Deally-a (1623), te Ivana Posgaya (1625), ali pravi biskup, to jest onaj, koji je biskupsku službu vršio, bio je fra Ante Požežanin, inače skradinski biskup.[3] Kad je on preminuo, onda pošalje papa u Bosnu fra Benigna iz Genove, da vidi koji bi bio najsposobniji za biskupski čin, te 5. sept. 1625. izviesti poslanik svoga poglavara; na prvom mjestu predloži fra Tomu Ivkovića provincijala izabranog biskupa skradinskog, a obilježuje ga ovako: „ima mu pedeset i dvije godine, a svećenik je jur trideset i dvije, dobar je propovjednik. Teologiju izučio je u Bresciji, a obnašao je mnogo časti i služba: bijaše definitor, čuvar, osam godina kapelan u Banjaluci, gdje stoluje paša, a dva puta provincijal".[4] Na to bje 25. oktobra 1625. fra Tomi Ivkoviću od propagande povjerena briga i administracija biskupije bosanske, a 19. novembra iste godine potvrdi to papa Urban VIII.[5] Sjedište mu je dakako bilo u Fojnici.[6] On je revno biskupovao sve do god. 1633; u junu pomenute godine sastaše se franjevci da viećaju o jednom pitanju glede ponašanja s Turci; na taj je sastanak pošao i fra Tomo, no kod Lučna, dva dana od Fojnice, naglo oboli, te 17. juna na veliku žalost puka i klera umre. Kad su ga mrtva vozili u Jajce, napadoše Turci sprovod, zahtjevajući novaca, te kad se nekako skupilo do 160 škuda, onda se moglo dalje krenuti.[7] Kad se saznalo da je umro fra Tomo, onda mnogi a naročito Sarajlije, Banjalučani i Požežani zatražiše da bi im biskup postao fra Jerolim Lučić, koji tu pučku želju odmah u Rim javi.[8] No čini se da se to ne zgodi jer biskupom bosanskim bude imenovan Ivan Tomko Mrnavić (1634—1637).[9]

On se rodio u Šibeniku god. 1579., kuda su mu se roditelji preselili iz Bosne, a bio je istog koljena s bosanskim biskupom Ivanom Mrnavi-

---

[1] Fermendžin u Starinama XXII. pg. 30. Acta Bosnae pg. 340. i 341. Batinić: O. C. pg. 62. i 90—93. po manastirskim arkivalijama.
[2] Acta Bosnae pg. 366—367.
[3] Acta Bosnae pg. 367—371—373.
[4] Acta Bosnae pg. 374—375.
[5] Acta Bosnae pg. 375. [6] ibidem.
[7] O. C. pg. 410—412. (Potanki opis navale Turske na sprovod Ivkovićev.)
[8] O. C. pg. 412—414.
[9] Gl. o njem potanku studiju od Pavića u Radu XXXIII.

ćem (1387—1408). Otac mu se zvaše Marko, a mati Katarina, te su živjeli u vrlo rgjavim materijalnim prilikama, a to osjećahu tim više, što su uz Ivana imali još tri sina nepoznata imena i kćer Dominiku, koja postade koludricom u zadarskom manastiru. Prem da ne znamo za prve Ivanove nauke, to ipak možemo nagoviještati da je bio vrlo darovit, a to tim više, što od god. 1602. dakle u dvadeset i trećoj godini postade alumnus ilirskog sjemeništa u svetoj nazarenskoj kući u Rimu, gdje se odmah stao baviti knjigom, te već sljedeće godine 1603. napisao historijsko djelo „De Illyrico Caesaribusque illyricis", u kojem je po svoj prilici stare Ilire držao za praoce današnjih južnih Slavena, a ponosom govorio o raznim rimskim carevima kao da su krv od naše krvi. Tim je svojim djelom obratio obću pažnju na sebe, tako da je doskora postao profesorom teologije u Rimu, a kako je bio odgojen na jezuitski koja je struja onda u Rimu vodila glavnu rieč, to je bio još više cienjen. Već u tridesetoj svojoj godini postade kanonikom šibenskim (1609). Kao takav poglavito se bavio književnošću, te je napisao razna djela, a uz to se stao živo zanimati za prevod sv. pisma na slavenski jezik, koji se imao širiti po Bosni, a s njime i nabožna želja da se narod privede kršćanstvu.[1] Do skora se opet preseli u Rim, gdje se dakako najviše bavio literarnim poslovima. No uza sve to vidjamo ga gdje putuje i u crkvenim poslovima propagande, a to je putovanje jedna slava. On podje da razgleda pavlinske manastire po Poljskoj i Ugarskoj. U Poljsku ne mogaše poći poradi rata s Rusijom, s toga se dulje zadrža u Ugarskoj, gdje je pače kao papinski legat predsjedao crkvenom zboru u Trnavi. Vraćajući se iz Ugarske, zaustavi se u Zagrebu, a tu je 19. decembra 1632. na novo posvetio stolnu crkvu. Tom je prilikom i imenovan zagrebačkim kanonikom štiocem, a kašnje biskupskim vikarom. Podjedno bje imenovan za biskupa bosanskoga, kad je preminuo Tomo Ivković. No te časti dugo nije obnašao, jer se doskora na njoj zahvali, po svoj prilici radi bolesti; on umre 1. aprila 1637.[2] Svoje časti se odreče malo pred smrt na korist svoga nećaka fra Tome Mrnavića (1637—1644). Ovaj se mnogo brinuo oko crkvenih posala; najviše stolovaše u Fojnici, te dolazio u Našice u Slavoniji, pa u Kreševo i Vrhbosnu. Na takom ga putovanju zateče smrt mjeseca decembra 1644. u slavonskoj Velikoj kraj Požege.[3]

---

[1] O tom Mrnavićevom zanimanju gl. njegova pisma u Starinama XXIV. pg. 8—9, 14, 19, 23—24. Čudno je, da u jednom pisma od 5. decembra 1631. Mrnavić sebe zove biskupom bosanskim, a znamo da je Ivković sve do 17. juna 1633. tu čast obnašao. (Fermendžin: Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620—1648.)

[2] Smrt njegovu javlja otac Rafo Levaković s puta svoga u Beč, gl. Starine XXIV. pg. 26. Fermendžin u Starinama XXII. ima isti datum 1. aprila 1637, te u zaporcih glede mjesta (Viennae vel Tyrnaviae?) naslućuje gdje je preminuo Tomko. Po svoj prilici je preminuo u Beču prema onoj u Starinama XXIV. pg. 24. Pavić se vara, kad mu smrt meće u Rim god. 1639. Tomko Mrnavić je glasovitiji kao književnik, gledaj popis njegovih djela u „Prosvjeti" 1895. pg. 534. bilježka 2. (Šišić: Biskupi bosanski.)

[3] Acta Bosnae pg. 425, 426, 432—437, 447, 449, 452, 454, 457 i Starine XXII. pg. 38. gdje se spominje smrt biskupova.

Sada je opet trebalo novoga biskupa naći. Biskup imerski fra Jakov Boncarpi što se nalazio u Beču, čim je saznao da je umro Tomo, odmah se obrati 4. marta 1645. na Rim svesrdnom molbom, da bi se na svaki način novi biskup medju franjevci uzeo, i to domaći čovjek koji je vrlo cienjen. On sam predloži dva ugledna i vriedna muža Petra Lipanovića i Marijana Maravića.[1] Malo dana iza toga, dne 18. marta opet uzpisa fra Jakov Boncarpi u Rim, te najtoplije preporuči Marijana Maravića, hvaleć ga kao vrlo vješta i sposobna čovjeka, a inače obće ljubljena.[2] No sada se i Sarajlije umiešaše u izbor novoga biskupa, te složno zamoliše u Rimu svojom poslanicom od 15. maja 1645., da bi im dalo fra Matiju Benčića za biskupa.[3] Ali za Maravića stao se zauzimati i red Isusovaca tako da je kralj Ferdinand III. dne 4. sept. 1646. njega imenovao biskupom bosanskim, a tomu se pridruži 24. jula 1647. i papa Inocent X.[4] Marijan Maravić, sin je bogate porodice iz bosanske varoši Olova, a prije biskupije bosanske bio je provincijal (od 1638), a 31. jula 1644. postade duvanjskim biskupom.[5]

Kao što je sto godina trebalo iza pada Bosne, dok se nešto učinilo glede biskupa u toj zemlji, isto se tako sada stalo iza sto godina za Slavoniju zanimati, da ga dobije.

Turci su našli tri biskupije: sriemsku, djakovačku (bosansku) i pečuhsku. Dakako sve je to propalo. God. 1630. podje kao papinski izviestitelj u Slavoniju nadbiskup barski Petar Masorechi. Poglavito je nastojao, da sva zemlja dobije jednoga biskupa, ali zbog toga došlo je do silnih smutnja. Bule su doduše proglasile fra Alberta smederenskoga za biskupa ciele Slavonije. No to nije ništa koristilo. Na to predloži Masorechi, da se Sriem od utoka Drave računajući ostavi smederevskom biskupu, Podravina pečuhskom, a sva ostala zemlja sa samostanima našičkim i veličkim da pripadne bosanskoj upravi. To je nekako uzbunjene duhove umirilo, pa se ne čuje ništa do god. 1647., kad se radi Slavonije zavadiše biskup bosanski Marijan Maravić i biogradski Marijan Ibrišimović. Pomenute bo god. 1647. postade Ibrišimović biogradskim biskupom, a još od prije niesu on i bosanski biskup u slozi i ljubavi živjeli. Tu je pravdu riešila rimska propaganda tako, da je odlučila, da se nijedan od obojice biskupa ne pača u Slavoniju, već je predadoše u upravu skradinskom biskupu Pavlu Posiloviću kao apoštolskom vikaru. No Maravić pohlepan za vlašću i novcem uteče se kralju Ferdinandu III., a ovaj mu izda 4. septembra 1650. povelju, kojom ga imenova biskupom bosanskim ili djakovačkim sa svimi pravima, što ovoj biskupiji pripadaju izmedju Save i Drave. Eto time je dvor bečki prisilio rimsku kuriju, da je morala odazvati svoga vikara biskupa Posilovića. Ali sve to ne pomože Maraviću, jer niti je dobio Slavonije, niti ju je

[1] Acta Bosnae pg. 457—458. [2] ibidem.
[3] O. C. pg. 459—460. [4] O. C. pg. 461—463.
[5] Batinić: O. C. pg. 116.

posjed, dok biogradski biskup ima od ono malo preostalih župa jedanaest u Sriemu, a četiri u Podravini. Pače i onoga diela Slavonije nije Maravić dobio, što je pripadao od Našica na zapad biskupiji zagrebačkoj, kojoj su pripadala cielim svojim obsegom dva jedina manastira u Slavoniji: našički i velički. To je Maravić sam priznao u svojoj relaciji zagrebačkom biskupu Petru Petretiću. Zaludu bilo Maraviću i zanimanje kralja Leopolda I. za njegovu stvar kad ga u Slavoniji nitko ne htjede priznati, već ih je najveći dio volio biogradskoga fra Matiju Benlića kojem je rimska kurija 1659. dozvoliti morala, da može stanovati i u manastiru veličkom u Slavoniji. Ta je pravda neprestano tekla do smrti Marjanove, koji preminu u manastiru u Olovu dne 14. septembra 1660. Jur sliedeći dan ga zakopaše u crkvi samostanskoj.[1]

Ali spor glede Slavonije nije se Maravićevom smrću riešio. Bečki je dvor svakojako želio, da iztakne svoje pravo na bosansku biskupiju, pa tako predloži 29. januara 1661. kralj Leopold papi Aleksandru VII. fra Matiju Benlića za biskupa bosanskoga. Podjedno predloži papi da se biogradska i sriemska spoje u jednu, a biskup da joj bude fra Petar Jurjević, sada samo sriemski od god. 1648. Radi toga posliednjeg predloga stalo je sada marljivo prekopavati arkive, da se vidi, e da li je to moguće. Rezultat toga posla bio je taj, da je jasno dokazano, kako na sve tri biskupije bosansku, sriemsku i biogradsku od kad su pale pod Turke, glavno pravo imadu franjevci, jer su jedini svećenici tiju biskupija. Pa tako papa ne htijući obrati se kralju, mučke priznade Benliću biskupstvo bosansko, ali ne imenova drugoga.[2] Za to vrieme nije ni zagrebačka biskupija mirovala, te ona ponukana od slavonskih fratara izasla kao svoga vikara fra Petra Nikolića, koji je obaviesti o prilikama u Slavoniji; to je vrlo zanimljivo izviešće, jer jasno dokazuje, tendenciju zagrebačkog biskupa. Nikolić se ruga Benliću, koji je kao biskup bosanski sjedio u Djakovu, a veli on, „sav sviet znade, da je to krivo.“ Kad je vikar došao blizu Osieka, naidje na ostanke starih zidina, a to protumači tako, da su to znakovi granice biskupije zagrebačke.[3] Čini se da je Benlić još najviše simpatije imao medju svojim, jer dolazi u Sutjesku vršeći svoj sveti čin i u nauci kršćanskoj i darivanjem župa.[4]

Sve do god. 1669. ostade bosanska biskupija bez naimenovana biskupa, a te godine negdje u septembru ili oktobru imenova kralj Leopold I. bosanskog biskupa fra Nikolu Ogramića rodom iz Požege, a starinom iz Olova u Bosni, pa stoga i zvana Olovčić (Nikolaus de Plumbo);

[1] Acta Bosnae pg. 465. i dalje. Smičiklas: O. C. pg. 88—89. Batinić l. c. i 129. Batinić uzima po šematizmu (!) smrt Maravićevu u Djakovu dne 15. decembra 1660. Nama je pouzdanije vrelo u Starinama XXII. pg. 43, a najpouzdanije pismo Fra Gjure Dobrojevića iz Olova od 16. decembra, koji javlja propagandi, da je Maravić umro 14. septembra 1660. i sahranjen u samostanskoj crkvi. Gl. listinu u Acta Bosnae pg. 498—499.

[2] Acta Bosnae pg. 499—500. Theiner: Mon. Slav. merid. Vol. II. pg. 152—160, 172, 206, 213. Batinić O. C. pg. 130.

[3] Smičiklas: O. C. pg. 89 i Vol. II. pg. 7—13.

[4] Batinić: O. C. pg. 131. Starine XVII. pg. 83.

papa potvrdi taj izbor 1. septembra 1670.[1] On je bio prvi vjeroučitelj u Ljubljani, a propaganda dakako poznavajući ga, veoma se zauzme za nj. No uza sve to papine diplome nije dobio do juna 1672., a na to dodjoše dva franjevca iz Bosne u Rim, da mu je izprose. Kad je to bilo uredjeno, trebalo je izhoditi od sultana propustnicu (berat), što je opet udesio Filip Benaković, dakako uz odštetu od 235 zlatnih dukata, što su ih nabožni katolici iz medju sebe sabrali. Benlić medju tim ostade u Slavoniji i to u manastiru veličkom, pače naumi ondje sagraditi crkvu, ali u tom ga poslu u Velikoj preteče smrt u januaru 1674.[2]

Biskup Nikola Ogramić odmah se stao živo zauzimati za svoju biskupiju, stade njome putovati, da vidi gdje treba pomoći, no takom ga jednom prilikom u Požegi god. 1677. uhvati paša, te mu kao rob morade dan i noć služiti, dok uz veliku odkupninu vjernici ne izbaviše svoga biskupa. Kad je god. 1682. došao u Djakovo, da ne uteče za vremena, bilo bi ga vješalo. Ali iza kiše eto sunca. Kad su carske i kraljevske vojske stale poslije obsade Beča uz velike pobjede tjerati izpred sebe Osmanlije, onda nastade neka obća trzavica i težnja za oslobodjenjem medju svimi kršćani pod turskim gospodstvom. Dakako da se to i Slavonije i Bosne uhvatio, a duša svega toga bili su franjevci. Odmah iza uzkrsa 1684. ostavi biskup Nikola Bosnu, te pješke u prosjačkom odielu s malo hljeba u torbi predje bosansku granicu kod Petrinje, pa idući dan i noć sretno dospije u Hrvatsku, odavle u Linc, gdje je onda boravio kralj Leopold II. i njegov dom. Tude je Nikola Ogramić potanko izpričao kralju jadno stanje kršćana u Bosni, te mu predložio živu želju svega naroda, da se oprosti svojih dosadašnjih gospodara. On uvjeri kralja, da je sav bosanski narod spreman na ustanak, te da jur 30.000 biranih junaka čeka da kraljevske vojske prodru u Bosnu, jer će im se s mjesta priključiti. Leopold se dao nagovoriti od biskupa, te odpravi u Slavoniju generala grofa Jakova Leslie-a s jakom vojskom. Dakako toj je vojsci jednako uz bok stajao biskup bosanski, a bio joj je od velike koristi, kako je dobro poznavao krajeve i mjesta, pače uhadjao neprijateljski položaj uvlačeći se medju Turke u gradove, bodrio kršćane na boj i bunu. Najbolje svjedočanstvo za njegovo junačko srce mu je pismo od 17. februara u kojem moli propagandu, da smije nositi i upotrebljivati ubojito oružje, jer se često nalazi u okršaju s Turci, a treba da svoj život brani. Uz biskupa vojevalo je i mnogo junačkih franjevaca, kao primjerice fra Vojnović i glasoviti fra Luka Ibrišimović. I tako se u mnogogodišnjem boju Slavonija oslobodi od Turaka, što bi priznato karlovačkim mirom (26. januara 1699). Za sve vrieme ratovanja, biskup je Nikola Ogramić boravio u Slavoniji, te se nastanio u Djakovu, staroj rezidenciji biskupa bosanskih.

---

[1] Fermendžin: u Starinama XXII. pg. 48. i Batinić: O. C. pg. 141—142.

[2] Batinić: O. C. pg. 142. Fermendžin daje godinu 1672. za smrt Benlićevu. Pošto Batinić navadja pismo Benlićevo od 30. sept. 1673. na propagandu, to smo se njemu priključili.

Kad se zemlja oprostila svojih bivših gospodara, onda je trebalo pobrinuti se za zapušteni narod katolički, jer taj je silno bio zanemaren za sto i pedeset godina. Biskupa nije imao, a kad bi i koji boravio medju njime, taj je strašan život provodio. Eto kako to god. 1655 Benlić opisuje: „Biskup da sigurno svu svoju biskupiju pregledati može i izbjeći nasilju turskome, mora najviše potajno i po noći putovati. Često puta kad se na Turke namjeri, pretrpi sramotu i dobije batina. Da njihovo bjesnilo utaži, prisiljen je da se spase novcem. Tako mu valja da spase svoj život i da vrši svoj čin, godimice mnogo novaca plaćati. U ova vremena rata jedva može da obstoji u svojoj biskupiji. Biskupski stol nema nikakva prihoda; sadanjemu biskupu ne daje propaganda ništa, pa s toga ne može namirivati ni svagdanje potrebe života."[1] Ovaj opis vriedi za sve vrieme turskog gospodstva.

No baš onda kad je biskup Nikola najviše mogao da izradi za svoju biskupiju, stiže ga od ubojničke ruke smrt. Proširila se viest da biskup ima silnih novaca, te da sam stanuje u svojojoj kući u Djakovu; to je potaklo njekoliko Srba (schismatici), da su naumili ubiti i okrasti biskupa. Dne 14. aug. 1701. oko tri sata noću provale oni u njegov stan, te ranivši ga težko sabljom u bedro, a onda odsjekavši mu glavu, okradu sve štogod su našli. Po jednoj viesti pohvatali su generali nekoje od tiju lopova, te uza njih našli do 30.000 for., ali bez sumnje nije istinita. Najprije pokopaše toga velikoga čovjeka u susjednoj crkvi braće Franjevaca, a 12. decembra 1701. prenesoše ga u manastirsku crkvu našičku, gdje i danas počiva.[2] Tomu prenosu prisustvovala je i carska vojnička četa, a kad se lies otvorio i tielo pogledalo, nadjoše ga sasvim čitava, pače nije od njega dolazio nikaki neugodan miris. Izvješće kaže, da je izgledalo kao da spava. Provincijal franjevački opet javlja propagandi, da je tielo ugodnim mirisom disalo, bilo gibljivo i više nalik na živo nego mrtvo. Nikola Ogramić bio je doista muž energičan, za stvar živo zauzet, odvažan, koji se nije plašio ni potežkoća ni nevolja, riečju muž kakvoga su njegovo burno doba i tužne crkvene prilike trebale. S toga je sasvim razumljiva velika žalost za njime u puku i medju svećenstvom.[3]

Ovdje prekidamo ovaj niz biskupa bosanskih ili djakovačkih, a nastavit ćemo ga, kad bude opet govora u nutarnjim prilikama županijskim od restauracije do danas; isto će tako i ovaj niz ići sve do danas.

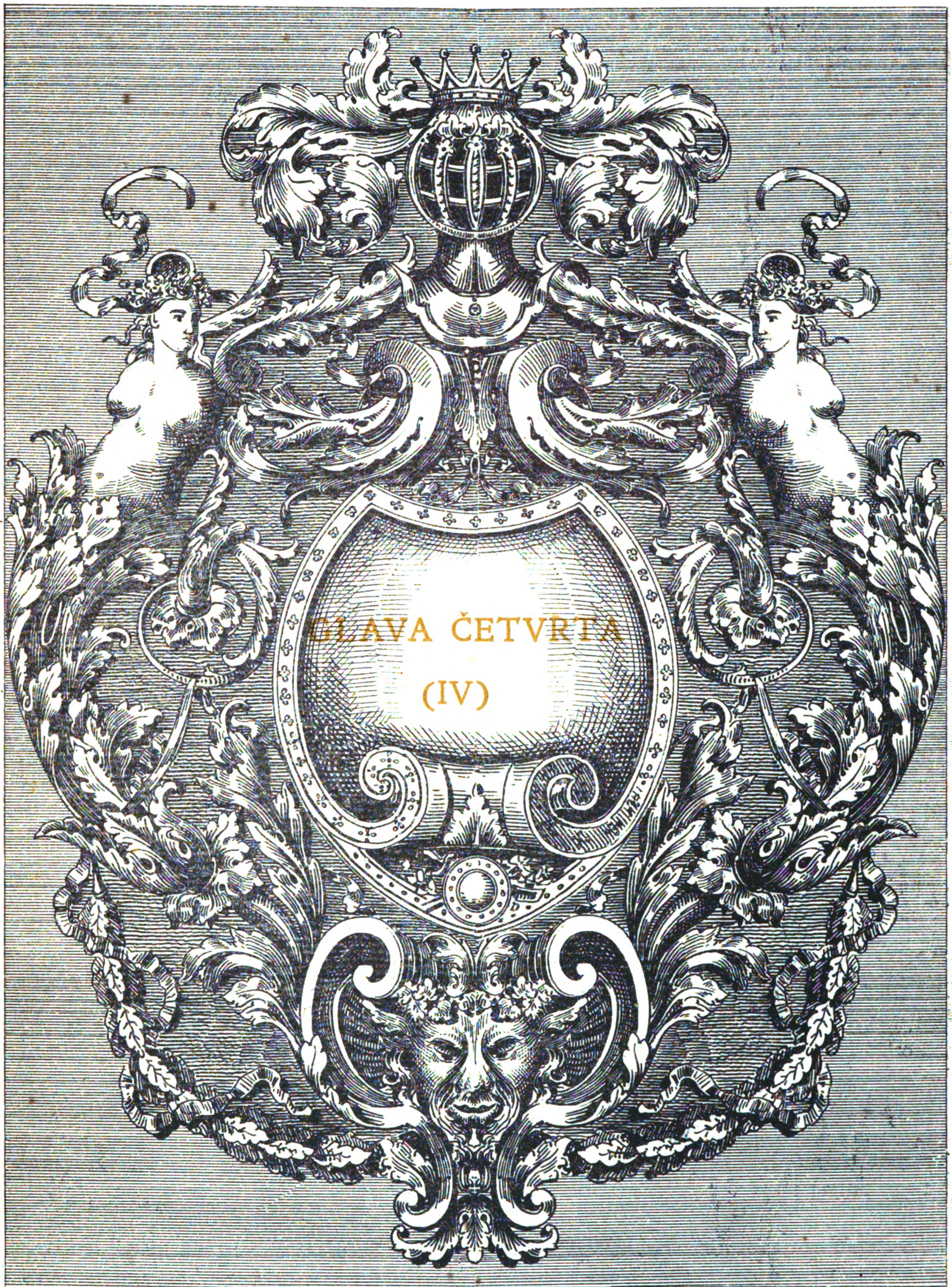
---

[1] Smičiklas: O. C. pg. 90.

[2] U našičkom manastiru čuva se ona košulja (alba) u kojoj je bio umoren biskup Nikola. Nad grobom ima ovaj nadpis:

Hoc jacet in tumulo praesul Plumbensis inique,
Quem dedit innocuum dextra inimici neci,
Iste suis ovibus ter denis praefuit annis,
Doctrinae radiis et pietate vitens.

[3] Batinić: O. C. II. pg. 141—142. 159. i dalje. Vol. III. pg. 6—7 gdje se izvori spominju.

GLAVA ČETVRTA
(IV)

NUTARNJE PRILIKE ŽUPANIJE VIROVITIČKE PRIJE TURSKOG POSVOJA.

Slavensko uredjenje županijsko. — Ustav županijski do turskog vladanja. Medje županije virovitičke do XVI. vieka; političke prilike na teritoriju današnje županije. Crkvene prilike: biskupija pečuhska, zagrebačka i bosanska. Stanovničtvo urodjeno i došljaci (hospites). — Obranbena snaga; gradovi. Novci. — Trgovačke prilike. — Duševna kultura.

AKO JE TERITORIJ DANAŠNJE ŽUPANIJE VIROVITIČKE NASELJEN BIO SLAVENSKIM ŽIVljem, dakle Hrvatima, to možemo najvećom sjegurnošću uzeti, da su njezine ustavne prilike bile u najstarije doba analogne onim u današnjoj sjevernoj Dalmaciji, to jest u srcu stare države hrvatske. Kad nam se prvi puta spominje županija virovitička, ne dolazi nam doduše u onoj drevnoj županijskoj formi, već u onakvoj, kakva je bila kod sviju drugih ugarskih županija, ali ipak još se u XIII. vieku u njenom susjedstvu spominje jedna očevidno stara plemenska županija hrvatska — Novaki;[1] što nas baš nuka, da uzimamo, da je prvobitno uredjenje virovitičko bilo onako kao i kod drugih.

Župe slavenske.

U najstarije doba značilo je kod sviju Slavena, dakle i Hrvata, pleme i župa jedno isto, jer župa znači pleme i rod, onda predjeo koji pleme zauzimlje u zemlji, konačno obćinu plemena i roda u onom predjelu. Prvo je značenje župe genetično, drugo teritorijalno, i treće upravno; pa s toga i vidimo, što dublje zalazimo u prošlost, da su Slaveni u prvo doba zaposjedali zemlju po plemenih, u njoj jedno pleme obitavalo u stanovitom predjelu, drugo opet u drugom, a svako živilo za sebe pod glavari roda svoga. U Hrvatskoj bilo je dvanaest plemena najuglednijih, a sva druga dovadjala su svoje porietlo od njih, pa tako se zgodilo da su svi Hrvati bili plemići, to jest od plemena poticali, te se još

---

[1] Tkalčić Mon. episcop. Zagrab. Vol. I. pg. 103. „totus supanatus de Nouak."

u kasnijim stoljećima srednjega vieka zahtievalo, da se dokaže krvna sveza „s plemići onih dvanaest rodova kraljevine Hrvatske". Iz toga jasno izlazi da su ovi rodovi bili središte svega plemstva, ili da se drugačije izrazimo sačinjavali veliko plemstvo hrvatsko.

Pošto su te župe bile porazdieljene po plemenih, to im je morao biti i zemljištni obseg vrlo tiesan. Tako nam spomenici daju na malom prostoru od današnje kranjske medje do Neretve rieke u Dalmaciji do trideset župa plemenskih ili po današnjem županija, a od Siska do Virovitice u XIII. vieku dvanaest županija. Ove župe, županije, dobile su svoje ime obično po svojem položaju uz rieku, more, gore, polja, šume ili od glavnoga mjesta plemenskog, dok nema primjera da je pleme dalo ime župi. Žiteljstvo stanovalo je što u gradu, što po selima županije. Grad (градъ) je obće slavenska rieč, te znači mjesto koje je s vanjske strane svoje nečim, kao primjerice, naspom, zidom, plotom, odieljeno i učvršćeno. Takovih je mjesta uviek bilo dosta, već iz obranbenog razloga, a mnogobrojna „gradišta", „gradec", „gradina" itd. to najjasnije potvrdjuju. Takovi su se gradovi obično podizali na mjestima koja su teže pristupna, a uz to su Hrvati redovito one što su nasliedili od Rimljana, prema svojim potrebama i umieću, sebi preudesili. Grad je bio sielo župana i branič čitave županije dok su se pred ili pod gradom sterali stanovi ostalog žiteljstva (suburbia, predgradja, podgradja), a na prostoru izmedju grada i pregradja skupljao bi se narod na trg, sajam, sastanke, svetkovine, sudove i zborove. Ovdje je bilo stjecište prometa i trgovine, dok je grad ostao središte uprave i obrane. Najveći dio žitelja stanovao je po selima, koja su se to većma umnažala, kako je ponaraslo žiteljstvo županijsko.

Grad i sela sačinjavahu župu, kojoj je glava bio župan. On je prije svega starješina plemenski, pa onda dosljedno vojskovodja županijske vojske, vrhovni sudija u županiji, kad god nije sam kralj mogao parnicu lično prosuditi. Župana nije postavljao kralj, već ga je sebi izbiralo svako pleme. Uz župana nalazimo podžupana, a tih je bilo u svakoj županiji više, jer su omanjim dielovima njezinim upravljali. Županu bili su još u vojni i sudu pri ruci satnici, čija nam je sudačka kompetentnija jasna. Kao izvršujući organ obiju sudaca — župana i satnika — služio je pristav, koji medju tim nije bio stalno namješten službenik, već se samo po potrebi označivao.[1] Ovo je temeljni dio najstarijeg ustava plemenskog u hrvatskim županijama, a uvjereni smo da je tako bilo, ako ne u samoj Virovitici, no svakako po onim plemenskim župama, što se po njezinom današnjem teritoriju spominju.

Kad se u XIII. vieku sastajemo s virovitičkom županijom, onda su sasvim druge prilike. Hajde da ogledamo taj stari ustav i kako se razvio. I opet treba da spomenemo da nemamo izravnih spomenika koji bi

[1] **Rački**: Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Zagreb 1894 pg. 174—184.

nam o samoj Virovitici govorili, no kako nauka uzima da se tako analogno svagdje zgodilo, možemo to protegnuti i na našu županiju. Ta se promjena imala zgoditi negdje u XII. vieku pod ugarskim uplivom, pak je u XIV. za vrieme Ljudevita I. Anžuvinca, sasvim provedena.[1]

Županijski ustav do turskog vladanja.

Virovitica, varoš i grad s mjestima što njoj pripadaju, spominje se tamo od XIII. vieka kao posjed kraljevskih vojvoda, kraljica i kraljeva. Vlastelinstvo take naravi je samostalno, pa ne pripada županiji, jer samo za sebe obrazuje županstvo, to jest posebni sudbeni, porezni i vojni okrug. Za to se i lasno može preobraziti u županiju, kojom je prilikom i županski čin sasvim prirodno skopčan s vlastelinstvom. S toga i jest kralj Matija Korvin punim pravom mogao reći onom prilikom kad je virovitičku županiju poklonio porodici Bánffy, da s posjedom grada Virovitice „od davnine“ (ab antiquo) ide zajedno i županstvo virovitičko.[2] To nam dokazuje i kralj Sigismund kad je god. 1395. i 1429. založio Viroviticu i zajedno s njom županski čin. Uz to je davno pripadalo virovitičkom županu pravo pobirati po svom vlastelinstvu desetinu i porez u kunovici. Eto to nam veli, da pripadati virovitičkoj županiji znači, podpadati pod vlast i sud virovitičkog vlastelina, odnosno župana, njemu plaćati porez i kunovicu.[3] Mi ćemo se na taj osebujni položaj županije virovitičke još vratiti, kad budemo govorili o tiesnim njezinim granicama, a sada da predjemo na ustav županijski, koji je izim županstva inače sasvim nalik na onaj po drugim županijama.

Župan virovitički bio je snabdjeven sa svimi kraljevskimi pravi, koja taki povjerenici krune dobivaju: vlast upravnu, pravo suda i vodjenja vojske. Od čitavog prihoda županije išla je jedna trećina njemu, dok su one dvije preostale bile kraljeve. Svoje ostalo pomoćno osoblje, uzimao bi župan obično iz redova gradskih podanika (jobbagiones), koji su nagradu dobivali iz gradskih prihoda. Zastupnik županov u sudjenju nad gradskim pukom bijaše dvorski župan — podžupan — po latinskoj terminologiji comes curialis, no kad bi se desio koji važniji slučaj, onda su se stranke pozivale na sud velikog župana u nazočnosti gradskih jobaga. Uz župana i podžupana redaju se ovi službenici: Gradščik (praefectus castri), kao što mu već i ime pokazuje, to je onaj službenik, koji je imao glavnu brigu oko grada. Poglavica vojske (maior exercitus) bijaše vodja one vojske, koja je izvan grada prebivala. Na čelu svake

[1] Tako uzima i Klaić: Slavonija od X. do XIII. stoljeća. Zagreb 1882. pg. 49. „Jasno je dakle, da je zemlja medju Savom i Dravom bila prvobitno podieljena na slavenske plemenske župe, a po tom sliedi da ovaj predjel nije prvobitno pripadao Ugarskoj. Istom poslije kralja Ladislava počeli su ugarsko-hrvatski vladari veoma polagano preobrazivati slovjenske plemenske župe u županije po ugarskom uzoru i to tako, da su više slovenskih župa podredili jednomu ovećemu i znamenitijem gradu, te je tako od više omanjih župa nastala po jedna oveća županija. Taj proces počeo je valjda već odmah za Ladislava i Kolomana, a dovršio se je u XIV. stoljeću za Ljudevita I., koji je u svoj Hrvatskoj proveo uredbu ugarskih županija.“

[2] U državnom arkivu budimskom diplomatski odio br. 33.420.

[3] Po spisima u drž. ark. bud. što mi je priopćio gosp. arkivar Dr. Csánki Dezső; gl. i njegovu liepu monografiju Körösmegye a XV ik században. Budapest 1893.

stotine, kako je bio gradski puk razdieljen, bijahu stotnici, kojima se opet pokoravahu desetnici. Županijskim eksekutorima i poglavarima tamnica bijaše dužnost da obračunavaju i paze na kraljev prihod, dakle porez, a ovim su bili podčinjeni nadstražari, koji su bdili nad putovima. Konačno dolaze još službenici što su kupili desetinu, mjenjači novaca, preko kojih je župan vršio svoju vlast po cielom županijskom teritoriju.

Puk se pako ovako dielio. Na prvom su mjestu bile one porodice, što su svoj posjed dobile od sv. Stjepana, a u virovitičkoj županiji one, što su ih Ugri našli kao posjednike pri svojem posvoju zemlje. To su bili „jobbagiones" sancti regis — slobodnjaci; oni su sačinjavali pravu županijsku aristokraciju, koja je vršila sve časti županijske, možemo reći, bili mjerodavni elemenat gradskog puka. Oni svoja dobra bez kraljeve privole niesu mogli prodavati, a pokoravahu se županu. Tek onda kad bi koje koljeno izumrlo, pripada njegov posjed natrag kralju, da s njime po volji razpolaže. No broj ovih slobodnjaka vremenom je porasao, jer su kraljevi poradi zasluga izmedju običnog gradskog puka stali izuzimati po gdjekoje i podigli ih u red jobaga ili postavljali ih za gradske činovnike, koji su često bili većma na teret, nego li na korist. Iz medju ovih novih jobaga i onih starih, velika je razlika. Oni su na pola još stajali u vezama gradskog puka i više ovom naličili nego onim starijim. S njihovim posjedima kralj je po volji razpolagao, pa su oni i većim dielom (prem da je i izuzetaka bilo) plaćali s gradskim pukom porez, te bili dužni dati stan gradskim službenicima, pa s toga se i rado zvalo ove jobage „stanodavci".

Ostali gradski puk prebivao je po selima oko grada, te imao svoje oranice, vrtove, šume, ribarenje, lov, vodenice i vašarišta, a uz to morao je na zapovied stotnika i desetnika orati po gradskom zemljištu, kositi, žnjeti, hranu unašati, drva sjeći, vinovu lozu obradjivati, onda su plaćali porez u raznim prirodnim produktima: ječmom, medom, hljebom, prosom, svinjama, volovima, pilićima, guskama i kunovinom. Ovim seljanima pribrajali su se i zanatlije.[1]

Teritorij. ❋

Županija virovitička ističe se svojim osobitim tiesnim prostorom teritorijalnim. Čini se da je još najveća bila u XIII. vieku, kad se spominje u županiji uz Viroviticu još i Lipovac, koji je kašnje u križevačkoj županiji. Najbolje nam je poznata naša županija u XV. vieku, pa je za to doba i izradjena topografska mapa. Virovitička županija obuhvatala je tada mali prostor oko grada Virovitice, rekao bih tek njezinu okolicu. Nema nijednoga većega mjesta u njoj osim Virovitice, a tek samo ova manja mjesta: Antunovo, Bušetina, Bazje, Budrovac, Špišić-Bukovica, Sv. An-

[1] Gl. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt. Vol. I. Budapest 1893. pg. 437—441.

drija, Novak, Sv. Nikola, Sv. Stjepan, oba mjesta na Dravi, no danas im ne mogu naći traga, dakle današnji sjevero-zapadni dio županije virovitičke.

Sada nastaju dva pitanja, jedno je koji je tomu razlog, a drugo šta je bilo s ostalim teritorijem županije virovitičke.

Glavni razlog, da je županija uviek bila skučena na tako mali prostor jest to, da ona nije drugo bila, kao što smo razložili, već samo vlastelinstvo virovitičko. No uza sve to ipak se mogla širiti, pa i to se nije zgodilo. Na iztoku gdje se najviše prostora tomu pružalo, bili su posjedi biskupa zagrebačkog, koji niesu gledom na sud, desetinu i kunovicu mogli izravno pripadati ikojoj vlasti, no biskupu i njegovim činovnicima. Baš ti posjedi zaustavili su proširenje županije virovitičke na iztok. U susjedstvu s druge strane opet se mienjala granica; sada bi nam se, kao što spomenusmo s Lipovcem, mjesto spominjalo u virovitičkoj, a onda opet u križevačkoj županiji, koja je prvu okružavala sa sviju stranâ. K tomu dolazi još i to, da baš nitko nije volio biti pod gospodstvom vlastelina virovitičkoga, pa nastojao, da se od njega odciepi. Eto tako se zgodilo, da županija virovitička nije obuhvatala nego tek okoliš grada Virovitice, gdje su se samo oni nalazili, koji niesu imali snage, da se odciepe od vlastelinstva.[1]

Po savremenim spomenicima prve vrste, a to su listine, stoji s preostalim teritorijem županije virovitičke u XV. vieku ovako: Sav kraj na iztok od virovitičke županije sve do Orahovice, a odavle crta povučena na Marijance bila je sastavni dio županije križevačke, ovdje se dalje naslanja županija baranjska, koja je prešla Dravu, te obuhvataše sav kraj do Krndije i Podgorača, a odavle povučena crta uz Čepin na Osiek; preostali dio bijaše teritorij županije vukovarske. U dielu križevačke županije bili su ovi gradovi i tvrdjave najznatnije: Brezovica, Ivanac i Vaška, gdje je sjedio arhidiakon biskupije zagrebačke, blizu Drave, onda Viljevo, Osijak, gdje je bilo sjedište arhidiakona biskupije pečuhske, mjesto danas nepoznato, onda Dolnji Miholjac, Gjurgjinci, Marijanci, Slatina, Mikloš, Orahovica, Drenovac i Vočin, osobita čvrsta kula. U Baranji Valpovo, pa danas nepoznate varoši Seglak i Verefenj, onda Koška, Subotica, Podgorač i Našice. Osiek se spominje čas u baranjskoj, čas u vukovarskoj županiji, a to ponajviše s toga, što je baš njime redovito medja tekla. Mi smo ga stavili u baranjsku županiju, jer najvećma se u njoj spominje. U dielu županije vukovarske spominju se kao varoši Čepin, Almaš, Erdut, Gorjani, Djakovo i Levanjska Varoš.[2] Bez sumnje

---

[1] Gl. Csánki l. c.

[2] Csánki D. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest 1894. Vol. II. Osobito djelo, izradjeno velikim trudom, a lih na savremenim listinama, koje je pisac tražio gotovo po svim velikim arhivima u Ugarskoj. Vukovarsku županiju obradjuje na pg. 262—384, a baranjsku pg. 451—566. Gosp. pisac bio je tako ljubezan pa nam je dao za vremena našeg boravka u Budimpešti na razpolaganje rukopis svoj o Virovitičkoj županiji, koji će biti odštampan tek u V. svezku ovog znamenitog djela. Po tim je rezultatima i izradjena karta što je priložena ovoj knjizi, a prikazuje topografske prilike na teritoriju današnje županije Virovitičke u XV. vieku.

mnogi će pitati, kako to, da se baranjska županija tako duboko u današnji naš teritorij uvukla. No nije samo ona prešla Dravu, već su to činile i susjedne županije šimeška i zaladska. Kraljevi su mnoge plemiće i velikaše ugarske nadarili i velikim posjedima s ovu stranu Drave, dakle u današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji; time je bilo u interesu, da pripadnu jurisdikciji one susjedne ugarske županije, u kojoj su redovito obitavali, pa tako se zgodilo da su se sve te županije stale širiti i preko Drave, a ponajviše baranjska.[1]

Crkvene prilike.

U crkvenom obziru pripadao je teritorij današnje županije virovitičke trim biskupijama, kao što je to i danas uz neke promiene, i to zagrebačkoj, pečuhskoj i bosanskoj. Prem da nemamo izričnih dokazala kako je bilo prije utemeljenja biskupije zagrebačke (1094), to ipak držimo, da je glavnu brigu oko crkvenih posala u tim krajevima vodila pečuhska biskupija, a nesumnjivo je, da je odmah pri svom utemeljenju (1009) prešla Dravu.[2] Granicu medju obim biskupijam zagrebačkom i pečuhskom, uredio je kralj Ladislav. Prva je imala dva arhidiakonata u tim krajevima i to u Čazmi i Vaški na Dravi. Čazmanskom je arhidiakonatu pripadala čitava mala županija virovitička osim Novaka mjesta, koje je već podpadalo pod Vašku; ovaj se arhidiakonat širio na iztok, gdje se sastao s pečuhskom biskupijom. Granica medju obim biskupijama tekla je Viljevu na Dravi na zapad, tako da ovo mjesto već pripada biskupiji pečuhskoj, onda je odavle tekla jugo-zapadno prema Orahovici, no tako da je i ovaj grad ležao u biskupiji pečuhskoj. Sav ostali teritorij današnje županije virovitičke i sva stara županija požežka pa vukovarska pripadali su biskupiji pečuhskoj, koja je imala u tim krajevima tri arhidiakonata: osjački (?), požežki i vukovarski. Osjački arhidiakonat obuhvatao je sjeverni dio današnjeg iztočnog diela naše županije, tako da je crta išla Našicama, Podgoraču i Gorjanima na sjever, jer pomenuta tri mjesta ležala su još s Levanjskom varoši u arhidiakonatu požežkom. Vukovarski nas arhidiakonat ne može zanimati, niti je jedno mjesto na današnjem teritoriju njemu pripadalo.[3] Prema tomu što do sada rekosmo o crkvenim prilikama na teritoriju današnje županije virovitičke, svak će lasno uvidjeti, da biskupija bosanska i nije drugo imala do li Djakovo i tiesni kus zemlje njemu na jug prema Savi;[4] to je i razumljivo, jer Djakovo

---

[1] Gl. Klaić: Slavonija pg. 49—50.

[2] To jasno veli kralj Andrija II god. 1235, govoreći o medjama biskupije pečuhske preko Drave za kralja Ladislava: „Quoniam ultra Drave fluvium, limes seu terminus Quinqueecclesiensis ecclesie nondum fuerat stabilitus.“ Fejér: Cod. dipl. Vol. III. pars. 2. pg. 422.

[3] Glavno vrelo za označenje ovih medja podaje nam jasno papinski desetar u Monumenta Hungariae vaticana Series prima, Tomus primus: „Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria (1281—1375)“ Budapest 1887. Gl. Geographia ecclesiastica Hungariae. Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején a pápai tized jegyzékek alapjan feltüntetve. 2. Vol. Budapest 1891—1892. Vol. I. pg. 514—282 (A pécsi püspökség) i Vol. II. pg. 670—768 (A Zagrabi püspökség). Gl. još i Csánki Deszö: Körösmegye.

[4] Kakvo je žalostno stanje bilo biskupije bosanske god. 1317—1320 jasno nam kažu ove rieči papinskog izvjestitelja: „In Civitate et dioecesi boxinensi. Nichil vacavit, quod ascenderet ultra VI

nije nego sielo biskupa bosanskoga tamo od početka XIV. vieka, dok mu se teritorij širio po Bosni, kako je to i u predjašnjoj glavi razloženo. Osim katolika prije turskog vladanja, težko da je bilo koje druge konfesije ili se bar po spomenicima ne spominje. Bogumilske sljedbe bilo je u Slavoniji, no ta je doskoro uništena.[1]

Ogledavši tako ustanove i crkvene prilike, preći ćemo sada na stanovničtvo na teritoriju današnje županije virovitičke prije Turaka. Poglaviti broj bili su Hrvati, onda razni doseljenici (hospites) po najviše njemačke narodnosti, a bez sumnje nalazilo se amo tamo i magjarskih naselbina. „Katolici slavonski, veli Lopašić, naročito tako zvani Šokci i Šijaci, pravi su slavonski starosjedioci. Oni ne govore doduše više onim starim hrvatskim narječjem, običajnim u predjelih medju Kupom i gornjom Savom i Dravom, ali nema nikakove sumnje, da se pučki govor u današnjoj Slavoniji naročito oko Požege i u dolnjoj Podravini prama Osieku, prije turske zapreme, a donjekle i kašnje nije bitno razlikovao od današnjega kajkavskoga narječja u županijah zagrebačkoj i varaždinskoj. Niesu se do duše sačuvali hrvatski pismeni spomenici iz Slavonije iz doba prije XVII. vieka, ali staro slavonsko narječje odavaju mnoga vlastita imena mjesta i osoba i pojedini nazivi i rieči hrvatske mnogobrojnih sve do nedavna u hrvatskom arkivu čuvanih latinskih izprava i povelja, pisanih u Slavoniji prije provale turske. Pisma vjerodajna kaptola sv. Petra u Požezi jesu u pisanju hrvatskih rieči, što se tiče oblika i pravopisa, istovjetna s izpravami, izdanimi kaptolom zagrebačkim. Tragovi njekadašnjem starom govoru ima i sada u Slavoniji, naročito u požežkoj županiji, a što ima slavonskih spisa o početku XVII. vieka, ti su pisani istim jezikom, koji je bio tako običajan u Zagrebu i Karlovcu. Stanovnici Slavonije zvali su sebe u starije doba „Slovinci", a tekar u prošlom vieku nastao je latinski naziv „Slavonci". I banovi slavonski pisali su se prije dva vieka „bani slovinski i hrvatski".[2]

Uz ovo urodjeno stanovničtvo sastajemo se u XIII. vieku s došljacima (hospites, gosti), ponajviše njemačke narodnosti. Za mongolske provale propade i izgibe vrlo mnogo svieta, pa s toga uplaši se kralj Bela IV., da mu ne bi država opustila, uze poput velikog českog kralja Otokara Pžemisla pozivati u kraljevstvo svoje tudjine, to su takozvani hospites (došljaci), koji su ponajviše stojali u gradovima. Oni niesu pripadali medju puk, no ipak su za to bili podložni županu dotične županije. Mnogobrojni spomenici o tim došljacima kazuju nam, da su se ovi neprestano skupljali iz domaćeg žiteljstva i tudjinaca, da nasele posjede kraljevske, crkvenih i svjetskih velikaša. Najveći posjednik kralj, imao

Došljaci. *

---

marchas; Facta super hoc pluries inquisitione diligenti, quia illa civitas et dioecesis enim sunt prope schismaticos et sunt quasi destructe. Mon. Vatic. I, 1. pg. 37. gl. još pg. 172 i 513. gdje se tek dvije, tri župe nabrajaju.

[1] Rački: Bogumili (Rad).

[2] R. Lopašić: Dva junaka. Marko Mesić i Luka Ibrišimović. Zgrb 1888. pg. 109.

je i najviše došljaka, a za njime redaju se osobito biskupi i manastiri. Po narodnosti bili su oni Magjari, Slaveni, Flamani, Talijani, a ponajviše Niemci, koji su, ako baš niesu bili iz južne Njemačke, bili zvani Sasi. Ciela država bila je puna takih došljaka koji su stvarali sad veće sad manje skupine. U našoj domovini nalazimo ih u Varaždinu, oko Kupe, u Petrinji, Zagrebu, Virovitici i Vukovaru. Svoga grada niesu nikad sastavili, jer ih nigdje nije bilo u tolikom broju. Jedno da tim došljacima omili nova domovina, a drugo opet ne bi li primamili nove, kraljevi izdadoše znatna privilegija, za kojim ti došljaci upravo hlepe. Ta su se privilegija u glavnom sastojala u tom, kako već spomenusmo kod virovitičkih: došljaci mogu sami sebi birati sudce koji će im suditi po njihovom običaju, a viša inštancija nije župan, već neposredno kralj ili njegov jedan službenik, kojemu je kruna to izrično povjerila, ako je tko od njih bez djece, može slobodno svojim imetkom razpolagati. Kao što su slobodno došli, mogu i otići ako hoće. Ako u obće niesu mogli dobiti oprost od svakog poreza, to nek im porez bude koliko je moguće manji i točno odredjen. Tridesetnicu ne trebaju plaćati ili bar uživaju neke polakšice. Svi ti gosti bili su, možemo velikom vjerojatnošću uzeti poglavito seljačkog roda, a amo tamo i obrtnici.[1] Uz ove Niemce bilo je još i magjarskih kolonija i to u Laslovu, Koprivni, Retfali, Korodju, Erdutu i Antinu, dok se mnogim drugim mjestima danas svaki trag zameo.

Obranbena snaga.
*

Svaka županija čini za sebe jedno vojničko odielenje, koje se mora na zapovjed kraljevu u jednu gomilu skupiti, te poći u boj. Vitezovi koji su u ime vojničke službe i bez svake druge obveze dobili posjede od kralja, različiti gradski puk, pa došljaci koji su po potrebi i ugovoru sada desetog sada osmog čovjeka ili su i više davali, skupljahu se pod ove zastave, a ovima se pridružavahu i slobodni plemići, koji doduše niesu bili obvezani dizati se na oružje s kraljevom vojskom drugačije osim u obranu domovine, ali su volili boj i plien, pa su tako rado odgovorili kraljevoj želji, da sliede njegovu zastavu. Župani niesu uviek jednak broj ljudi skupili pod svoju zastavu, ali možemo uzeti od prilike 300 do 400 konjanika. Uz vojsku za obranu zemlje sazidani su i mnogobrojni gradovi (tvrdjave). Na teritoriju današnje županije virovitičke, dizali su se ovi tvrdi gradovi: Virovitica, Ivanac, Sv. Jelisaveta (danas?), Sopje, Rošone (danas?), Slatina, Vočin, Drenovac, Branine, Orahovica, Motičina, Našice, Podgorač, Subotica, Koška, Seglak (danas?), Valpovo, Viljevo (na Dravi), Osiek, Erdut, Kórógyvár, Hermanvára, Djakovo i Levanjska varoš. Najznatnije su bile tvrdjave Vučin, Levanjska varoš i Orahovica što nam jur njihov gorski položaj lako tumači. Kao ključ u jugozapadnu Ugarsku s jedne, pa današnje Slavonije s druge strane, bio je na glasu tvrdi Osiek na Dravi.[2]

[1] Pauler: Gy. O. C. pg. 441—446.
[2] Gl. Pauler: O. C. pg. Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn Wien 1876. pg. 27—113. Csánki D. Körösmegye.

Novci.

Kakovi su novci bili u prometu na teritoriju današnje županije virovitičke prije Turaka?

Spominjasmo da držimo, da prije kralja Ladislava zemlja s ove strane Drave nije ugarskoga kralja priznavala svojim gospodarom, odnosno bila sastavni dio kraljevstva hrvatskoga za narodne dinastije. U to su doba ovdje kolali ponajviše novci bizantinski i mletački, pa i novci frajzinških biskupa, te oglajskih patrijarha, jer hrvatski kraljevi svoga novca kovali niesu.[1] U ugarsku dolazili su takodjer ti novci, pa još i njemački, nu uz to kovali su ugarski kraljevi od sv. Stjepana svoje srebrne pjeneze Kad su se Hrvati združili s Ugri, onda su vojvode hrvatski kovali posebne novce za zemlju na jug od Drave. To nam jasno kazuje kralj Andrija II. potvrdjujući god. 1217. privilegija crkvi zagrebačkoj, ovim riečima: „premda nijedan ugarski kralj nije kovao kraljevskih novaca u vojvodinom kraljevstvu (t. j. u zemlji s ove strane Drave), no ako bi to učinili naši nasljednici, što ne vjerujemo, to ljudi biskupovi i kaptolovi niesu dužni za taj novac robu kupovati ili prodavati; novčari da se niesu usudili radi premjenjivanja novaca dolaziti na koji biskupski trg, pa ako se ondje zateku, onda neka ih biskupovi službenici pridrže četrdeset dana u tamnici, pa neka im otmu sve što imadu u za se“. God. 1364. javlja kralj Ljudevit I. biskupu zagrebačkom Stjepanu III., da su mu se gorko pritužili i plemići i gradjani kraljevine Slavonije, da im je ovaj novac što je kovan u Ugarskoj te stao kolati i u Hrvatskoj, vrlo štetonosan, tako da se bojati i bune. Stoga kralj moli biskupa neka bi uznastojao umiriti uzrujane duhove, a kolanju ugarskoga novca neka bi gledao da ide na ruku, ako se to može bez štete učiniti. Ovo nam jasno veli, da je u zemlji s ove strane Drave bio u prometu poseban novac.

„Ovi se novci (denarii, banales, banowcz), veli Tkalčić, kovali od šestnaest-lotnoga srebra sa primjesom većom ili manjom bakra, te je svaki novac ili dinar težio jedan gram. Na prednjoj strani tih dinara bila je utisnuta popriečno u sredini kuna (grb kraljevine) bježeć na lievo, a nad i pod njom po jedna zviezda; radi te kune prozvan bje često taj novac i „kunovina“ (mardurina); na okolo pako novčana ruba tecijaše napis: „MONETA REGIS P. SCLAVONIA ili MONETA DVCIS P. SCLAVONIA ili MONETA BANI P. SCLAVONIA“, prema tomu kako bijaše taj novac kovan po nalogu kralja, vojvode ili bana. Na drugoj strani mu bijaše dvostruki križ (pa se toga radi zvao dinar često i „križanac“), kojemu na gornjoj popriečnoj gredi na desno stojaše polumjesec, a lievo zviezda danica, pod dolnjom pako popriečnom gredom s jedne i druge strane po jedna krunjena glava, okrenuta jedna prema drugoj, nad glavama pako bijaše početno slovo onoga kralja, vojvode ili bana, koji je dotični novac kovati dao.

Srebru, od koga se kovao banski novac, da bude tvrdje, dodavalo se (kako rekosmo) i bakra, a ova primjesa (combustio) dielila se na šest-

[1] Rački: Nutarnje stanje pg. 162-168.

naest stepena ili polu-unaca, pa se prama tim stepenom i označivalo koliko je u srebru bakrene kovi n. pr. treća primjesa imala je deset i po diela srebra, a pet i po bakra; četvrta: dvanaest diela srebra a četiri bakra; petoj primjesi bilo je dvanaest i jedna petina dielova srebra, a tri i četiri petine bakra; obična bijaše osma primjesa u kojoj bijaše četrnaest diela srebra, a dva bakra, dok u desetoj bijaše četrnaest i dvije petine dobre kovi, a samo jedna i tri petine bakrene primjese.

Kovnice tih novaca bijahu u razno doba u raznih mjesta, kao u Zagrebu, Virovitici,[1] Mitrovici i Pakracu, pak se i taj novac obično zvao po kovnica: dinari zagrebački (denari zagrabienses), virovitički (verecenses), sriemski (sirmienses); a više puta prozvali se imenom onoga bana, koji ih je kovati dao, kao: „Moneta Nicolai bani" ili „Moneta zagrabiensis Misban" t. j. novci bana Mikića (1324—1342) ili Nikole Seča (1342—1349).

Prvi, za koga se znade da je kovao slavonski novac bijaše vojvoda Emerik, stariji sin Bele III., koji je god. 1184. preuzeo upravu kraljevine Hrvatske, a nakon njega Andrija II. i kao vojvoda i kao kralj; Bela IV. kao vojvoda i kasnije kao kralj i sinovi mu Koloman, Stjepan i Bela kao vojvode; te Stjepan V., Ladislav IV. Kumanac, Karlo Roberto i Ljudevit I. kao kraljevi.

Od banova koji su kovali banski novac, spominje se ban Stjepan (1245—1259), a za njim ban Henrik i Roland u XIII. vieku, a u XIV. vieku banovi Mikić i Nikola Seč.

U Zagrebu počeo se kovati banski novac polovinom XIII. vieka, jer se već godine 1265. spominju „denari zagrabienses", te se ovdje kovao sve do početka XIV. vieka.

Novac kovao se obično od Martinja do nove godine, te se po gradovih na javnih mjestih izlagao tečajem šest tjedana, na prodaju ili izmienjivao uz prid za stari novac, a nakon toga roka novac je bio stavljen izvan kolanja.

U XIII. i XIV. vieku, bile su ove vrste novca: marka, pensa, ferto, dinar, groš, floren, obal i bagatin. Na marki (premda bijaše samo nominalni novac), osnivalo se i brojenje i novčana vriednost. Šest unaca čistoga srebra uzimalo se u marku, od koje se obično izkovalo dvije sta dinara, od kojih je svaki težio jedan gram. Pensa bijaše takodjer nominalni novac, a pošto se obično pet pensa uzimalo za jednu marku, to se u svaku pensu brojilo četrdeset dinara. Ferto takodjer nominalni novac bijaše četvrtina marke, ili pedeset dinara. Najobičniji novac u prometu bijaše dinar, koji je kako rekoh težio jedan gram srebra, zatim groš, u koji se računalo po pet, šest u jedan dinar, napokon floren pod kojim se obično razumievala trećina marke, ili po sedamdeset dinara. U

[1] Ljubić: veli „popisi papinskih sabirača desetine, koji počimaju god. 1317. spominju često banales ili grossos veroncenses, verecenses, vercenses t. j. kovani u Virovitici. (Ljetopis jugosl. akad. za god. 1888. Zagreb 1888. pg. 122).

XIV. vieku obično tri florena sačinjavahu marku. Od bakrenih novaca bijahu ove dvije vrste: obul ili polovina dinara i bagatin, kojih je dvanaest vriedilo dinar.

Jedan će nam liepi primjer jasno kazati, kako se u XIV. vieku banski novac kovao i stari novim zamienjivao. God. 1344. na 11. novembra, utanači ban Nikola s Jakovom, sinom Ulfardovim, gradjanom zagrebačkim, te Nikolom, sinom Pavlovim i Cvjetkom, sinom Stavljenovim, gradjani koprivničkimi i magistrom Rafaelom i Mihaljem bratom rečenoga Nikole, ugovor, kojim im daje zagrebačka kovnica i njezin prihod od Martinja do nove godine u zakup za trista maraka novih dinara, tako, da mu svaki mjesec odplaćuju dvadeset i pet maraka, a ne uplate li točno koji rok, morati će ga nadoplatiti s deset maraka globe. Ovi morati će od jedne marke srebra sakovati devet pensa i dvanaest dinara, tako da od devet maraka sakuju za osam maraka dinara, a od devete da se kuju obuli. Promienjuje se stari novac novim ovako, da se novi dinar daje za tri stara, a obuli stari da se zamjenjuju ili na vagu ili četiri stara da se dadu za jedan novi. Za bečke pako i gradačke dinare, jer su lošijega srebra, da se za njih četiri dadu dva banska dinara. Tko bi zlato ili srebro, ili domaće stare dinare kriomice iznosio iz zemlje, zateku li ga novčari, da mu otmu svu koliku imovinu. Da pako rečeni novčari budu pod nadzorom, dužni su najprije sakovati dinara za jednu marku, a tu će se vagnuti i banovim pečatom zapečatiti, te će biti kao mjera za sve ostale marke koje će se kovati, jer pokaže li se na vagi, da je banova marka ili teža ili laglja od ostalih sakovanih maraka za više od šest dinara, novčari kazniti će se po zakonu t. j. oteti će im imovinu, a njih prognati iz zemlje. Novokovani novac da se radi zamjene na javnih trgovina izlaže, pa da se mienja kako je jur rečeno. Nalaže jošte da novčani prodavaoci kupuju novim novcem srebro i zlato, a tko bi protivno radio, a zateknu li ga kovnički najamnici, da mu srebro zapliene. Trgovci pako ostale robe od svoje trgovine, da plaćaju kovnici njezinu pristojbu (lucrum cameæ), koja je obično iznosila šest dinara; a izgubi li koji trgovac putem pravde svoju trgovinu, dva njezina diela da idu banu, a treći kovničkim najamnikom. Napokon odredjuje, da služinčadi kovničkih najamnika nitko osim bana suditi ne smije.

Novčari dužni bijahu udariti na novac koji su kovali poseban žig, da se zna tko je i kad je kovao novac. U kovnici bijahu po dvije škrinje u jednoj čuvale se željezne kovne sprave, u drugoj pako srebrne šipke od kojih se kovao novac. Ovakove škrinje zatvarale se obično trimi ključanicami, a ključ jedne od tih bio je u bana. Kada su škrinje zatvarali, udarahu čuvari na njih svoje pečate, koje kad ih otvarahu, izlomiše, te zatvoriv opet škrinje, novimi ih opet pečati zapečatiše. Kod lievanja srebra i kovanja novaca, uviek bijaše prisutan i banov čovjek.

Kako spomenusmo kralj Ljudevit I. pokušao je provesti u Hrvatskoj ugarski novac, i tim okrnjiti prastaro pravo kraljevine Hrvatske o kovanju

novca, ali bojeći se odpora odustao je od toga. Po njegovoj smrti nastojaše kraljica Marija po savjetu velikaša uvesti po zemljah ugarske krune jednaki novac, te je god. 1384. odredila da se takav novac kuje i u Zagrebu „gradu kraljevskom u tu naime svrhu odredjenom". A to kovanje novca povjeri magistrom Šimonu de Talentis, gradjaninu kašovskomu i Aczomu Francezu, pa zamolila gradsko zastupstvo, da im dozvoli ovdje kovati novac, ovlastivši ga da novčare nadgleda u radnji". Ta namisao kraljičina bje doista i izvedena, jer u XV. vieku nema više posebnog hrvatskog banskog novca, već je zajednički s ugarskom. Tomu su bez sumnje mnogo pripomogle burne godine Marijina i Sigmundova vladanja, a onda kasnije neprestani turski ratovi.[1]

Tako nalazimo da je „požunski sabor god. 1430. ustanovio vriednost novcu ovako: da sto većih novokovanih dinara vriedi jedan zlatni floren, a od manjih dinara, prozvanih četvrtaci ili kvartini, da se četiri stotine uzima za floren, dotle pako dok se dovoljno nakuje većih i manjih dinara, da smije kolati novac prozvan dukat (gjukez), a deset dukata da vriedi jedan veći dinar ili četiri manja.

Uz novac kovan u Ugarskoj, kolao je jošte u nas novac kovan u Beču „denarii wiennenses", te ih toga radi i narod prozvao „beči". Tomu novcu biva prvi spomen god. 1438.

Kao nominalni novac u XV. se jošte vieku spominje marka srebra u koju se brojilo dvije sta dinara ili beča, vriedila je četiri florena u zlatu. Pensam što bijaše takodjer nominalni novac od četrdeset dinara, nema u spomenicima poslije god. 1438. nikakova spomena.

Četvrt florena prozvan bijaše staronjemačkom rieči „orth", „orthomez". Ugarski dinari prozvani su bili „solidi".[2]

Trgovačke prilike.

Eto ovaj je novac bio glavno prometno sredstvo obrtu i trgovini. Premda baš nemamo izričnih spomenika za obrt i trgovinu na teritoriju današnje županije virovitičke, to ipak možemo držati, da su najobičniji obrti bili i po gradovima njezinim onako razviti kao drugdje. Tako je stalno bilo ciglara, hljebopeka, iglara, kipara, klobučara, lokotara, mošnjara, nožara, ostrugara, poplatara, riznara (krojača), rogožara, streljara, tačkara, tulara, voščara; užara, zlatara, brijača, mesara, tesara, gumbara, kovača, kamenara, lončara (koji prave lukove), postolara, sviečara i tkalaca. To su najnužniji obrti bez kojih je težko pomisliti jedno veće mjesto. Držimo da su obrtnici i u županiji virovitičkoj imali svojih zadruga i bratovština, te cehova kao drugdje, ali o tom nam nije baš nigdje ni jedna rieč ubilježena.

Trgovini su u srednjem vieku glavno pomagalo sajmovi, koji nam se do duše opet ne spominju, ali nitko živ ne može posumnjati,

---

[1] Gl. Tkalčić: Povj. spom. Zagreba Vol. I. Zagreb 1889. pg. 96—100. (tekst) od kuda i uzesmo ovaj odlomak. Ljubić: O hrvatskih novcih. Ljetopis 1888 pg. 119—124. (Odlomak i oveće razprave).

[2] Tkalčić: Spomen grada Zagreba Vol. II. Zagreb 1895 pg. 94—95. (tekst).

da ih nije bilo. Oni su se ponajviše obdržavali po gradovima i trgovištima uz godovnu proslavu kojega svetca, zaštitnika dotičnoga mjesta, pa su znali i po više dana trajati. Roba kojom se trgovalo bili su ponajviše proizvodi domaćega vrtlarstva, poljodjelstva, stočarstva i obrta, a naravna stvar bilo je i inostrane robe i trgovaca. Pa tako možemo nagovieštati, da je bilo na prodaju od domaćih životinja konja, volova, krava, magaraca, koza, jaganjaca, svinja, ždriebadi, telića i odojaka, a od divljači: zecova, srna i ptica. Uz to je bez sumnje dolazila na trg i domaća perad, a i dravska i dunavska riba; rakove podavahu mnogobrojni potoci. Poljodjelstvo i vrtlarstvo dalo je pšenice, raži, ječma, pasulja, maka, luka, kupusa i inog povrća, pa voća, te meda i voska. Sol je dolazila poglavito iz marmaroških solara dok je morska sol, kao i u Zagrebu, iz Ljubljane i Modruša. Kože se takodje prodavahu, a stalno je na glasu bila skupocjena kunovica; bilo je i domaće tkanine, no finija je roba za cielo dolazila iz tudjine poglavito Njemačke. Od kovina trgovalo se željezom, bakrom i olovom, dok su bujne šume krasno drvo podavale. Dakako trgovci i zanatlije morali su plaćati neki porez da slobodno trguju, no kako to nije svagdje bilo jednako, a opet analogno suditi poradi pomanjkanja spomenika ne ćemo, te ne možemo o tom ništa kazati.[1]

Kakva je bila mjera i vaga? Uvjereni smo, da se nije razlikovala od one koja je bila uobičajena u Zagrebu, pa s toga ćemo u tom opet dati gosp. Tkalčiću rieč: „U sredovječnih gradskih zapisnicih i listinah spominju se mjere za duljinu i to prst (digitus), kao najmanja mjera, jer je imala širinu jednoga prsta; šaka (palma) ili četiri prsta uzporedce složena; pedalj (spitama) t. j. duljina od palca do maloga prsta kad čovjek pruži ručne prste; lakat (cubitus) ili duljina od ručnoga pregiba do rta maloga prsta; rif (ulna, reifo) obuhitao je duljinu ravno pružene ruke do protivnoga ramena. Osim toga spominje se kao mjera: stopa ili cipela (pes), u koju se ubrajalo šestnaest prstih ili četiri šake; korak (passus) to jest dvije stope i po.

Mjera za polje spominje se ili prastarom hrvatskom rieči, vreteno ili latinskim nazivom aratrum (plug) ili jager (ral), s toga mislimo da vreteno ili ral jedno isto znači. Oveći zemljišni prostor, a osobito prigodom razvida medja, nije se mjerom mjerio, njegov obseg obično bi okom prosudili (mensurarae visu).

Mjera za tekućine kao za vino i pivo (rakiji u srednjem vieku nismo do sada bar u trag ušli), bijaše: mjera (mensura). Da uzmognemo opredieliti prema današnjici koliko je obimala mjera, to bismo, uzevši na um onaj kaptolski štatut, dok su još kanonici dobivali piće iz zajedničkoga podruma, da pojedinac na dan zahtievati može jednu mjeru, to bi tada u današnje doba mjera bila što i stari naš polić ili dva litra. Od mjere bijaše jošte manja mjera: pol mjere (media mensura) t. j. holba ili litar;

[1] Gl. Tkalčić: O. C. pg. 77—82.

tu bijaše 1/8 kabla; za tim četvrt mjere (quartale, sajtlek) ili 1/16 kabla, pinta ili dvije mjere; kabal (cubulus) t. j. pet mjera; čabar (chebrio, chibrion) držao pet kabala ili 25. mjera; posuda (cadus, tunela) imala je 31. kabal ili 155 mjera.

Za žito ili usjeve bijaše ova mjera: kupić (capecia) t. j. šestdeset snopa; za tim vagan (metreta), nu taj bijaše na dva današnja vagana, jer se veli u listina: metreta media vulgo četvrt t. j. četvrtinka. Za sol bijaše posebna mjera i ta se zvala star (dva vagana).

Za robu koju prodavahu na vagu (statera, pondus), spominju se u zapisnicih samo funte (funta, talentum), lotovi (lothones) i uncija ili dva lota.[1]

Duševna kultura.

O školstvu govoriti u srednjem vieku, a imati na umu današnji njegov obseg, to je vrlo težko. Sva se nauka sastojala u učenju čitanja, pisanja, pjevanja, latinskom jeziku i običnom računstvu. Take su škole bile obično u brizi svećenstva, jer ono je jedini stališ, koji sad znade čitati i pisati, pa tako možemo lasno znati koji su bili učitelji mladeži. Višu su naobrazbu podavali manastiri, gdje su se i stari klasici izučavali, a najviše su bile one kaptolske ili sjemeništne za svećenike. Kako se obrazovalo svećenstvo u Djakovu, sielu biskupa bosanskoga, doduše nemamo nikakovih viesti, no bez sumnje bilo je i to nalik na druge, jer se sve to zgadjalo kad je sabor lateranski (1179) člankom XVI. zahtievao, da radi izobraženja klerika bude kod svake stolne crkve vješt učitelj, kojem da se dade dostojna nagrada, da badava poučava, a ta je bila isto tolika, kolika jednoga kanonika.

Osnovane time prve sjemenišne škole polazila je samo ona mladež, koja je voljna bila posvetiti se svećenstvu, a možda i koji plemić, kad je dobio volju da nauči čitati i pisati; dok gradjanstvo nije u njima velike potrebe nazrievalo, a na puk nije se tada ni osvrtalo. Obuka sama u prvih ovih škola sastojala se u tom, da se pitomci nauče čitati, pisati, pjevati i latinski jezik, a iz bogoslovja samo toliko, da se upoznadu s glavnim vjerskim zasadami.

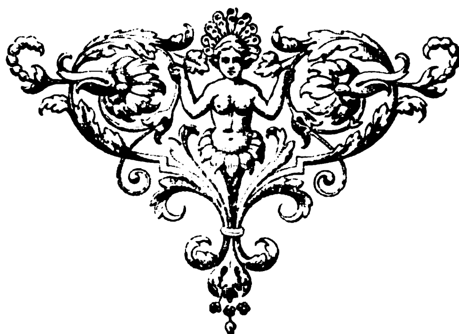
I za ovu obuku moradijahu učenici plaćati učitelju ili školastiku nekakovu pristojbu, stranom u novcu, stranom u naravnih plodovih. U XIV. vieku medjutim postade želja za naukom veća, pa tako budu i te škole preustrojene. U ovih preustrojenih škola nalazimo mi učenika iz svakoga sloja pučanstva i svake dobe. Školarina se plaćala, a oprošteni su bili samo siromasi.[2]

Iz ovih škola polazili su imućniji na vanjska sveučilišta, osobito u Italiju i Njemačku. Nama stoji na porabu popis djaka bečkog sveučilišta u XIV. i XV. vieku, pa ćemo sada navesti imena onih, koji su s teritorija današnje virovitičke županije polazili tamo na višu naobrazbu. Iz Špišić Bukovice (Bakwa) nalazimo god. 1448. nekog Andriju, a

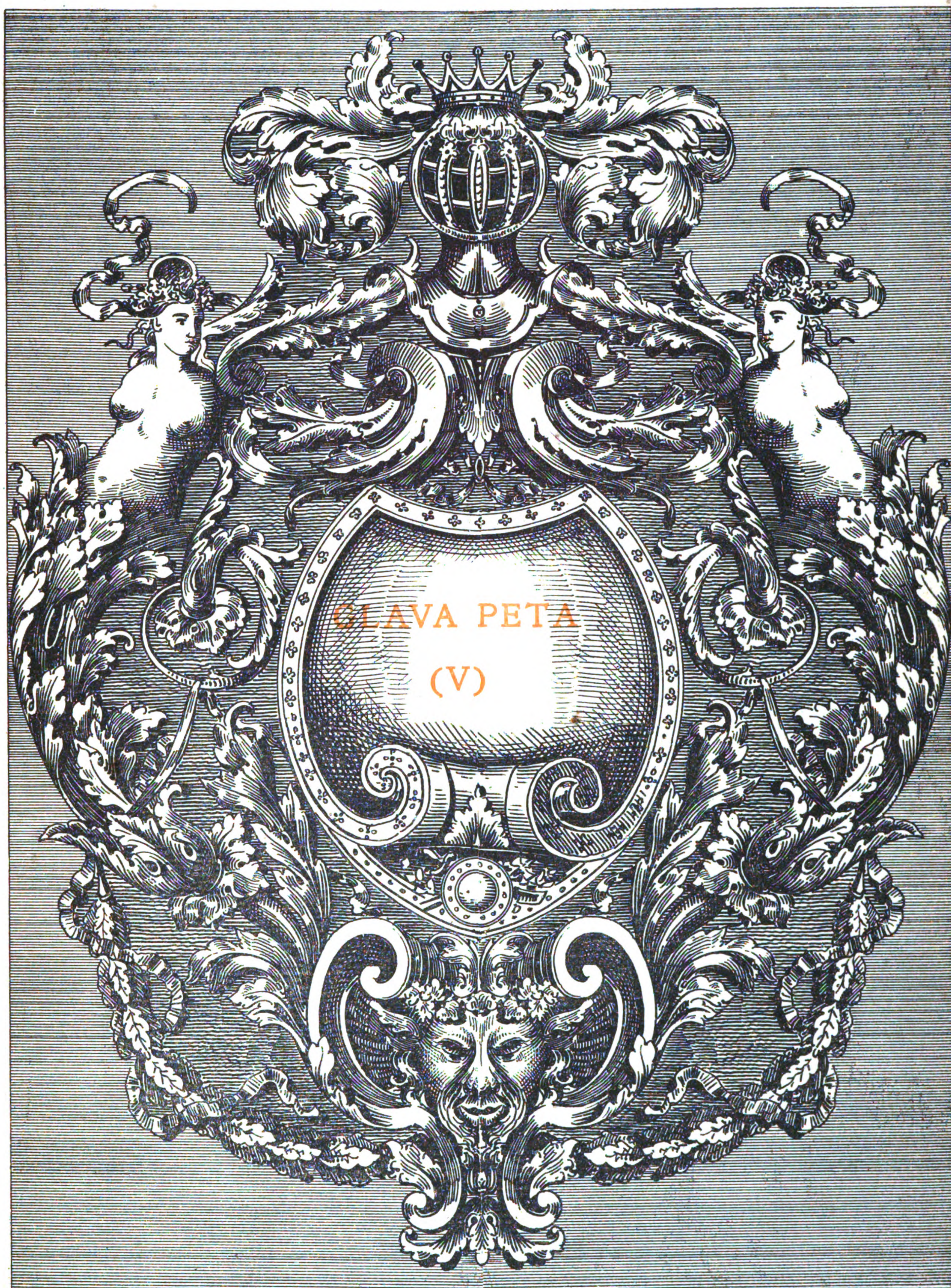
[1] Ibidem. [2] Ibidem.

iz Drenovca god. 1429. nekog Petra; Djakovo je slalo mnogo svojih sinova u Beč na nauke, tako nalazimo god. 1392. nekog Tomu, 1399. Dimitriju i Fabijana, 1401. Mihajla „Famulus dom. Bartholomei custodis Boznensis“, Matiju i Franju, 1403. Sebastijana, a 1412. Gala. Gorjani ne zaostaše za Djakovom; god. 1383. spominje se Grgur, 1426. Franjo 1441. i 1446. Pavao „domini episcopi Bosnensis“, 1450. Dominik i Galo, Grgur i Mirko, 1479. Kuzma a 1499. Ivan. Iz Marijanaca (Bodogazzonfalwa) god. 1457. Ladislav Tompe. Osiek je poslao god. 1468. Sigismunda, 1470—1484 Nikolu Franka, a 1499. Ivana. Iz Podgorača 1438. neki Gjuro, Vaške god. 1387., Gjuro, 1399. Kilijan, Gjuro i Barnaba, a 1417. Blaž, Virovitice 1401. Pavao Ivanov, 1415. Blaž, 1426. Toma i 1449. Ladislav, Vučina (Athina) 1399. Petar, 1400. Nikola (de subcastro de Athina) i Sebastijan, te 1401. Stjepan.[1]

Evo u ovako liepim kulturnim prilikama zatekoše Turci ovu zemlju kad je poda se skučiše, da je za puna dva vieka opustoše i tako reći unište, osobito na kulturnom polju.

[1] Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Budapest 1874. — Dr. Schrauf Károly: Magyarországi tanulok külföldön II. Magyarországi tanulók a bécse egyetemen. Budapest 1892. — Popis jenskih i krakovskih djela od istog Schraufa niesam mogao za vremena dobiti, a isto tako i neka njemačka djela o djacima na italijanskim univerzitetama, gdje su i Ugri i Hrvati uz Niemce napomenuti. Ali držim da su i ovi primjeri dostatni, da pokažu kulturne prilike i volju za školstvo našeg naroda u XIV. i XV. vieku.

GLAVA PETA
(V)

VLADANJE TURSKO.

✱

Uprava. — Turci gospodari. — Jadni život kršćana. — Etnografske prilike.

✱

POMINJASMO KAKO JE DANAŠNJA SLAVONIJA MALO PO MALO PALA U TURSKE RUKE, DA se više nje ne oslobodi za punih sto i pedeset godina. Kako je tursko vladanje od odsudne i bitne posljedice po sve narode i krajeve gdje je ono bilo, tako je i po našu plemenitu Slavoniju. Odlučismo i u ovoj knjizi posvetiti tom pitanju ovo nešto redaka, dakako obazirući se uviek poglavito na teritorij današnje županije virovitičke, premda su se tim poslom dva osobita hrvatska historika dublje i savršenije pozabavila.[1]

U vrieme svoga najvećeg rzaprostranstva širilo se ogromno tursko carstvo po srednjoj Aziji i sjevernoj Africi, te i u Evropi obuzimaše sav balkanski poluotok, pa svu zemlju njenu na sjever do Budima, glavnog grada ugarskog kraljevstva. Carstvo se u sedamnaestom vieku dielilo na dvadeset i dva beglerbegata ili vilajeta, od kojih je svaki priličan jednom kraljevstvu po evropskim pojmovima; svaki begberbeg ima svoju vojsku, a trojica imadu iznimni položaj u carstvu: budimski, temišvarski i bosanski. O njihovim prihodima ne računaju u Carigradu, jer ih oni troše na obranu svojih vilajeta od susjednih kršćanskih država. Uprava.

✲

Svaki begberbeg bio je vojna i upravna glava u svojoj provinciji. Uza nj su tri glavna častnika: Mufti ili veliki sudac, Rais Effendi, kancelar ili državni tajnik, onda Tefterdar paša ili veliki blagajnik beglerbegata. Beglerbegovine ili vilajeti diele se na sandžake ili zastave, kojim je opet na čelu jedan paša sa svojim viećem. Bosanski begberbeg imao je pod sobom sedam sandžaka: hercegovačkoga, kliskoga, ličkoga, bihaćkoga, cerničkoga, požežkoga, zvorničkoga i bosanski pašaluk. No sva

[1] Rade Lopašić: Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Ibrišimović. Zagreb 1888. pg. 105 i dalje: Tade Smičiklas: Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije. Prvi dio: Slavonija i druge Hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobodjenja. Zagreb 1891. — Ovo će se naše poglavje poglavito osloniti na rezultate ove dvojice naučenjaka.

Slavonija nije ipak spadala pod Bosnu, jer je sriemska županija kao sandžak spadala pod begberbega budimskoga.

Eto turske uredbe današnje Slavonije, kako je opisuje sam begberbeg bosanski Ibrahim paša Merimbegović god. 1620:

Sandžakat Požega ima do petnaest hiljada ljudi za vojsku pod upravom paše bosanskoga, koji daje plaću spahijama, zaimima i ostalim; ali se ipak u vojničkim stvarima pokoravaju paši kanižkome i dižu se pod njegovim zastavama i njegovom zapovjedju. Gradovi su ovi:

1. Požega sa susjednom zemljom imat će kuća do hiljade, i ljudi pod oružjem više od hiljade. Grad sagradjen kao tvrdjava ima dva ili tri topa. Redovito u njem sjedi kadija ili sandžak.

2. Orahovica. Grad zidan, ima liepe zgrade, više od dvije stotine dimova. Ljudi ima pod oružjem trista. U njem sjedi kadija. Ima i tvrdjava s nješto manjega topovlja.

3. Kraljeva Velika. Grad zidan na dosta velikom prostoru. Dvije stotine kuća ima izvana, a isto toliko unutra. Ima pod oružjem oko dvije sta ljudi, ima tvrdjavu i u njoj razne age.

4. Virovitica, jaki grad zidom opasan ima tvrdjavu i nešto malo topničtva. Varoš i tvrdjava imadu oko tri sta dimova, ljudi pod oružjem na broju četiri stotine, imadu age i kapetana, koji ondje stalno prebiva.

5. Slatina, mjesto zidano ima i tvrdjavu, koja zajedno s mjestom ima do 70. kuća, a isto toliko ljudi pod oružjem. Ima agu.

6. Voćin, mali gradić isto tako zidan kao i Slatina, a ima ljudi pod oružjem sedamdeset.

7. Kapošvar, istoga svojstva, ima ljudi sedamdeset.

8. Osiek, grad na obalama Drave. S one strane ima jedan toranj i u njemu jedan top do trideset pedalja. Varoš može s gradom imati do hiljade kuća, ljudi pod oružjem ima na broju do dvie hiljade. U njemu sjedi kadija i kapetan.

9. Vukovar, grad zidan imat će u svem zajedno s mjestom do sto kuća, a ljudi pod oružjem do sto i trideset. Jedan aga ima u gradu.

10. Brod, u čarobnom kraju, mjesto ima kuća na broju osamdeset, ljudi pod oružjem isto toliko. Onamo dospije kad god sandžak. Kadija prebiva stalno. Daleko je od Požege za jedan dan.

11. Djakovo, ima slične prilike kao i Brod. Ima ljudi osamdeset.

Sliede sela koja imadu u ovom sandžaka do 10.000 dimova, a i ljudi pod oružjem daju isto toliko.[1]

Drugi je sandjakat bio u Slavoniji cernički, kojem su pripadali ovi gradovi: Cernik, Biela Stiena, Sirač, dok se Gradiška, Jasenovac i Kobaš pribrajaju Bosni. U Sriemu je glavno mjesto Ilok, u kojem gotovo redovito sjedi sandžak, a samo kadkad i u Mitrovici.

---

[1] Smičiklas: O. C. pg. 4—5. Opis je izdao Rački u XIV. knjizi „Starine" pg. 173 i dalje.

„U našem popisu nema Valpova grada niti njegova kotara. Ovo je mjesto bilo veće od mnogih spomenutih mjesta. Nije spadalo sandžaku požežkomu več pod bližnji Pečuh, kako je bilo i crkvenom pogledu .... Imade dizdara ili kapetana janjičara sa četrdeset momaka, a u mjestu je i dvadeset i pet spahija u svojim kućama.“[1]

Svi gradovi u požežkom sandžaku jedva mogoše dati četiri hiljade četiri-stotine ljudi, a sav je sandžak davao do petnaest hiljada ljudi, dakle je deset hiljada odpadalo na sela. Ti su vojnici bili što janjičari, što konjanici. Sva Slavonija bez Sriema i onih mjesta na Savi, daje do dvadeset hiljada ljudi. To nam jasno tumači da je bilo mnogo cvatućih sela. No još više ih je propalo i opustilo, a najviše u Djakovštini, onda Osieku, Valpovštini i kotaru orahovičkom.

Turci gospodari.

Uprava turska bila je skroz na vojnički uredjena. Sanžaku na čelu je sandžak (ili paša) što znači zastava, jer ima u boju svoju zastavu; njega je imenovao i primao je svoje pravo na zastavu od samoga padišaha. Plaće nije imao stalne, no s toga ipak je imao svoj stalni prihod od svojih posjeda: tako se primjerice u Stambulu računalo, da požežki paša ima godimice 616.236 ospora, što je u našem novcu ogromna svota od deset hiljada dukata! Uz sandjaka ili pašu je namjestnik kiaja, ili kako su ga naši zvali čehaja. I on ima svoje posjede, koji prelaze od jednoga kijaje na drugoga, a da se ne smiju niti umanjivati niti promjenjivati za druge. Spahije sandžaka sabirao je njihov neposredni zapovjednik Alaj beg, iznad kojega je aga janjičara, koji je u sielu sandžaka glava vojske, te sandžakov glavni savjetnik. Janjičarima opet zapoviedaju pojedini dizdari ili kapetani.

Divan sandžaka ili mali divan sastojeći se od dvanaest lica sastaje se u svim zgodama, koje se tiču cieloga sandžaka. Uz pašu su njegov čehaja, aga janjičarski, alaj beg, kadija ili veliki sudac, miriliva ili pazitelj nad zgradama, glavni hodža i odlične spahije iz pašaluka. Uz Janjičare ima i mnogo veća spahinska vojska. Kod spahiluka Turci razlikuju ziamete i timare; ziamet je vojnički feudum, a njegovi su se gospodari zvali zaimi, to jest što su na zapadu baruni i grofovi. Dohodci jednoga zaima bili su najmanje 20.000 ospora (400 dukata), a idu do 99.999 ospora, jer jedna ospora više, već čini od zaima pašu. U Djakovštini bile su ove paše Haši paša, Ibrahim paša, Kaston paša, Alipaša, Hasanpaša i Alaj paša. Svi ovi imadu prihoda preko 100.000 ospora. Najviše ih je bilo u djakovštini, no za to i jest ona iza odlazka Turaka najpustija. Timar je značilo imanje, koje su sultani davali odličnom vojniku, da za rat daje jednoga konjanika na svakih 3.000 ospora. Ako li je timar prerasao 19.999 ospora, onda je timariot ili njegov posjednik postao zaim. Ovi su posjedi prelazili od oca na sina, i to dozvolom sultanovom, a često i prevarom.

[1] O. C. pg. 5—6.

Sva sudbenost bila je u rukama kadije od kojega nema priziva, jer sudi na temelju korana. Sudački kotar kadijin zove se kaza, a takih je kaza bilo u Slavoniji u Požegi, Orahovici, Brodu, Osieku, Iloku i Mitrovici. Manji sudci bili su naibi, jer je često bilo dosta daleko do kadije.

„Kadija sjedio je u posebnoj zgradi, veli Smičiklas, koja je bila cieli dan svakomu otvorena od jutra, do večera, da sudi, da sklapa ugovore i ženidbe, pravi testamente, u kratko on je javni bilježnik. Kadija nema u ime svega toga niti jednoga novčića plaće od države, već živi samo od onoga mu narod daje. Za to neka niko ne misli, da je kadija stradao. On dobiva znatne prihode, što se već odatle vidi, da troškove plaća ona stranka koja dobije pravo. Mnogo puta idu Turci od objesti tažiti nedužne kršćane, za to kadiji kršćani dobro plate, dok i Turci tužitelji ništa izgubili niesu.

Turski begovi, spahije, vojvode i subaše, natječu se da obtuže. Nijedan prestupak nije umaknuo Turcima, gdje se radilo o kakvoj novčanoj kazni. Ako li tko s drva padne ili s krova ili u vatri ili vodi pogine, moralo se plaćati. Ako se na krajini pobiju Turci i Kršćani pa bude, mrtvih glava, onda bližje selo plaća za svaku mrtvu glavu krvarinu. Dogadjalo se dapače da su plaćali i za ljude, koji su u kojoj kući umrli naravnom smrću. „U kratko vele stanovnici ugarskoga sela Szada: kojom god smrću čovjek umre, Turčin prima svoju plaću". Krvarina plaćala se od 5—100 talira ili bolje da reknemo opet sa stanovnicima jednoga turskoga sela: „Turci uzmu što im raja dade — svaki po svojoj mogućnosti" „Turci u obće ne paze nego na one prestupke, koji će im donesti novaca."[1]

Osim ovih novčanih globa, što su glavni prihod kadija i drugih turskih činovnika, ima i kazna svake ruke; najveći dio ovih poprimili su od Bizantinaca, kao strašno batinjanje, od koje se ipak moglo i novcem izkupiti, a to se zvalo deštibani. Kako vidjesmo u poviestnom pregledu biskupije bosanske ili djakovačke, da se bosanski biskupi tuže, da skoro svake godine moraju da smognu i to ime koju škudu, a samostani osiromašiše plaćajući odkup od ove sramote.[2] Uz batine Turci poprimiše bizantinske kazne: siečenje ruku, jezika, nosa, uda, vadjenje očiju itd. Originalni su u groznoj kazni — nabijanje na kolac.

Kršćanski podanici plaćali su u Slavoniji kao što svagdje u ogromnom carstvu desetinu i harač. Desetina išla je gospodaru, a harač ili „carovina" sultanu za uzdržavanje vojske. Desetina se davala što u gotovom novcu što u prirodninam i životinjama. Harač opet uzimao se od 1 fr. 20 dinara do 6 fr., dakle nije bio velik, no za to način pobiranja po haračlijama bio je grozan; pred tim su se haračlijama kadkad čitava sela izpraznila. Uz to moraju prvomu gospodaru raditi svakojake poslove i u

[1] O. C. pg. 15.
[2] Gl. u ovoj knjizi str. 44.

svako doba, kad god on zaište, kako kaže biskup Petar Bakić za djakovštinu, da su njezini stanovnici „davali težaka po stotinu, indi po sve godište u zimi i litu nigdi ne pristavši svetke, zime, kiše, vrućine, aliti nepovoljna vremena". No nije tako bilo samo za turskog vladanja; seljaci su tako živjeli i pod kršćanskim gospodarima, sve dok nije čovječnost dokinula kmetstvo, dakle do tako reći neki dan.

Sajmovi ili vašari spominju se i u tursko doba po gradovima, tako u Osieku veliki ilijinski sajam. Tu se prodavalo i kupovalo kao i prije i poslije. Život u gradovima bio je kud i kamo bolji nego li na selima, jer su gradovi bili neposredno pod sultanovom vladom, koji je od njihovih prihoda uzdržavao vojsku. Za to i imadu dosta stanovničtva, te narod osobito za ratova rado bježi u gradove izpod zuluma spahinskog. U gradu pače bilo je i ravnopravnosti medju gradjanima. Svaki je grad bio razdieljen na predjele ili četvrti, a svaki gradjanin u svojem četvrtu morao je preuzimati noćnu stražu, da se grad čuva od vatre i nevaljalih ljudi. Koga uhvate, s mjesta ga i zatvore, a i nije šale biti na straži, jer svaku kradju ili palež valja da plate stražari one noći. U gradovima ima i trgovaca, obično imućni kršćani, koji su bili novca radi ugledni pred Turcima.

S kršćanima postupaju Turci strašno, onako kako im to nalaže kuran: „Ako se sukobite s nevjernicima siecite im glave, dok ih nieste strašno porazili. Preostale bacite u verige, a kad se rat dovrši, poklonite ih ili prodajte ih. Tako neka bude. Ne prestanite, dok ne polože oružja i vama se ne pokore". Poradi toga nema bratske ljubavi medju Turcima i kršćanima, pa ni onda kad su obojica bili istog naroda sinovi, kao što je to baš u Slavoniji bilo, gdje su gospodarili pomuhamedanjeni Bošnjaci. S toga i jesu kršćani „raja", što u arapskom jeziku znači „stado". Raja ne smije nositi oružja, jer u svom nevjerničtvu nije sposobna da brani carstvo, to tek mogu pravovjerni moslini, raja mora plaćati harač, pokoravati se zakonima, te dati djecu svoju da ih poturče, te tako postanu ljudi u državi. Poviest raje jest poviest bieda, patnja i ljutih nevolja, dobro veli Smičiklas. Kršćani.

Kršćanima nije bilo dozvoljeno ništa graditi, pače ni popraviti bez dozvole, a osobito to vriedi za crkve. Za to i veli jedan putnik XVII. vieka po Slavoniji da „su crkve velikim dielom odkrite, sve sa starinskim zidinama bez zvonova, bez žrtvenika i slika". Onda veli dalje za kršćane slavonske da „djecu krste vodom blagoslovljenom u nedelju ili u onaj čas kad treba. Svi krste po kućama ili poljima, jer im crkve niesu za to prilične. Najljepše kršćanske crkve koje su Turci našli, pretvorili su u mošeje. Dapače i u odielu je bila razlika, jer kršćanin smio je samo crno odielo nositi u znak tuge i robstva. Uza to mnogo je trpilo stanovničtvo kršćansko od strastvenosti Turaka, jer bi im gospodari otimali na silu djevojke, pače i žene premda redje. Momke opet odvodili bi u janjičare. No najstrašniji je bio onaj danak, što ga kršćani plaćahu u djeci svojoj. U

šestnaestom, a donekle još i u sedamnaestom vieku polazi svake pete godine carski komesar od sela do sela i grada do grada, da bira mlade momke od 10—12 godina za vojsku, a djevojke za harem. Baš to je glavni razlog, da se tursko carstvo tako dugo održalo, jer od svoje snage i krvi ne bi moglo dugo živjeti. Dobro veli Mijatović „Pričaju ljudi da je bio nekakav starac koji je životnu svoju snagu obnavljao i život svoj bez kraja produžavao, sisajući od vremena na vrieme krv mladih i zdravih momaka. Ovo je upravo što je Turska činila".

Spomenusmo kako su Turci prisvojili kršćanske crkve, no nije to sve; život pod gospodstvom turskim bio je baš grozan. Liepo to prikazuje jedan svjedok iz XVI. vieka, a tako je bilo dok god su Turci vladali. „Ako kršćanin jašeći na konju sretne muslomana, valja da sadje s konja, stane, prikloni glavu i da mu se klanja, ako to ne bi htio, bude batinom bačen s konja. Carski kurir ili glasnik može kršćanom uzeti konja i jašiti ga, dok ga ne umori, da ga onda vrati kršćanu, koji je medju tim pješke bježao za njime, da konja opet u svoje ruke dobije." Turci su još sprečavali sve kršćanske obrede i običaje, unatoč svim carskim odredbama i privilegijama, pa su ih dozvoljavali jedino uz plaćanje — tako zvanog džulusa. Samostane, tu jedinu utjehu naroda našeg u Slavoniji za to grozno doba strašne kušnje, smatrali su Turci svojim gostionama, jer eto sami govore fratrima ovako: „Ovo su gostione za nas učinjene, pak nas morate kao goste dočekivati". No i fratri bili su prisiljeni da tako govore Turcima, jer evo vele ovako: „Siromašna raja od dviju crkvi veličke i našičke zbori: Mi siromasi za to dajemo limozine u crkve, za što ako Boga znate ako ne za to, da se uzdrže jelom i pilom dolazeći age i drugi siromasi". Ovo svoje tobožnje pravo izrabljuju Turci upravo nevjerojatnim načinom, jer kaže se, da su se obično preždirali, pa bacali po nekoliko puta tako, da fratri samo što bolje zapamte kad su imali Turke za goste. No ovi Turci i piju vina i to što više mogu. Klasično nam to pripovieda Pavao Rovinjanin što se njemu preobučenu na tursku, inače fratru iz Dalmacije, desilo: „Idući iz Srebrnice ne mogoše dospjeti do večera u sljedeći samostan. Stadoše u jednoj krčmi, koju je držao kršćanin. Krčma puna pijanih „skizmatika" i Turaka. Moradoše noćiti pod vedrim nebom. Pratilac Grgur vješt i turskom jeziku i turskim običajima, rano ih je probudio, da ih Turci ne zateku. Na putu sretoše Turke, Grgur ih pita: Kako im je bilo kod fratara, jer je znao da su noćili u samostanu, kamo sada ide Pavao sa svojim drugovima: „Dolazimo viče jedan Turčin od onih gdžidija". Pa kako Vas podvoriše? „Što to pitate", odgovori Turčin, povorit će Vas dobro, ako im platite ljudskih batina. Imadu svega dosta, nu tek izbatinjani dadu vam svega koliko želite". A da niesam čuo veli Pavao, ne bih bio vjerovao. „Pustite to nam, dovikne im Grgur, to ćemo mi već učiniti".

Turci ali samo s katolici tako postupaju, dok su kud i kamo bolji prijatelji s pravoslavnim žiteljstvom i svećenstvom, dapače ova su dvo-

jica redovito u slozi u svojoj mržnji, kako sami vele, na Rim-papu. Tomu su bili na čelu patrijarhe srbske, koji su se združili s Turcima, ne bi li sebi pokorili katolike na podavanje i ljute danke. S toga dobro primjećuje Ilarion Ruvarac: „Takav postupak naših vladika i patriaraka, nikako se pravdati ne da.“ Još bolje žive Turci s kalvini i to svagdje u Ugarskoj, pa s toga i jesu današnje kalvinske i magjarske kolonije u Slavoniji najvećma iz ovog jadnog doba.

Etnografske prilike.

Žiteljstvo pravoslavnog obreda na teritoriju županije virovitičke poglavito je naseljeno iz Bosne. Prije posvoja turskoga nema ga s ove strane Save, ono dolazi tekar iza god. 1529., i to zajedno s Turci-osvajači. Baš stoga oni i ne plaćaju poreza i harača. Oni se nastaniše obično po gorovitim predjelima, i to po selima, jer u gradovima stanuju Turci. Najviše ih je bilo oko Požege, Drenovca i Voćina, a u crkvenom obziru pokoravahu se vladici, koji je sjedio u manastiru Duzluku kod Orahovice, te nosio naslov „metropolita požežki“ t. j. vladika pravoslavni za požežki i cernički sandžakat.

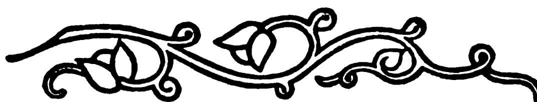
Težke prilike katoličke, pa i često puta neumorno svećenstvo njezino, uzročile su tim, da su katolici stali jatomice prelaziti na pravoslavje. To se još većma zgodilo, kad su fratri stali uvadjati novi koledar, koji je god. 1588. po papi Grguru uredjen. I Turci i pravoslavni zajedno smućivali su katolike, da ga ne prihvate, jer da fratri šire novu vjeru. Tek iza velikih muka osvojena je Slavonija za novi koledar, dakako uz znatan gubitak po katolike.

Govoreći o biskupima bosanskim imali smo prilike, da spomenemo jadno stanje katoličke crkve u Slavoniji i biskupa bosanskoga, koji je sjedio u Djakovu sve do mohačke bitke, tako da nam sada nije nuždno opetovati, što je rečeno.

Turski je posvoj od velikih posljedica po narod u Slavoniji. Sva moralna pokvarenost, razkalašenost, zloba, neizkrenost, sve je to turska škola. Relković je najljepše označio kukavno stanje Slavonije u svom „Satiru“, predočujući narodu u Slavoniji sve njegove mane, koje on nazivlje, da su „turske škule“. Ali osim toga ima još i drugih posljedica, a to su promiena u pučanstvu i govoru. Staro žiteljstvo slavonsko u velikom je broju izginulo i razbježalo se; poglavito pako plemstvo, glava naroda, to je upravo izbrisano s lica zemlje, a i iz pamćenja narodnoga, jer kad stadoše pitati poslie izgona Turaka cesarski komesari narod, tko im je bio prije Turaka gospodar, nitko više ne zna ni za koga. To nam jasno kazuje, kakvo je grozno bilo tursko gospodstvo i kako se žiteljstvo izpremiešalo. Osim novo naseljenih pravoslavnih i Magjara-kalvinaca, treba uvažiti i Bošnjake - Turke. Na preostali dio pražitelja slavonskih toliko su uplivisali, da se do sada običajni kajkavski govor stao gubiti pred osvajačkom štokavštinom, i to pred još i danas poznatom ikavštinom bosanskih Muhamedovaca. To vriedi za sve naše krajeve, gdje su Turci sjedili, jer trajna posljedica je ta, gdjegod je Turčin gospodario,

tamo se danas govori štokavština, a izčezla je u Lici čakavština, a u slavonskim predielima kajkavština. Kad bi tkogod htio izraditi kartu naših dialekta, vidio bi jasno, da se s granicama bivšeg turskog gospodstva sasvim slaže granica štokavštine. Proširenju štokavštine bez sumnje još su mnogo pridonjeli pravoslavni sa svojom jekavštinom.[1]

Eto kratke slike turskog gospodstva u plemenitoj Slavoniji, od kojeg je ona tako reći podivljala. A sada da predjemo na oslobodjenje njezino iza stopedeset - godišnjeg težkog robovanja.

[1] Za sve ovo upotrebljeno je krasno djelo Smičiklasovo, dok što se tiče štokavštine i njezinog proširenja uzimamo na svoju odgovornost, jer smo se tim pitanjem napose dulje vremena pozabavili, te ćemo prilikom obširnije i točnije o njem progovoriti.

GLAVA ŠESTA
(VI)

RAT ZA OSLOBODJENJE I PRVO UREDJENJE.[1]

*

Hajdučko četovanje. — Fra Luka Ibrišimović.
Leslieove vojne. – Prvo oslobodjenje Slavonije 1687. – Seoba Srba i nesrećna g. 1690.
Konačno oslobodjenje Slavonije.

*

Hajdučko četovanje.
*

IDJESMO KAKI JE NESNOSNI JARAM PRITISNUO JADNI NAŠ NAROD U SLAVONIJI, KAD MU SE Turčin nametnuo gospodarom. Težko je čovjeku danas samo čitati te nevolje, a da se ne uzruja, a kako li je tek moralo biti onima, koji su u to nesrećno doba živjeli! S toga i traže jadnici utočišta u hajdukovanju, u tom praskozorju slobode narodne, što je uviek živu i budnu sviest narodnu na slobodna vremena uzdržavalo, pa tako nije dalo, da izčezne. Hajdučki je život tek u noćno doba, a po vatrama razpoznaju svoje drugove. U zimsko doba počivaju hajduci kod rodbine ili iskrenih prijatelja, no često stradaju od izdaje. „Nekadašnje slavonsko-sriemske hajdučke čete, veli Bogišić, bijahu ovako ustrojene. Ljudi koji su se dali u hajduke, pobjegli su u goru na zabitna lako nepristupna mjesta. Tu bi se njih 12, 20—30 drugova dogovorom skupilo u jednu četu, izabrali bi sebi vodju harambašu. Ovaj je imao pravo upravljati četom, zapoviedati svakomu četniku i četu predvoditi. Svaki četnik morao je slušati harambašu. Plien su dielili podjednako, samo je harambaša dobivao za dva četnika, duplo od svakoga pliena. Udarali su samo na Turke. Sastajali su se po danu u zakutićima, noću su išli četovati ili napadati Turke, koje su i danju putujuće napadali."[2] Ovi su slavonski hajduci pravi i jedini borci u to tužno doba za krst častni i slobodu zlatnu naroda svoga. Oni su uviek glavna podpora svakoj kršćanskoj vojsci, koja se dizala na Slavoniju.

---

[1] I opet se poglavito oslanjamo na Smičiklasovo djelo i to drugi dio „Rat oslobodjenja", (1683—1699) pg. 103—173. i Lopašićeva: Dva junaka pg. 133—164.
[2] Bogišić: Zbornik sadašnjih pravnih običaja. U Zagrebu 1874. pg. 616.

Od ove hajdučke ruke pogibe krvolok Mustajbeg Zvanić god. 1596 u gradu Petrovcu kod Daruvara, poznat je junačina Vid Kovačević koji sam posieče po trista Turaka, pa Franjo Ilić i Luka Senčević. Ovaj je unakrst po Slavoniji tjerao Turke, a kad je god. 1599 provalio u nju s hrvatskom vojskom Petar Erdödy, brat sisačkoga pobjednika bana Tome, priklopi mu se i Luka Senčević sa svojom četom od 500 junaka. Tako bi Požega spaljena, paša u njoj ubijen, sin mu Mustafa uhvaćen, a do tri sta Turaka zarobljeno. Od Požege krene Senčević na Osiek, spali ga, pokolje silne Turke, a samog bega uhvati kad je ovaj bježao kod Valpova i tude ga nabije na kolac. Kuga obustavi podsadu Valpova i dalnje vojevanje Senčevićevo. Uz Luku dično je ime ostalo na braći Mati i Marku Lapsanovićima. God. 1600 dignu oni na oružje više od hiljade ljudi te naprave Turcima silne štete, popalivši im gradove Bielu Stienu, Pakrac, Gradišku, Brod i Drenovac. No paša ih požežki na ušću Orljave u Savu razbije, ali tako da je gotovo svu vojsku izubio; u biesu svome vrativši se u Požegu, pohvata sve Franjevce, a gvardijana njihovog nabije na kolac. Lapsanovići vratiše Turcima skoro milo za drago. Mato udari sa 600 stotina junaka na Valpovo pa ga i osvoji, te odanle zadavaše Turcima tri sta jada. Kad je god. 1604. udario na Slavoniju Nikola Zrinjski, sin Jurjev, unuk svietskog junaka, priskoči mu u pomoć Mato Lapsanović, te obojica zajedno iztjeraše Turke iz mnogih gradova. God. 1606. podiže se Mato Delimanić s Tomom Mihajlovićem. Delimanić osvoji Ilok na Dunavu, Anta Slavetić grad Sirač, a Franjo Kolaković Kobaš na Savi. Tek 10.000 janjičara protjera Kolakovića iz Kobaša, a još je sigetski aga Osman-aga, pao s vojskom pod Osiek. Na junačkom megdanu odsieče Kolaković glavu Osman-agi, raztjera mu vojsku i poleti u susret paši požežkom, ali putom ga umori kuga. I žene slavonskih junaka pomagahu svoje muževe u tim zdvojnim bojevima: Kata žena Mate Delimanića, svlada golim mačem pod Osiekom dva Turčina, no junakinja pade na to dično.

To prisili Turke, da su stali obzirnije postupati s kršćani, ali uza sve to hajdukovanje ne prestade. Još i god. 1664., kad je ban hrvatski Nikola Zrinjski uništio glasoviti turski most preko Drave kod Osieka, dodje mu u pomoć Tomo Šarić sa šest stotina junaka iz Slavonije, te podsjedne Viroviticu. I ban obkoli Viroviticu, pa je i osvoji osobitim junačtvom Stanka Ilića, koji prodre pomoću svoje ljube, agine kćeri, u grad te ga upali.[1] Taka četovanja potrajaše kroz sve vrieme turskog robstva, a kad je planuo veliki rat za oslobodjenje, eno Slavonija sama daje čitavo jato sokolova, kojima je na čelu slavni Luka Ibrišimović.

Unatoč toga, što ni kralj Leopold I. ni njegov dvor niesu bili voljni upustiti se u veliki rat s Turskom, ipak je ovaj započeo velikim oduševljenjem, kad su ono Turci ametom razbijeni pod Bečom.

[1] Lopašić: O. C. pg. 129—133.

Usred moljakanja mira sa strane bečkog dvora, podiže se pod vodstvom velikog vezira Kara Mustafe do 250,000 vojske s 300 topova, te krene prema Biogradu. Dne 1. maja 1683. predade sultan velikom veziru još nevidjenim sjajem i počašću veliku zelenu prorokovu zastavu te ga imenuje seraskirom ili vrhovnim maršalom s neograničenom vlasti. Sultan Muhamed ostade u Biogradu sa svojim haremom da čeka radostne glase, dok se veliki vezir uputi na Beč, prolazeći Osiekom dne 7. juna. Hrvati videći kaka se pogibija sprema, naoružaše se da dočekaju neprijatelja, što im je sam kralj Leopold ovim riečima priznao: „Čestitamo Vama zbog Vaše stalnosti i uztrajnosti, što neka se pripovieda na uspomenu svih vjekova u cielom kršćanskom svietu, a na obranu Vaše domovine neka bude Vaša heroična i nikad neprehvaljena hrabrost.“[1] Silna turska vojska bude dne 12. septembra pod Bečom ametom poražena, a s njome i sva moć i snaga osmanlijskog carstva. Taj je poraz bio znak za obći ustanak i vojevanje na Turke. Poslije Parkanjske pobjede (8. oktobra) prevlada u Beču misao, da se rat ima nastaviti i božjom pomoći osvajati kršćanske zemlje, koje su pod turskim jarmom. Tajno vieće poprimi ovu ratnu osnovu: rat će se voditi na dva bojišta: jedno u Ugarskoj, a drugo u Hrvatskoj. U Hrvatskoj imao je voditi čete maršal Jakov Leslie, kojem će se pridružiti Hrvati s njihovim banom. Ali nije samo u Hrvatskoj i Slavoniji rat biesnio, već sav se naš narod od Crne gore do Dunava podigao, da strese težki i nesnosni jaram turski. Nas dakako najviše zanima Slavonija, pa s toga ćemo najprije ogledati kake su u njoj prilike tik pred ratom za oslobodjenje.

Fra Luka Ibrišimović.

Glavno je lice u narodu bio junačina Franjevec **Luka Ibrišimović**. On se rodio, kako sam kaže, u Požegi negdje oko god. 1620.; prve je škola izučio u obližnjem manastiru veličkom, pa se onda dao na svećeničko zvanje, možda ponukom jednoga rodjaka njegova, biskupa biogradskog Fra Marijana Ibrišimovića. Dalnju je svoju naobrazbu stekao u Rimu, gdje su se mladići iz onih krajeva, u kojim su Turci vladali, u zavodu propagande na trošak pape odgajali i izučavali. Prvi se puta srećemo s njime dne 14. augusta 1658., gdje na čelu fratara veličkog manastira traži od zagrebačkog biskupu Petra Petretića, da bi nastojao, da se njegova jurisdikcija protegne i na Slavoniju, gdje sada hoće da gospodari biskup bosanski, a dobro se znade, da toga prava nema, pošto mu vlast ide samo po Bosni, a ne po čitavom pašaluku.[2] U to je doba Luka bio propovjednik u manastiru veličkom, a kasnije sastajemo se tude s njime kao s gvardijanom. „Od toga doba, veli Lopašić, znade se već više za djelovanje Fra Luke, te se on u napried iztiče kao iskren i neustrašiv zatočnik potlačenoga naroda proti okrutnoj turskoj sili, kao

[1] **Kukuljević**: Jura regni Vol. I. 350—351. (Saborski spisi od god. 1683. Nr. 18).

[2] **Fermendžin**: Acta Bosnae pg. 483—484. Doduše podpis glasi samo ovako „Ego fr. Lucas a Posega concionator confirmo ut supro“, no Fermendžin i Lopašić (pg. 135) uzimaju da je to naš Luka Ibrišimović, a tom se mišljenju i mi pridružismo.

revan i zdušan kršćanski svećenik i gorljiv rodoljub hrvatski, radeći i nastojeći neumorno i neustrašivo o oslobodjenju naroda izpod turskoga gospodarstva i o crkvenom i političkom jedinstvu slavonskih Hrvata s jednokrvnom braćom u tadašnjoj kršćanskoj Hrvatskoj."[1]

Kroz sve vrieme Ibrišimović nastoji da pomogne jadnomu narodu, dobrim djelima, riečju, podizanjem škola i novih župa, a ponajpače obraćajući se na varaždinskog generala Souchesa i zagrebačkog biskupa Borkovića; u svojim je pismima ovoj dvojici crtao tužne i nevoljne prilike naroda našeg u Slavoniji, te molio da mu se koliko je moguće pomogne, a osobito na krvavoj krajini. Kad se god. 1683. porodio veliki turski rat, onda je i naš Luka stao živahnije i odlučnije raditi, kan da je slutio skori spas. Čim se čulo za veliki poraz turski pod Bečom i da carske vojske pobjedonosno napreduju tjerajući pred sobom Turke, plane u Slavoniji narodni ustanak. Četovodje su bile Franjo Ilić, Marko iz Oriovca, Ivan Matijević, Ivan Sekul, a uz ove franjevci Ivan Pinotić, Andrija Vojnović, Augustin Jović, Marijan Turgo, Filip Drljokić, a svim je bio glava Luka Ibrišimović. Nesrećom se zgodi god. 1684. da su Turci uhvatili Lukinog pouzdanika Hrelju, kad je nosio kršćanima viest, pa ih onda obojicu bacili u tamnicu i odsudili na smrt. Hrelja pogibe na kolcu, dok su Luku izbavili njegova braća novcem. Ibrišimović je sam pisao zagrebačkom biskupu Aleksi Mikuliću, da se to njemu onda već treći put zgodilo, da je imao izdahnuti na kolcu. Ali ta zgoda ne uplaši junačko srdce Lukino, dapače on na to poleti u hajduke u planine i u šume, odakle je Turkom mnogo jada zadavao. Od sada više nam spomenici ništa ne govore o Lukinom duhovnom činu, jer on pograbi mač i stavi se na čelo ustanku u Slavoniji. On podje glavom u Beč do kralja Leopolda I., da izmoli i ugovori vojnu po Slavoniji; lako da su Lukine i Ogramićeve prošnje, pa opet njihovo pripoviedanje, da je sve na oružje skočilo, sklonulo dvorsko tajno vieće na to, da je odredilo da ima general Leslie uz bana hrvatskoga vojevati po Slavoniji.[2]

Leslie-ove vojne.

Ljeti 1684. odpočeše Hrvati pod banom svojim Nikolom Erdödy-jem i varaždinskim generalom Jakovom grofom Leslie-em osvajanje Slavonije. Dne 9. jula podiže se vojska iz Gjurgjevca na Dravi prama Virovitici, no kako je zemlja bilo vrlo vlažna, to je sporo napredovala, a poglavito težki topovi. Tek 11. jula stigoše u bolje krajeve. Medjutim saznade turski zapoviednik u Virovitici, da mu se neprijatelj približava, te se uze spremati u obranu. On poskida krovove s kuća, zapali predgradje i stane gruvanjem topova naviestati u susjedne turske gradove, neka mu dodju u pomoć. Na to odredi sebi zamjenika i čitavim svojim prtljagom ostavi grad. Dne 13. jula zače Leslie bombardovati Viroviticu, no kad mu u to stiže glas, da se gradiški paša utaborio s više hiljada vojske kod Slatine, dvije milje daleko od Virovitica, odposla grofa Trautmansdorfa, karlo-

[1] O. C. pg. 135. [2] Lopašić O. C. pg. 134—149.

vačkog generala, s 4000 ljudi da ovog pašu otjera. Ova vojska stiže iza naporna noćna marša u cik zore do Slatine, navali na Turke, te ih razbije zarobivši nekoliko ljudi i više barjaka, na bojištu ostade do hiljade mrtvih i ranjenih neprijatelja (20. jula). Kad su to virovitički Turci saznali, odlučiše se dne 22. jula na predaju pod ovim uvjetima: „Leslie-eva će vojska najprije posjesti sve ulaze i vrata grada, a i grad sam, onda će sva turska vojska izići iz Virovitice pod oružjem i sa prtljagom svojom, te će do Terezovca (Suhopolje) ići u pratnji naše vojske, a odavle dalje može ići kud ju je volja." Turaka je bilo u Virovitici tri sta janjičara, a ovim se još pridruži do hiljade gradjana, žena i djece. Turke je do Terezovca pratilo dvije sta krajišnika hrvatskih i četiri kumpanije kirasira. Kad su stigli do Terezovca, pogaziše krajišnici rieč, jer iznenada navale na jadne Turke iz busije, te ih posieku.[1] I tako se Virovitica iza sto i pedeset godišnjeg robstva turskog opet oslobodi, te se u njenom gradu nastanio ban hrvatski. Ovom sjajnom pobjedom odpoče dalnje srećno vojevanje po Slavoniji. Iza Virovitice padoše gradovi Brestovac, Sopje, Vučin i Slatina. Ovom se vojevanju odmah pridružiše slavonske ustaše, da se osvete svojim groznim gospodarima, dapače sam biskup bosanski Nikola Ogramić pratio je generala, nagovarao kršćane na ustanak i obavljao kod vojske svoj visoki svećenički čin. Maroškog je pašu Leslieva vojska kod Slatine razbila, baš pomoćju slavonskih ustaša, a Ivan Matijević upali taj grad i tim ga prisilio da se predao. U samoj Virovitici mnogo je pomagao vojsci Andrija Odobašić, a u Brezovici na Dravi Josip Kolajković sa svojim četama. Dvie sta sela oko Virovitice predade se generalu Leslie-u po srećnoj prvoj vojni.[2]

Ali uza sve ove krasne pobjede ipak se na dalnja velika osvajanja nije moglo još ni misliti dok god ne padne Budim. Leslie je čak morao svoju vojsku štediti, da dodje u pomoć Budimu, no sve u zalud, jer Budim je ipak ostao u turskim rukama.

Sljedeće godine 1685. zapade generala Leslie-a težka zadaća, da udari s 14.000 cesarske i hrvatske vojske prema Osieku, i da ondje razori onaj ogromni most preko Drave, koji je doista bio prava spona izmedju carstva turskog i Ugarske. Taj je most god. 1664. spalio ban hrvatski Nikola Zrinjski, no Turci ga odmah iza toga na novo sagradiše. Osjeguravši Viroviticu krene Leslie u družtvu s banovcem hrvatskim grofom Ivanom Draškovićem sredinom augusta iz Terezovca na put, te se iza dva dana utabori na Karašici na odmor. Ovoj se vojsci pridruže još i slavonski hajduci pod kapetanom Ivanom Sekulom. Put je vojsci bio tegotan kroz opustošenu podravinu prama Valpovu gdje je bilo kreševo s Turci,[3] koji uzmaknuše, a isto tako i slabu tursku tvrdju dolnji

[1] Smičiklas: O. C. pg. 114. Vaniček: Gesch. der Militärgrenze. Bd. I, pg. 302—304.

[2] Lopašić: O. C. pg. 149.

[3] Lopašić veli (pg. 150), da je u tom boju poginuo i „kapetan Patačić". U „Album sive prothocollum universus repraesentationes, litterasque, correspondentiales, inclyti comitatus de Veröcze"

Miholjac osvoje hrvatski konjanici pod kapetanom Gašparom Balogom, koji zatvori u jednu kulu 81 Turčina do povratka vojske. No uza sve to neprestano pucanje iz turskih kula uz Dravu jasno je značilo, da su Turci spremni pod Osiekom. Leslie sada učini tako kao da bi imao trideset tisuća vojske. To prisili Turke da se što prije pobiju. Kad su već janjičari tako reći licem u lice udarili u carsku vojsku, udare s obiju bokova hrvatski konjanici, smute i razbiju tursko konjaničtvo. Ovo pobježe put Biograda, dok je pješadija umakla u tvrdi Osiek. Varoš (gornji grad danas) naši spale, no grada niesu mogli zauzeti. Sada je trebalo izvršiti glavnu stvar u vojni i razoriti slavni dravski most, „kojem nema premca na svietu, koji je na Dravi dug 1100, a preko Drave osam hiljada koraka, sav je od hrastovine, na dvanaest koraka je širok, tako da troja turska najšira kola mogu jedna pored drugih prolaziti.“ No Leslie samo jedan dio popali, a baš u tom poslu u jedared mu stade vojska kao manita bježati, a da se tomu bjeganju nikad nije saznao razlog; Turci govorahu, da ih je zaplašio sam Muhamed. U to oboli Leslie i vrati se s bojišta kući.[1]

Godina 1686. kud i kamo je srećnija po kršćansko oružje. Sada se sva Europa digla, da udari na Turke, tako da su cesarske vojvode vojvoda Karlo Lotarinžki i bavarski knez izbornik Emanuel zapoviedali do 100.000 oduševljene vojske. Nakon dvomjesečnog jurišanja pade Budim „kuća svetoga boja, krajni bedem islama u Europi osmanskoga carstva ključ i ključarica“ u ruke kršćanske (2. septembra). Ali slavonski Turci kan da su se unatoč sve nevolje njihovog carstva ojunačili, pokušaše osvojiti Viroviticu. Funduk paša dospje pod taj grad s 3000 konjanika i pješaka, no u to se zaleti na nj general barun Makar samo s polovicom toliko Hrvata, te ih tako razbije, da je paša jedva sam nekako na golu konju i u spavajućoj haljini utekao. Turci ostaviše do dvije sta mrtvih na bojištu, a 50 ih uhitiše Hrvati uz sav tabor, tri barjaka i trube, pa puna kola hrane i množtvo konja.[2]

Srećna godina 1686. tako je kršćane ohrabrila, da je Turskoj car Leopold prošnju za mir odbio, a kako je još pred tri godine strepio pred turskom snagom! Ljeti 1687. stala se kupiti vojska, no dosta polagano. Medju vodjama bilo po vas dan svadja, dok se glavni vojvoda Karlo Lotarinški ne dosjeti, da se krene prama Osieku, na što svi pristaše. Prešavši Dravu kretaše šestdeset hiljada sjedinjene vojske prema Osieku. 18. jula nadju se pred gradom, gdje je medju tim turska vojska učinila utvrdjeni tabor i na utvrdama smjestila šestdeset topova. Sutradan udari

---

veli se god. 1745, kad se nabrajaju zasluge familije Patačića de Zajezda, iz koje je i prvi veliki župan virovitički, ovako: „ . . . unus cognomine Stephanus, uti equestris capronezensium capitaneus in expugnatione arcis Veröcze gloriose occubuit“. Dakle to bi nam mjesto jasno dokazalo, da onaj Patačić, (dakako ako je identičan s Lopašićevim) nije pao kod Valpova 1685, već kod osvajanja Virovitice god. 1684.

[1] Smičiklas: O. C. pg. 115—116. Lopašić: O. C. pg. 150. Vaniček: O. C. pg. 304—305.

[2] Smičiklas: pg. 119. Vaniček: pg. 311—312.

cesarova vojska na Turke, no u zao čas, jer je morala umaći gubitkom od hiljadu ljudi preko Drave u Ugarsku. Sada predje i veliki vezir po popravljenom osječkom mostu preko Drave u Ugarsku, te zametne 12. augusta na kobnom Mohačkom polju, (bolje reći pod brdom haršanjskim) krvavu bitku. Turci budu ametom poraženi, a veliki vezir pobježe. Sada se uzeše vodje svjetovati što da urade. Misao bečkog dvora bila je ta, da se predje pod Osiek, osvoji taj grad i sva Slavonija do Biograda. To se liepo vidi iz proglasa Leopoldova što ga je dne 6. septembra izdao staležima i redovima Bosne, u koju se onda i Slavonija razumievala: „Javljeno mi je — veli car — preko mnogih, kako se želite osloboditi od turskoga jarma. Sada vam je prilika iza mnogih poraza izmed kojih je najznatniji onaj kod osječkih mostova". Cesar se dalje nada, da im se sad daje prilika domoći se stare slave svoga naroda pomoću carskom i drugih kršćanskih vladara. Neka se dižu, a on im obećaje, da će čuvati njihove povlastice, vjeru i slobodu. No ratno vieće odluči drugčije, bez sumnje bolje i mudrije: jedan dio vojske pod vojvodom Lotarinžkim krenuo je put Erdelja, a drugi pod generalom Dünewaldom u Slavoniju, tako se vojska velikog vezira morala razdvojiti.

Dünewald imao se po nalogu vojvodinom združiti s banom hrvatskim Nikolom Erdödy-jem, te s toga kretaše prama Turanovcu, ali veoma polagano, jer se tlo od silnih kiša tako omekšalo, vode prešle korito, tako da nije bilo moguće premostiti Drave. Ipak predje general tu rieku, dok je grof Nikola Lodron s hrvatskim konjanicima priečio sigetske Turke, da ne prave Dünewaldu tom zgodom neprilika. Ova vojska naprije pade 16. septembra pod Vučin, grad više od prirode nego li ruke ljudske utvrdjen. Turski zapovjednik u gradu, dobio je od požežkog paše poruku, da će ga ustrieliti, ako se predade, pa stoga na poziv da se preda, nije ni odgovorio. Hrvati stanu grad biti iz topova, ne bi li razvaljenim zidovima zatrpali jame, pa tako lakše dospjeli do grada. To su i Turci znali, pa s toga četvrti dan javiše da će se predati, no kad je imalo doći do predaje, dočeka aga našu vojsku da se brani, pa tako Hrvati opet udariše, te na juriš provale u Vučin, Turke razoružaju i utamniče. Padom Vučina bila je sigurna sva Podravina, a po gotovo Virovitica i Gjurgjevac.

Po padu toga grada sastane se Dünevald s ostalom hrvatskom vojskom koju je vodio grof Ivan Drašković, jer se ban Erdödy razbolio, te obojica sad krenu uz duž Drave prama Osieku. Kod Valpova stanu; na gradu se vijala crvena zastava, što je značilo da će se braniti do zadnje kapi krvi. Kad je Turke pozvalo da se predadu, odgovoriše ponosno našoj vojsci neka najprije osvoji Osiek, pa onda Valpovo. I aga valpovački uze paliti topove, te je tako ubaviestio susjede svoje, da su mu pod grad pali neprijatelji. Pucnjava se čula do Osieka, i doista odmah izide iz grada konjanička četa da vidi gdje je i koliko imade neprijatelja. No i naši poslaše prama Osieku konjanika, pa kad Turci ove ugledaše,

odmah se okrenu natrag bez traga. Vrativši se u Osiek ubaviestiše svoje, da idu prednje straže velike kršćanske vojske. Taj je glas toliko djelovao, dakako iza redovitih poraza turske vojske, da je sve stalo iz Osieka bježati glavom bez obzira: što je tko uhvatio, to je poneo, čak preko zidova su se ljudi na konopcima spuštali, stvari svoje izbacivali, bježali sa ženama i djecom. Još sutradan prije zore za sjajne mjesečine pobježe vojska turska, a na čelu joj vojvoda njezin. Lagume su spremili pod zidine, sedam ih zgotoviše i prahom napuniše, no zaboraviše ih upaliti.

Sve to što se u Osieku desilo, javi jedan seljak kršćanskoj vojsci, a na taj glas poletiše hrvatski konjanici, da posjednu prazni grad. I doista ga tako nadjoše, a u njem pedeset i dva topa, mnogo hrane i vojne spreme da se velika vojska mogla duže vremena uzdržavati i obraniti. Sada se tek sjetiše Turci, da bi trebalo podpaliti lagume, te se doista jedna četa vrati prema Osieku, no vidjevši naše konjanike, pobjėže bez traga. Pad Osieka veoma obradova bečki dvor, a liepo poprati taj dogadjaj savremenik Mlečanin: „Ovako pade mjesto toli znamenito, koje je bilo cilj posljedne vojne, koga niesu bile u stanju osvojiti velike vojske. Sada to dostiže jedan mali vojni zbor, bez velikih sprema, bez odpora veoma lasno.“ Kad je Valpovo saznalo za pad Osieka, predade se na milost (30 septembra).[1]

Početkom oktobra krene vojska prema Požegi, dok je jedan dio njezin pod zapovjedničtvom grofa d'Aspremonta imao udariti Dunavom na Vukovar, Ilok i Petrovaradin; obje odabraše Biograd kao sastajalište, pa tako bi bila sva Slavonija oslobodjena od Turaka. Dünewald i Drašković osvojiše uz put Orahovicu, pa onda Požegu i svu okolicu, uz pripomoć pobunjena naroda, koji je vodio Fra Luka Ibrišimović. No niti je Dünewald s Draškovićem mogao doprieti do Save, niti d'Aspremont daleko od Osieka na iztok, već osvoji samo Vukovar, Erdut, Palanku i Djakovo bez ikake težkoće, jer su Turci pobjegli bili.

Eto tako je koncem godine 1687. sav zapadni dio Slavonije oslobodjen od Turaka, te je narod hrvatski mogao opet slobodnije disati. No na žalost nije tako bilo, jer soldateska što je ostala da čuva i brani zemlju od eventualnih nenadanih provala turskih iz Bosne, samo što je kršćena bila, jer inače nije se bolje od Turaka ponašala. Narod je čak stao bježati u Bosnu, dakle opet pod turko gospodstvo! To jadno stanje crta Luka Ibrišimović biskupu zagrebačkom ovako: „Mi živimo u strašnoj pogibelji, jer se neprijatelj u sve većem broju skuplja u Gradiški, pak se čuje da svim silama o tom radi, da carsku vojsku odavle protjera. Doista ako dodje, maknut će ju odavle, jer vojska ova ne radi, da sačuva, već da razpe kršćanski sviet. U toliko je rasuto već ovo kršćanstvo, nemajući nikakovih sredstava za življenje, da mu ne preostaje, već da se ili Turcima preda ili skapa od gladi ovdje ostajući, a to ne bi trebalo da

[1] Smičiklas: O. C. pg. 123—126.

budne, jer je bilo hrane obilno ostalo stranom od kontribucije seljana, stranom od žitka turskoga. Radi nemarnosti carskoga vojnika čami do dvije hiljade našega jadnoga kršćanskoga svieta obojega spola, u rukama Turaka ..... Službenici carski ovdje u Požegi postavljeni odnesoše bezprimjernom drzovitošću iz crkava što je za naše potrebe bilo. To i nije čudo, kada su glavni službenici Luterani, Kalvini i druge vrste heretici." Luka se bije u glavu i pita se: za što je on kroz tri godine po turskom carstvu uhodio i na kolac bio osudjen, a Bože, što je sve pretrpio kroz te tri godine.[1]

Tako je Luka i komesarima carskim jadikovao, koji su u decembru stigli iz Beča, da izpitaju nedjela vojnička. To je valjda sklonulo Bečki dvor, da uredi državno-pravne odnošaje u Slavoniji. No kao što svagdje, gdje su bečki vlastodržci u ovo doba utjecali u naše javne poslove, niesu čisto i bistro radili, tako je bilo i sada. Da se zadovolji državnom pravu hrvatskom i ugodi zaslugama naroda što ju je u svim vojnama stekao, imenova Beč župane po starom ustavu, ali uprava zemlje bi predana bečkoj dvorskoj komori i dvorskom ratnom vieću, kojim bude podčinjeno povjerenstvo u novo zadobljenih zemljah (in neo-acquisticis). Dne 23. januara 1688. imenova kralj grofa Franju Ivanovića velikim županom županije virovitičke i požežke, te mu bude povjereno i vojno zapovjedničtvo nad čitavim narodom u oslobodjenoj Slavoniji uz pukovničku plaću od godišnjih 600 for. iz dohodaka zaplienjenih imanja ili iz prihoda tridesetnice u Nedelišću.[2] To je bio tek veliki župan bez županije i županstva — izprazni naslov; Beč je držao da je time učinio dosta.

„Pukovnik grof Franjo Ivanović bio je potomak glasovite obitelji knezova okićkih, kojim je bio oko polovice XIII. vieka pradjed Ivan Jaroslavov, vlastelin u Okiću i u Brezovici kod Zagreba. Po što su več koncem XV. vieka Ivanovići ta imanja izgubili, držali su oko god. 1670. Franjo i Stjepan Ivanovići imanje Preseku i još druga manja imanja u križevačkoj županiji, pa dvor Šćitarjevo na desnoj obali Save niže Zagreba. U urotu bana Petra Zrinjskoga bila su oba brata Franjo i Stjepan zapletena. Franjo podkapetan konjanika u Križevcih, bude najviše po zlobi generala grofa Herbersteina po vojnom sudu na smrt odsudjen, ali kasnije pomilovan. Stjepana kapetana jedne hrvatske kumpanije izbavi od progonstva ban Nikola Erdödy, povjeriv mu zapovjedničtvo tjelesne banove garde.

„Grof Franjo Ivanović bio je čuveni vitez svojega doba u hrvatskoj krajini, postavši podpukovnikom i namjestnim zapovjednikom tvrdje i krajine križevačke. Pod konac god. 1670. zapao je sa 28 svojih vojnika u tursko sužanjstvo, iz kojega sebe i svoje ljude izkupi za 10.000 for.

[1] Smičiklas: O. C. pg. 132—133.
[2] Lopašić: O. C. pg. 154.

Odkupu pripomogao je i tadanji biskup Novog Mjesta kod Beča, kasnije kardinal grof Leopold Kolonić, koji je bio pozvao i zagrebačkoga biskupa Martina Borkovića da štogod za odkup doprinese. Poslije je služio Franjo Ivanović mnogo hrvatskoj domovini i u gradjanskih i vojnih poslovih. Bio je i poslanik i pouzdanik stališa hrvatskih na kraljevskom dvoru. Hrvatski povjestnik Pavao Vitezović bio je jako sprijateljen s obitelju Ivanovića, te je držao njihovo imanje Ščitarjevo u zakupu. Kralj Leopold priznao je Ivanovićem grofovstvo na temelju starog roda knezova okićkih."[1] Eto iz tako otmene porodice potekao je prvi veliki župan virovitički iza prvog izgona Turaka. Prije toga bio je podžupan križevačke županije i poslanik na saboru. U hrvatskom saboru bili su tim imenovanjem zadovoljni, jer nitko ne prigovara. Novi veliki župan dakako imao je najprije braniti onu zemlju u kojoj je nosio županski naslov. A tomu se desila i prilika, jer tursko ratovanje još nije dovršilo.

Dne 29. februara 1688. imenova dvor groznog grofa Capraru, varaždinskog generala, vrhovnim zapovjednikom sveukupne vojske izmedju Dunava, Save i Drave. No ni Turci niesu to vrieme stajali prekrštenih ruku, već odmah početkom godine stanu navaljivati na oslobodjene krajeve. Dne 12. marta krene ih tri hiljade na Cernik, a isto toliko i na Požegu, ali budu od oduševljena naroda hrvatskoga pod vodstvom Luke Ibrišimovića ametom razbijeni. Sada se sva vojska digla prama Biogradu; grad pade 6, septembra, te sada možemo reći da je i Slavonija oslobodjena, jer je palo glavno stjecište turskih vojski. Odavle slavno napreduje kršćanska vojska sve do Balkana, jednako tjerajući izpred sebe Turke. Carske se vodje stali sada pouzdavati u kršćanske narode koji su u turskom robstvu, tako da je dvor i mislio buduću vojnu tom rajom nastaviti. Stoga izdade cesar Leopold poznate „litteras invitatorias" dne 6. aprila 1690. na narode Albanije, Srbije, Mizije, Bugarske, Silistrije, Ilirije, Makedonije i Rusije" gdje im obećaje slobodu vjere i vojvodstva, ako se pokore njegovoj vlasti. Onda se veli ovako: „Radite dakle za Boga za vašu vjeru, za vaše dobro, za vašu slobodu, za vašu sigurnost. Pristupite neustrašivo na našu stranu, ne puštajete uza to vašega domaćega ognjišta niti obdjelovanja vaših polja, pozovite vaše drugove da vas sliede. Prihvatite ovu od Boga i od nas vama pruženu priliku, koja vam se već nikada ne će tako zgodna pružiti, ako hoćete, da se pobrinete za vaše sinove, za vašu drugu domovinu i za vaš spas". Patrijarh pećki Arsenije Čarnojević imao je svojim uplivom narod nagovarati, da se pridruži carskoj vojsci, da zajednički proteraju Turke. No u to udare iznenada Turci velikom silom, te prisile cesarevce na uzmak. Sada Srbima nije preostalo drugo, već takodjer pobjeći izpred osvete turske. Patrijarka se digne s 37.000 familija, dok je sva sila Srbalja sdružilo se s cesarevom vojskom, te predje Savu. Dne 21. augusta 1690. potvrdi Leopold

[1] Lopašić: O. C. pg. 150—151 u bilježki.

Srbima privilegij: mogu slobodno izpoviedati vjeru svoju, pridržati stari kalendar, slobodno sebi birati patrijarku, koji će bditi nad crkvama i manastirima, a tako i vladike da slobodno vrše svoje zvanje, da paze crkve i crkvena dobra. O ovoj seobi Srbalja u ove naše strane veli Smičiklas: „Od kosovskoga strašnoga poraza nije srbski narod stigla veća nesreća, nego li ovaj prelaz na zemljište ugarsko-hrvatsko. Stara Srbija opustila je, da bude novom otačbinom Arnauta, ona postade sprječkom srbskomu plemenu, da ne uzmogne u buduće tako lasno segnuti prema egejskomu i jadranskomu moru". Premda im je težko bilo ostaviti svoju nesrećnu domovinu, u kojoj ih je svaki kamen sjećao na slavna vremena cara Dušana i drugih Nemanića, ipak učiniše to, znajući, da će im nova domovina moći zamieniti staru. Uvjereni smo, jer imamo svu silu dokaza, da Srbi ljube svoju novu domovinu, te da im je vazda pred očima njezin boljak. Oni se nastaniše po Ugarskoj, Sriemu i Slavoniji, te se pokoravahu u crkvenom obziru patrijarhi, koji se u prvom početku nastani u sv. Andriji kod Budima, a onda u Karlovcima.

Nesrećna je god. 1690., opet pade Biograd, a za njim doskora sva Slavonija, tek Osiek, Virovitica, Pakrac, Kaptol, Orahovica i Velika obraniše junačke hrvatske mišice. Turci stadoše udarati na tvrde gradove po Slavoniji. Pa tako je godina 1690. razvalila sve ono, što je godina 1687. dobroga učinila po Slavoniju. Godina 1690.

Srećom da sada Turci niesu htjeli prihvatiti mir, jer tako bjehu carevci prinudjeni dalje ratovati. Sliedeća godina 1691. srećna je po naše: kod Slankamena bjehu Turci do nogu razbiti (18. augusta), a sada se Slavonija dočepala konačne slobode svoje. Generali Ivan Makar i Croy doskora očiste svu zemlju od Turaka uz pomoć pobunjenog naroda.

Sada su Hrvati stali zahtjevati, da se materi zemlji pridruže sve stare hrvatske zemlje, koje su od Turaka osvojene. No dvor je drugčije mislio: čak na temelju svetoga pisma stalo se dokazivati, da sve zemlje, što su osvojene, pripadaju caru. Konačno je dvor tako popustio, da je ipak imenovao župana po starom ustavu, ali zemaljska vojnička uprava ostala je u carskim rukama. Veliki župan virovitički i požežki, Franjo grof Ivanović, položio pred saborom hrvatskim prisegu, a isto tako i njegov podžupan Ivan Dolenec (1694). Kako je grozna bila uprava u Slavoniji, jasno tumače rieči Ljudevita Badenskoga, što ih je caru Leopoldu izrekao o Slavoniji: „Ovaj će narod sav u Tursku pobjeći, da se spasi od nameta carske komore". A kardinal Kolonić veli: „Zapovjednici polaze sa četama ili sami ili šalju vojnike i upute ih, da idu od jednoga sirotnoga podanika do drugoga ili da vlastelinstva sa bezbrojnim napastima muče, dokle im, rekao bih, mozak iz kostiju ne izpiju. Kad im ne mogu sve u novcu dati, uzmu im sve, što nadju: Oslobodjenje Slavonije.

[1] O. C. pg. 156.

vino iz pivnice, žito iz hambara ili iz jama, blago iz staje, i bez najmanje brige, hoće li jednome podaniku sa ženom i djecom ostati kruha za ljutu zimu, hoće li mu ostati blaga i sjemena, da obradi svoja polja. Dapače hvataju i kućno orudje. Oni hvataju sve, što im može zavriediti — tako robe jadnoga podanika.“[1]

Spominjasmo, da je kralj imenovao velikog župana za županiju požežku i virovitičku, i to grofa Franja Ivanovića, no za pravo tek je obnovljen županov naslov; za sriemsku i vukovarsku županiju imenovani su biskup Franjo Jani i grof Ivan Drašković. Slavoniju su medju sobom razdielili carski generali, a na čelu im osječki general grof Guido Starhemberg, koji je pobirao dohodke od sedam upravnih kotara: Djakova, Vučina, Pakraca, Požege, Kraljeve Velike, Orahovice i Vukovara te od tridesetnica u Petrovaradinu, Brodu, Gradiški i Požegi. Komori preostaše kotari valpovački i virovitički te tridesetnica u Osieku. Iz „male Vlaške“ — kraja oko Požege, Drenovca i Vočina, zvanog u starini po pravoslavnima, doseljenim iz Bosne za turskog gospodstva — dobivao je general grof Starhemberg osim stoke i žita 1000 dukata. On je jednako šiljao svoje ljude, častnike i vojnike, da dohodke kupe i narod globe; kapetan Kristof Szamniczy sam je prikupio je u Požegi kroz njekoliko mjeseci 64 vola i 5000 for. u gotovom novcu. Mnogo su otimali i grabili zapovjednici šestero tvrdjava slavonskih u Osieku, Petrovaradinu, Brčkoj, Moroviću, Brodu i Gradiškoj. No najgora haračlija bio je ratni povjerenik osječki Ernest Kestler; kako se ljuto na njega tuže patrijarka Arsenije Černojević, hrvatski stališi i komorski upravitelj Martin Zemljak, pa i pojedine občine! Gori je bio od Turčina. On je po svojoj volji otimao narodu žito, stoku, kućni nared, konjske sprave, novac, zlato i srebro. Njegovi su ljudi vas dan prolazili zemljom te grabili sve, što im je ruku dopalo. Valpovo šalje kaptolu zagrebačkom poslanstvo, koje se tuži na zulum Kestlerov, te izjavi, da će se morati odseliti, ako ne bude to prestalo. I doista razbjeglo se u to doba iz Slavonije do 649 kuća; 90 obitelji ostavi Valpovštinu, a iz gradiškog kraja predje 150 familija preko Save u Bosnu, opet pod vlast tursku. A ni sudbenost nije bila bolje. Obično su sudili ljudi, koji niesu poznavali hrvatskoga jezika, niti ćudi narodne, a niti zakona, koji su od prije u zemlji vladali. Poglavita je svrha bila sudcem, da se dokopaju što više novaca, pa stoga su obično, poglavito u kaznenim razpravama, i tužitelji i krivci utamničeni, te ostali u takom stanju, dok se niesu velikom svotom izkupili.[2] Na ovo jadno stanje potuži se sve tako, da je konačno i dvor to uvidio.[3]

Eto kako kralj Leopold piše hrvatskim stališima dne 15. novembra 1697.: „od ovo četiri godine toliki je nered u županijama požežkoj,

[1] ap. Smičiklas: O. C. pg. 185.
[2] Lopašić: O. C. pg. 160—162.
[3] ap. Smičiklas: O. C. pg. 171.

virovitičkoj i vukovarskoj i toliko nasilja, da se preko tri hiljade naroda izselilo i drugdje sebi domovinu potražilo. Za to neka se napravi red. Neka se iztraže neredi i neka učine da ne upravljaju vojnici i vojnički činovnici, neka obavljaju upravne poslove, neka se skupštine sastaju, sudačke stolice neka se urede, da sude ili da se sudi u običnim zborovima, kako je uredjeno u Hrvatskoj."

Stališi izaberu velike župane za županiju vukovarsku grofa Ivana Draškovića, a za požežku i virovitičku sina u to preminuloga Franje grofa Ivanovića, Davida grofa Ivanovića (koncem 1697), posljednjega odvietka ovog slavnog hrvatskog koljena. Ovi su veliki župani imali urediti županije svoje, učiniti sudove i sebi izabrati sposobno činovničtvo. No kralj uza sve to posla komesara grofa Caraffu i Andriju Teobalda. Ali dvor je drukčije mislio, a drukčije radio. Jer eto kad je župan David Ivanović trebao da bude u Požegi inštaliran, zapriečiše to onaj zloglasni povjerenik osječki Kestler zapovjednik požežke posade kapetan Langer i to pod izlikom, da se ne bi „hrvatski smet" (kroatisches Gesindel) ukorienio u Slavoniji, gdje imadu, kako vojničko njemačko izvješće spominje, Hrvati i onako dosta svojih privrženika.[1] To je za cielo razlog, da su hrvatski stališi bili prisiljeni dne 23. februara 1698 izjaviti, da je Slavonija s Hrvatskom uviek bila jedno tielo i tako ima s njome jedna prava i slobode, a sad kad su ove strane predobljene, neka se opet u jedno tielo sastave.[2] Ipak je obavljena inštalacija župana virovitičkog i požežkog nešto kasnije (u martu 1698) u Požegi, a obhod je vodio biskup zagrebački Stjepan Sclišćević. Uz ovaj radostni dogadjaj desi se tužna sgoda, — malo dana iza toga izdahnu veliki otačbenik za narodnu slobodu Fra Luka Ibrišimović u svom rodnom mjestu u Požegi (u martu) Još prije smrti izmiri se s biskupom Ogramićem, s kojim se zavadi radi svoje osobite privrženosti biskupu zagrebačkom.[3]

Ali uza sve to, opet je ostala uprava zemlje u vojničkih ruku, a župan bio je tek ovdje po naslovu. Prava kraljevstva krnjila su se gdje su se samo mogla, te sabor hrvatski morade izabrati kapetana kraljevstva grofa Keglevića i podbana Petra Gotala, naglasujući im, da imadu pred očima prava kraljevstva hrvatskoga i da prosvjeduju proti svakom krnjenju teritorija kraljevstva.[4] U sred ovih smutnja sklopljen je karlovački mir (26. januara 1699.). kojim je oslobodjenje Slavonije osim najiztočnijeg diela Sriema, pred čitavim svietom zakonito priznato i zajamčeno.

No hrvatski stališi za to veću brigu imadu, da se urede županije, pa sudbena i politička organizacija zemlje, ne bi li tako zemlju iztrgnuli izpod vlasti komore i carskog osječkog generala. Svomu poslaniku Gotatlu podieliše podbansku čast zu Slavoniju, jer ban sam nije mogao tamo

[1] Lopašić: O. C. pg. 163.
[2] ap. Smičiklas: O. C. pg. 171.
[3] Lopašić: O. C. pg. 163.
[4] ibidem.

doći, oni mu preporučuju neka prodje zemljom, neka uredjuje sudove, neka bude svagdje glavom nazočan, jer malo će naći u zemlji ljudi domaćih koji su vješti pisanju i hrvatskim zakonima. Gutal je imao namještavati svećenike po župama, a heretike tjerati iz zemlje. Stališi hrvatski ozbiljno se boje, da će im carski generali od Slavonije opet učiniti krajinu. Gutalu bio je Osiek odredjen za sjedište, gdje naumiše do skora urediti i kraljev sud za Slavoniju, pa s toga se stališi i obraćaju na kralja, neka bi im dozvolio, da u tu svrhu imenuju glavu novom sudištu. Unatoč ovoga zdušnoga rada i mara za jadnu Slavoniju naših stališa, ipak je dvor drukčije mislio. „Ugarska i Hrvatska, i Turkom otete zemlje mogle bi kralju otvoriti nova vrela, dohodka, veli osnova ministra biskupa Kolonića. Prijašnjim svjetovnim vlastnikom nije dužan car zemlje povratiti, jer da su njegovim oružjem, njegovim novcem i krvlju njegove vojske predobite. Moglo bi se ipak svjetovati da im, kraljevskom milošću i darežljivošću zemlje prepusti ako poveljami svoje pravo dokažu, ali podjedno imadu oni položiti prisegu vjernosti, plaćati porez, primati vojsku na stan i nositi sve druge javne terete. Svećenstvu neka se po kanoničkom pravu dobra vrate, ali oni da nose javne terete. Dobra u kojih nitko ne izkaže pravo svojine, neka se podnipošto ne dadu u upravu komore, jer ne bi ništa nosila, već neka se dražbeno prodadu najboljem kupcu bez obzira na stališ, narodnost i vjeru.“ Ova nam osnova tumači odpis kraljev, čitan u saboru hrvatskom dne 8. marta 1700., gdje se veli doslovce: „Svi oni koji u novoosvojenih krajevih županije ličke, krbavske, križevačke, virovitičke, vukovarske i požežke imanja pravo imadu tražiti neka se 2. maja jave pred povjerenstvom sastavljenim od njegovog Veličanstva, gdje će imati pravo svoje nedvojbeno dokazati, ako ne dodju, imadu o pravu svojem za uviek zamuknuti.“ Buduć da su tečajem dvijesta godišnjeg ratovanja mnogi hrvatski rodovi „za uviek zamuknuli“, pozobala ih divlja vremena, to se otvoriše vrata Slavonije sinovima tudjega naroda, da tamo našemu narodu gospoduju.[1]

Već godine 1689. je dvor tudjince puštao u Slavoniju, kad se imao knez Livije Odeskalki uvesti u kneževinu sriemsku, te imao biti izvan zakona domovine kraljevstva Hrvatske i Slavonije, niti da ne će da bude njegova kneževina cjeloviti dio kraljevstva.“ Stališi hrvatski izabraše poslanike, da na licu mjesta najsvečanije proti tomu prosvjeduju.[2] Sada godine 1700. i dalje, sasvim je to drugčije: Slavonija sva bude najprije popisana, što je medjutim već učinjeno god. 1697. s gradom i kotarom osječkim, a 1698. s onom Slavonijom, što je komori pripadala, a to su bili distrikt osječki, valpovački, virovitički, vučinski, orahovički, požeški, našički, pleternički, gradiški, kutjevački, brestovački, kamenski, kaptolski, velički i djakovački, pa napose još iste godine kotar vučinski. God. 1702.

[1] Smičiklas: Povjest hrvatska Vol. II. pg. 250—251.
[2] Smičiklas: Oslobodjenje Slavonije Vol. I pg. 171.

bio je glavni popis sveukupne Slavonije, žiteljstva, stanja i imanja njihova; tu su popisani Osiek dolnji, tvrdja i gornji grad, Retfala, sela: Koprivna, Laslovo, Korogj i Besenica, kotar valpovački, nova gospoština Karaševo, grad Požega, požežka Velika, Kaptol, Kutjevo, Gradišće, Vrhovci, Brestovac, Kamensko, Mala Vlaška, kotar orahovički, sela kraj Petrovaradina i Slankamena, Neradin i Bankovci, samostani fruškogorski i Djakovština.[1]

Kako su stari hrvatski rodovi, što su prije Turaka gospodovali u Slavoniji izginuli, to podieli kralj, a nješto i proda vlastelinstva većim dielom tudjincima. Mi ćemo se obazrieti samo na ona, što su na teritoriju današje županije virovitičke. Virovitičkim vlastelinstvom[2] zavlada princ Cardona, Turanovcem[3] i Vučinom[4] zloglasni grof Caraffa, Valpovom i Petrijevcima[5] barun Prandau, Našicama[6] grof Oduyer, Erdutom[7] barun Zuana. Izim tih tudjinaca zavlada Djakovštinom[8] biskup bosanski, a Orahovicom[9] barun Pejacsevich. Grad Osiek imao je posebni svoj obseg.[10] Eto tako zavladaše liepom ravnom Slavonijom ponajviše tudjinci, osim spomenutih biskupa bosanskog i baruna Pejacsevicha; a tako je i i u sriemskoj i požežkoj županiji.

Ali uza sve pažnje hrvatskih striša Slavonija dodje u vlast vojničku. U ovoj našoj županiji gospodario je general osječki, i to tako grozno, da je množtvo naroda pobjeglo u hajduke; pune su bili planine Papuk i Krndija. Ti hajduci niesu oni plemeniti zatočnici slobode narodne, što su bili za turske uprave, već prosti razbojnici. Badava su hrvatski striši

---

[1] Smičiklas: Oslobodjenje Vol. drugi. (Monumenti.)

[2] Tu su bila ova mjesta: Gradac, Turnašica, Lozan, Bušetina, Špišić-Bukovica, Vukosavljevica, Dugoselo, Virovitica, Orešac, Bistrica, Koška, Novaki, Slatina, Lipovac, Radosavci, Bakić, Meljani, Gornji Miholjac, Kapinci, Nandovac, Sopje, Medinci, Dolnja Bukovica, Kozice, Gornja Bukovica, Gornje Viljevo, Vranešević, Noskovci, Starin.

[3] Turanovac, Bazje, Rušani, Bačevac, Gradina, Detkovac, Brezovica, Gačišće i Rečina.

[4] Cabuna, Borova, Pčelić, Rezovac, Budanica, Gvozdanska, Kusonje, Krivaja, Lukavac, Kornjaš, Lisičina, Kuzma, Hum, Popovac, Gjurišić, Kometnik, Sekulinci, Macute, Krašković, Martinpotok, Draškovac, Smude, Rojenci, Bokani, Potočani, Meljani, Semerdžić, Pušina.

[5] Čadjavica, Moslavina, Viljevo, Vrpolje, Rakitovica, Dolnji Miholjac, Sv. Gjuragj, Podgajci, Bočkinci, Poreč, Golinci, Kućanci, Beničanci, Šaptinovci, Lacić, Šljivoševci, Kunišinci, Čamagajevci, Radikovci, Tiborjanci, Crnkovci, Gad, Veliškovci, Vinogradci, Marijanci, Bocanjevci, Bistrinci, Valpovo, Marijančaci, Ivanovci, Zelčin, Harkanovci, Koška, Budimci, Poganovci, Habjanovci, Martinci, Brodjanci, Novak, Bizovac, Ladimirevci, Satnica, Petrijevci, Šag i Nard.

[6] Motičina gornja i dolnja, Šušnjari, Našice, Klokočevac, Gradac, Ceremošnjak i Podgorač.

[7] Beketinci, Dopsin, Koprivna, Laslovo, Harastin, Tenje, Sarvaš, Bielo Brdo, Almaš, Dalj, Erdut i Borovo.

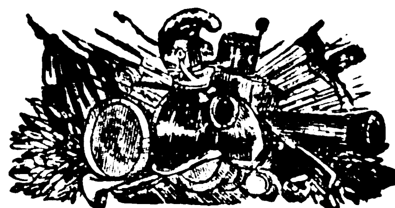
[8] Bračevci, Bučje, Podgorje, Paučje, Drenje, Slatinik, Gorjani, Tomašanci, Satnica, Potnjani, Preslatinci, Pridvorje, Nabrdje, Ivanovci, Borovik, Levanjska Varoš, Slobodna vlast, Breznica, Gašinci, Viškovci, Kućanci, Ratkovdol, Djakovo, Koritna, Semeljci, Forkuševci, Vrbica, Kešinci, Užarevci, Mrzović, Mikanovci, Vučevci, Budrovci, Piškorevci, Svetoblažje, Selci, Musić, Trnava, Majur, Kondrić, Harkanovci, Topolje, Andrijevci, Šajkovci, Vrpolje, Perkovci, Strizivojna, Gjurgjanci i Dubravnik. Imena mjesta kontrolirana su po protokolu županijskom od god. 1772. Gl. priloženu kartu, po kojoj je to i izradjeno.

[9] Dobrović, Crnac, Suhomlaka, Predrievo, Rajnopolje, Kutovi, Čačinci, Krajina, Bankovci, Bore, Zdenci, Brezovljani, Bosilovac, Klokočak, Pištana gornja i dolnja, Orahovica, Bokšić, Jošava, Gazje, Šumedje i Feričanci.

[10] Osiek gornji, tvrdja i donji grad, Korogj, Čepin i Retfalu.

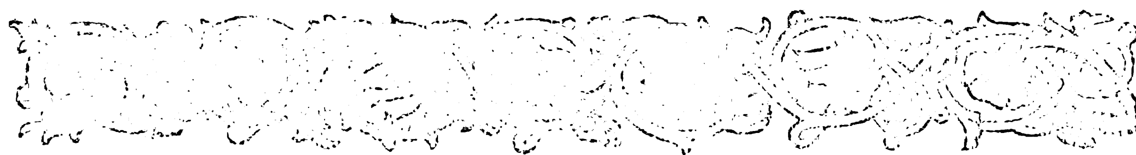
i na požunskom saboru god. 1715. i 1723. i dne 17. maja 1729. zahtjevali, da se Slavonija pripoji Hrvatskoj, te da se u njoj uredi školstvo i druge narodne potrebe, jer to je ostao tek glas onoga, što zaludu vapi u pustinji.[1] Stalna zemaljska vlada bi uvedena tek g. 1737. na izvješće generala Khevenhüllera i grofa Hamiltona, koji grozno opisaše jadno stanje Slavonije. Sva se zemaljska vlada sastojala iz nekog zemaljskog odbora, kojem bijaše predsjednik tako zvani Generalatsvertreter. Politička i financijalna uprava podpadala je pod komoru, vojnička opet pod c. i kr. ratno vieće.[2] Tako ostade sve do vladanja Marije Terezije, kad su Austriju pritisle težke nevolje od vanjskih neprijatelja, a ona se mogla poglavito osloniti na Ugre i Hrvate — njihove junačke mišice. Sada bi napokon zadovoljeno želji Hrvata, jer kraljica pripoji Slavoniju materi zemlji god. 1745.

Prije nego li predjemo na taj radostni dogodjaj, treba da ogledamo život i djela Franje baruna Trenka i njegovih pandura, jer ti su dubokih tragova ostavili u životu naroda našega u Slavoniji.

[1] Taube: Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien. Buch II. Leipzig 1777. pg. 66. (§ 21): Corpus Juris II. pg. 103, 124 i 149.
[2] Kukuljević: Hrvati za nasljednog rata. Zagreb 1877. (Rad jug. akad. Vol. 38. pg. 81.)

GLAVA SEDMA
(VII)

FRANJO BARUN TRENK I NJEGOVI PANDURI.[1]

*

Franjo barun Trenk. — Šleski rat.
Trenkovi panduri i njihovo vojevanje. — Propast Trenkova.

*

Franjo barun Trenk.

ARONI TRENK JESU PRUSI, A RESIO IH JE PREDIKAT „DE SCHORLAK, SCHAKULAK ET Meiken". Ivan baron Trenk ostavi god. 1683. brandenburžku službu, te je zamieni iste godine poslije oslobodjenja Beča austrijskom, službujući iznajprije kao barjaktar, vierno i pošteno punih šestdeset godina, a napokon kao podpukovnik. Kako nije imao stalnog siela, to mu se i rodi sin Franjo dne 1. januara 1711. slučajno u Reggiu u Kalabriji, gdje je bio namješten kao podpukovnik, od žene Keiler Hargvatten, rodjakinje sjajne porodice hercega Kurlanskih. Franjo nije bio jedinac, već kako sam veli: „der dritte meiner Brüder, so dass der eine von dem andern zwei Jahre differirte". Eto tako je naš Franjo po krvi Prus, dakle Niemac, a po porodu Talijan — Kalabrez. Kan da je sudbina baš htjela, da se rodi u Kalabriji, jer naravi bješe kalabrežke: silovit, prkosan, uviek spreman potući se, uz to slabo koga slušao osim sebe, pa žestok, preko mjere smion, razuzdan, lakouman, a ne riedko i okrutan; ali u tom i odviše živahnom Franji bio je bistar duh, lasno je naučio sedam jezika, nješto muzike, te bio vrlo rado vidjeno lice u družtvima sa svoje prijaznosti.

---

[1] Izvori su za to: Trenkova autobiografija. Leipzig 1748 i 1807 (2 svezke). — Merkwürdiges Leben und Thaten des Freiherrn Franz von der Trenk, dargestellt von einem Unpartheischen (E. F. Hübner) mit einer Vorrede von Schubart. Stuttgart 1788—1790. (3 svezke). — Wachsmann: Leben und Thaten des Franz Freiherrn von der Trenk. Leipzig 1837. — Wachsmann: Die Trenk's, Leipzig 1837. — Erich: Leben und Schicksale des Abenteuers Friedrich von der Trenk, nebst Anekdoten des Panduren Anführers Franz von der Trenk. Leipzig 1846. — Arneth: Maria Theresia's erste Regierungsjahre. Bd. I—III. Wien 1863—1865. — Geschichte des k. k. 53. Infanterie-Regimentes Erzherzog Leopold Ludwig. Tulln 1881. — Luka Ilić: Baron Franjo Trenk i slavonski panduri. U Zagrebu 1845. — Kukuljević: Hrvati za nasljednoga rata. Zagreb 1877. (Rad jug. slav. akad. Vol. 38. pg. 79—176.)

Najranija mladost njegova u malom je ono, što će kašnje u životu biti. Tek su mu bile četiri godine, već je jednog dana segnuo za otčevim oružjem, te igrajuć se krasno nakićenim pištoljem, opali ga, a tane udari na zid, odskoči i lako rani našeg malog deliju. No godinu dana po tom učini već nešto znatnijega. I on i braća njegova veoma su rado jeli voće, a kako niesu imali novaca da ga kupe od piljarica, odluče ga oteti na silu. Franjo kao najsmjeliji izveo je taj čin ovako: tajno uze iz otčeve sobe jednu sablju, te oboružan navali na piljarice, dok su mu braća u zakutku čekala na pobjedu; tako i bi, jer jadne žene uplašiše se od sablje, te pobjegoše, a sada pograbiše braća Trenk svoj plien. Otac imao je mnogo jeda s nevaljanim Franjom, no nježna mati uviek je sve izgladila. Iste je te godine Franjo imao prilike da vidi pravi boj. Otac mu je sudjelovao u boju proti Turaka kod Petrovaradina (1716), te ovdje zadobi dvije rane; mali Trenk gledao je na svoje oči ovaj krvavi boj, te se i duboko kosnuo njegove ćudi. Dvije godine po tom, ode mu otac u Italiju, da vojuje protiv španskog kralja Filipa. I tu zadobi stari baron dvije rane kod Milazza na Siciliji, a za vrieme bolesti posluživao ga je sedmogodišnji sin Franjo.

Iza toga bude Ivan barun Trenk premješten u slavonski Brod, kao zapoviednik tvrdjave. Sada su došle godine za nauku, pa tako su sva tri brata Trenka polazila škole jezuitske u Šopronu i Požegi; naš se Franjo osobito odlikovao u starim jezicima i mačevanju. Skoro za tim pogine po nesreći najstariji brat (1725), a mladji podje u carsku vojsku, gdje postade zastavnikom u Valisovoj regimenti. No Franjo takodjer nije htio da ostane kod kuće, već navali na otca, da i njega dade u vojničtvo. Otac privoli na to i preporuči ga svomu prijatelju generalu Nikoli Pálffy-ju, koji ga dne 10. jula 1727. imenova zastavnikom u svojoj regimenti, što je onda bila u garnizoni u Biogradu.

Žestokoj se naravi Trenkovoj eto pruži prilika, da provaljuje. Tek što je došao regimenti, već se zavadi s častnici, te u dvije godine dana podieli do pet mejdana. Kad je to otac čuo, pozove ga u god. 1731. kući, prisilivši ga da ostavi vojnički stališ i da se dade na gospodarstvo na njegovim krasnim posjedima Pleternici, Brestovcu i Pakracu, koji je stari Ivan kupio, kad ga je premjestilo u Brod. To je otac tim radije učinio, što mu je medjutim u Beču umro i drugi sin, tako da mu je Franjo sada bio jedinac. Još iste godine oženi se Franjo u Petrovaradinu kćerkom feldmaršallieutenanta Tilliera, ali bio je nesrećan, jer za šest godina umre mu žena i četvero djece, tako da je ostao udovcem (1737). I otca mu premjestiše (1732) u slovački grad Levoču, tako da je Franjo ostao na prostranim imanjima sam. Kako je bila Slavonija u to doba puna hajduka, to je radi svoje lične sigurnosti i radi obrane svoga vlastelinstva, imao kod sebe dvadesetak do tridesetak oboružanih pandura,[1]

---

[1] Rieč pandur dolazi od latinske banderium.

kao što su to imala i druga vlastela. Da se upoznamo s karakterom Franjinim, vriedno je napomenuti što se Trenku desilo dne 11. jula 1734 u Našicam na vašaru, kada je došao da kupi konje. Tek što je došao na vašar, ukrade jedan hajduk njegovim pandurima dva konja, ali ovi uhvatiše razbojnika i svežu. No sada se pobune ostali seljani, što su na vašar došli, očevidni prijatelji hajdučki, te se oboriše na dva Trenkova pandura. Jedan od ove dvojice u toj prilici izvuče kuburu iza pase i ubije seljaka što mu je bio najbliži. Ostali se seljani, vidješi to, razidju, a panduri se vratiše svomu gospodaru. Trenk izruči hajduka našičkom poglavarstvu i izpripovjedi što se desilo, na što sudac zaište od Trenka da mu predade onog pandura, što je ubio pomenutog seljaka, ali toga on ne htjede učiniti. Sada sudac podigne četrdeset vojnika (jer je vojnička uprava bila u zemlji), te oružjem navali na Trenka i njegovih dvadesetak pandura. Došlo je i do pušaka, načelnik pade, a Trenk bi u uho ranjen. Ljutit podje u Osiek da se ovdje prituži kod suda, no tu ga dade stabsauditor Salzenthal zatvoriti, a tek izkupninom od 1700 for. povrati Franji opet slobodu.[1]

God. 1736. zarati se Rusija s Turskom, a kralj Karlo III. (car Karlo VI.) pohrli god. 1737. prvoj vlasti u pomoć. Kako je naš Franjo bio sada obudovio, odluči opet potražiti lovorika na bojištu; on se ponudi u službu generalu Seckendorfu, te obeća podići o svom trošku u Bosni i Slavoniji četu pandura, ako ga primi. No Austrijanci ga odbiše, bez sumnje poznavajući iz prvog njegovog službovanja silovitu mu narav, na što Franjo podje u Rusiju, te ondje na preporuku pukovnika Kuminga postade kapetan u onoj konjaničkoj četi, koja je bila sastavljena od ugarskih dobrovoljaca. Što se Trenku zgodilo u austrijskoj službi, to se i tu desi: žestoki i razuzdani mladić nije ni tu imao mira, pa unatoč toga što je vojevao kao junak, razni ga prekršaji staviše na obtuženičku klupu; najprije ga odsudilo na progonstvo u Sibiriju, a onda na smrt. U to se maršal Münich zauze za nj, te tako bje samo prognan za uviek iz Rusije.

Franjo se vrati 1740. u Slavoniju gdje su mu medjutim za njegove odsutnosti hajduci oplienili imanja. Čim se vratio, zamole pomoć u njega svi njegovi kmetovi. Trenk diže veliku četu pandura, te skoro očisti sav predjeo oko svojih posjeda od hajduka dakako uz izvanredno junačtvo i smionost. Baš sada ga zadesi austrijski nasljedni rat.

Kad je Marija Terezija dne 20. oktobra 1740. zasjela prestolje po smrti otca svoga Karla III. digne se gotovo po Evrope na nju, da joj

---

[1] Zanimljiva je narodna tradicija o Trenku, koju je zabilježio Ilić (o. c. pg. 20. u noti 9.): „Narod pripovieda, da su Trenka njegovi panduri odredili ubiti, što ih je proti pustajijama upotrebljavao. Ovom se zgodna prilika putujuć u Našice pokaže. On to začuje. Došavši u gostionu na Krndiju sve ih opije. Kad su pospali povadi im zrnje iz pušaka i legne spavati. U jutro mamurnim prebaci njihovu okletvu na nos. Zapovjedi da u red stanu i svi na njega opale, dajući im na znanje, da on se proti pušćanom hitcu čuvati znade. Na zapovied nišaneć u njega opale. Ali na veliko njihovo udivljenje ugledaju ga živa igrati pred njima.“

Šleski rat.
*

otme baštinu, pod izlikom prava na pojedine dielove države. Ljudevit XV. kralj francuzki, Filip V. španski, Don Karlo, napuljski, Augusto III. poljski i vojvoda saski, Fridrik II. pruski, Karlo Emanuel sardinski, Karlo Alberto izborni knez bavarski, pa knezovi Palatinata i Modene, svi ti gotovo u isti čas skočiše na oružje protiv osamljene kraljice. Englezka i Holandija bile su prve vlasti, koje dodjoše u pomoć Mariji Tereziji, dok se Rusija za sada još neutralnom držala imajući sama dosta posla kod kuće i na granicama. Od sviju još je bio najopasniji mladi pruski kralj Fridrik II; zaboravio je on, da je njegova otca kneza Friderika Vilhelma kralj Leopold I. učinio kraljem, pa na mnoga dobročinstva njegova kuma Karla III, otca kraljičina, koji mu jednom i život spase, kad ga otac htjede smaknuti. U decembru 1740. provali Fridrik u Šlesku, koju je svojatao, s 28.000 Prusa i 30 topova, a da nije rata ni naviestio. Bojište kod Mollwitza odluči se u korist pruskog oružja, na najveću nevolju Marije Terezije. Ova se sada utiče za pomoć Ugrima i Hrvatima. Požunski sabor od 11. septembra 1741. (vitam nostram et sanguinem consecramus) zaključi vojnu pomoć od 35.000 vojnika i to 15.000 Ugra i 14.000 Hrvata uz 6.000 Erdeljaca. Ali kad se imao ostvariti ovaj zaključak, onda nije ni polak vojske bilo na nogama. Do konca godine 1741. Ugarska posla u boj tek nekoliko stotina momaka. S toga i doviknu kraljica Ugrima: „Mnogo zbora malo tvora!“ (Bene, bene! Multa quidem dicitis, sed effectus apparet nullus). Najveću i najbolju vojsku poslaše Hrvati, do 45.000 momaka.[1] Medju mnogim odličnim vojskovodjama, najsmjeliji i najodvažniji bijaše naš Franjo barun Trenk, koji najviše u vrieme ovog ratovanja upozna strani sviet s imenom hrvatskim i s hrabrošću i nečuvenom smjelošću našeg naroda.

Trenkovi panduri.
*

Kad se godine 1741. ponudiše kraljici mnogi velikaši da će dići čitave regimente na noge kao primjerice grof Gavro Patačić, nadbiskup kaločki, tada odputova i naš Franjo u Beč i ponudi se, da će o svom trošku oružati četu pandursku, pa u tu svrhu zatraži oproštenje svim hajducima slavonskim, koje je naumio uzeti u službu. Dne 1. marta 1741. postade Trenk majorom, pa dobivši zatraženo oproštenje, vrati se natrag u Slavoniju. Oproštenje bude hajducima svagdje proglašeno, no malo se koji prijavi Trenku. Sada ne preostade ovom smionom čovjeku drugo, već ih silom na to natjerati. Od svojih kmetova unovači za tri tjedna do 700 momaka, pa onda podje s ovim u lov na hajduke; tamo gdje Orljava utiče u Savu, ondje ih stjera u kut, njih do tri sta ljudi, pa ih prisili da su mu se predali. Ovo je veoma važan dogodjaj po svu Slavoniju,

[1] Eto šta je opat Dobrovski god. 1791. u Pragu rekao kralju Leopoldu II.: „Von 367.000 Kroaten (ich nehme fast immer die geringsten Angaben an) stehen alle Waffenfähige zu ihrem Befehle, zur Vertheidigung ihrer Staaten bereit. Ihre Tapferkeit ist weltkundig und sie waren mit den Slavoniern die ersten von allen österreichischen Unterthanen, welche die in diesem Hause errichtete und auf das weibliche Geschlecht erweiterte Erbfolge im Jahre 1713. feierlich angenommen und mit ihrem Blute vertheidigt haben“. Ap. Ilić o. c. pg. 41. u noti 23.

jer sada iza petdeset i četiri godine oprosti se hajdukovanja razbojničkog, što prouzroči loša vojnička uprava oslobodjene Slavonije. Ono tri sta hajduka bude sada unovačeno, tako da je Trenk imao pod svojom zapoviedi do hiljade izvanredno hrabre i čile vojske, koja je od djetinstva bila obikla na muke svakojake, a još više na oružje bojno. Gotovo svaki bio je visok do šest stopa, koščunast i jakih mišica. Trenk, dobro znajuć, šta će ta četa u boju vriediti, odluči se i na to, da ih odličnije obuče. Na glavama sjedila im crven-kapa ili crvena kamilavka, kosu su na tursku do kože šišali, na tielo oblačili crveni zubun s dva dugmeta, da im prsa ne ostanu gola kod razgaljene košulje. Mjesto pojasa imali su turski ćemer napunjen s četiri kubure i ljutim handžarom, navlačili su modre dimlije, a na noge opanke, a kasnije cipele. Preko zobuna još su ogrtali gunjce, a tek kasnije dobiše crvene kabanice, radi čega su ih Francuzi rado zvali „crveni kapucini i crveno-kabaničari". Osim pomenutog oružja imali su još dugu pušku šarku, mjesto zastave konjski rep dakle skroz na tursku, a da bude još turskije, nabavi im Trenk i tursku bandu, što do sada nije nijedna vlast imala po Evropi. Glazbu uvadjahu od sada i druge regimente. Uz to imao je svaki pandur uz handžar i maleni nož, na kom je bila urezana pandurova slika s nadpisom „vivat Pandur".

Ovu četu u red dotjerati, na disciplinu obiknuti, to je mogao izvesti samo Trenk, jer je dobro poznavao narav naroda, a kraj toga je bio neustrašiv. Kao podčinjene častnike opet je Trenk trebao osobitih ljudi, morali su biti hrabri i mudri, da imponuju četi svojoj. Medju ovim se častnicima spominje pozniji glasoviti vojskovodja Gedeon Ernesto Laudon. Svoju četu razdieli Trenk u dvadeset kumpanija po petdeset momaka, a uz ove još je bilo nekoliko častnika, podčastnika i dva svećenika, katolički i grčko-iztočni, najjasniji dokaz, da su panduri bili sastavljeni od ljudi jednog i drugog zakona.[1]

S ovom četom krene Trenk 1. aprila 1741. u Beč, kuda prispje 27. maja baš onog dana, kad se kraljici predstavilo svečano poslanstvo ugarskog sabora, koje je vodio jegarski biskup Gavro grof Erdődy. Kraljica došla je pandurom u susret do favoritenske linije u kočiji. Kad ugledaše panduri Mariju Tereziju pozdraviše je gromolukim pozdravom uz glasno sviranje svoje turske bande, pa onda izkazaše vanrednu vještinu i uvježbanost u svom načinu vojevanja. Sav se Beč strkao da vidi ovu čudnu vojsku, ne znajući čemu da se više divi, stasu visokome, snagi hrabrosti, odielu ili mnogobrojnom oružju. Kraljica bogato obdari momčad[2]

---

[1] Evo razdieljenja: „1 Obristwachtmeister, 2 Hauptleute, 1 Capitän-Lieutenant, 5 Fähnriche, 1 Quartiermeister, 1 Adjutant, 2 Capläne (1 griechischer u. 1 katholischer), 2 Feldscheerer, 40 Harumbassa, 5 Fouriers, 80 Corporale, 12 Spielleute, 890 Gemeine, in Summa 1022 Köpfe. — Geschichte des Regiments Nr. 53, pag. 12—13.

[2] Wiener Diarium 1741. pg. 457. veli, da je svaki momak dobio „drei neue Siebzehner". Ap. Arneth: o. c. pg. 402.

te nekoliko njih dade predstaviti svojoj materi carici Jelisaveti, a sutradan kad su krenuli na Dunav prema Šleziji, morali su prolaziti kraj samostana Salezijanovica, da ih vidi carica Amalija. Tisuće Bečlija ih odprati preko Landstrasse, gdje su panduri nekoliko sati blizu bolnice sv. Ivana počivali, do Dunava.[1]

Njihovo vojevanje.

U Šlezkoj bijaše od početka god. 1741. vrhovni zapoviednik austrijske vojske slabi i neodvažni feldzeugmeister grof Neipperg, kojemu se pridružiše i Trenkovi panduri. Stigavši u Neisse, budu već treći dan odpremljeni na predstražu u Strelitz; Trenk se smjesti na Zotenbergu, te time zaprieči neprijatelju svaki mogući način dovoza hrane, dapače zarobi više kola sa živežom, koja priposla glavnoj vojsci. Iza šest dana vrati se Trenk u tabor u Neisse. No uz put ubiše panduri i dva austrijanska trgovca, koji su u carskoj vojsci prodavali rakiju. Radi toga bude Trenku, jer tobože ne zna držati discipline, oduzeto zapoviedničtvo nad panduri[2] i predano (21. jula) majoru Menzelu, koji je bio vješt hrvatskom jeziku, premda je bio rodom Saksonac. Ali pod njime nije Trenk htio da služi, pa s toga dade ga Neipperg zatvoriti. To je bio znak, da se i panduri pobune; pobuna bila odmah i ugušena, a četrdeset pandura kolovodja bude odsudjeno u tvrdjavu Glatz na robiju. Pod zapoviedničtvom Menzelovim osvojiše panduri grad Zoten (30. jula), te ga oplieniše i popališe. U isto vrieme bi Trenk pušten iz tamnice, a panduri ga sebi opet u Neipperga izprosiše za vodju. Opet počinjaju panduri razna junaštva, nemilice udarajući na neprijatelja, tako da su samo postali strah i trepet njegov.[3] Kad iznenada panduri se pobune: niesu više bili voljni ratovati, već se naumiše povratiti kući; razlog toj pobuni bilo

[1] Arneth: O. c. pg. 266—267. Vriedno je ovdje opet zabilježiti jednu narodnu tradiciju, koju je sačuvao Ilić (o. c. pg. 45. 46 u noti 29): „Pripoviedao mi je vriedni starčina gosp. Mudrovčić, kod kojeg je otca jedan Trenkov pandur služio, od kog je mnoge, a i ovu priču čuo: „Trenk jednoć je zapoviedio pandurom kad su u Beč došli — buduć su ih Bečljani kao kakva — još do sad nevidjena čudesa smatrali i sa svih krajeva letjeli da ih vide, da se koji kljast, koji ćorav, hrom, sakat itd. prinakazi, dok on dojde od carice. I zbilja grohotom su se ismjevali i psovali Bečljani, jerbo su zbilja prave nakaze predstavljali. Medjutim na došašće Marije Terezije i ine mnogobrojne gospode s Trenkom učini ovoj sprdnji konac. Trenk im zaviknu: „Junaci evo naša carica!“ Na ovaj se glas junaci izrave, u red postave i skinuv crvene kape u jedno grlo zaviknu: „Živila naša mati!“ — Trenk je tim htjeo ljubopitne Bečljane pedepsati, koji su se poslie krasoti njegovih ljudi divili.“

[2] Dne 2. Juna 1741. uzpisa Neipperg Trenka ovako: „Es ist Ihnen ja von selbsten bekandt, dass Sye nicht herein beruffen worden, das Land zu plündern oder sonstige Ungebührlichkeiten ausüben zu lassen, sondern alleinig dem Feind Schaden und Abbruch zuzufügen; so ist aber bis zu dato durch selbe dem Feind einiger Schaden nicht geschehen, wohl aber gegen dem Land und dessen Inwohner, wie von allen Seiten her häufige Klagen einlauffen, grosse insolenzien, als mit brüglen, schlagen, Gelderpressungen und sonsten ausgeübt worden, welche bei schwährester Verantwortung vermieden wissen will; und wann Sye sich nicht so viel authoritet geben können, sich von Ihren unterhabenden leuthen respectiren und gehorsamen zu machen, so sehe nicht, worzu Sye mir allhier dienlich sein sollen ...“ Ap. Arneth pg. 406 (u ratnom arkivu u Beču).

[3] „Schon der äussere fürchterliche Anblick seiner Leute verursachte Schrecken bei dem Feinde und ihr barbarisches Verfahren, indem sie die Gefangenen grausam behandelten, keinen Pardon gaben, dann ihr stürmisches Angreifen, schliesslich ihre durchs Räuberleben gewohnten Streiche brachten ganz unerwartete Wirkung auf den Gegner hervor. Trenk war klug, wachsam, kriegerisch, wusste jeden Vortheil auszunützen, war daher auf dem Kriegsschauplatze gleich bekannt und berühmt geworden.“ Geschichte des Regiments Nr. 53, pg. 14.

je neliepo ponašanje Neippergovo prama Trenku i njegovim junacima. Panduri uzeše vikati u sav glas, da su oni došli od svoje volje, pa da tako mogu opet i kući ići, kad im se hoće. Nitko, ni sam Trenk, nije mogao pandure sustaviti; oni ostaviše bojište, te se uzeše vraćati kući. Trenk u toj nevolji dojuri pred Beč, kojem je zaprietila pogibelj od Bavaraca, pa sada mu ipak uzpije, da je ono tri sta pandura, koji su se kroz Beč vraćali, sustavio i nagovorio, da s njime zajedno brane priestolnicu. Svi drugi panduri, dakle do 700 njih, vratiše se kući u Slavoniju.

S ovom bi momčadi Trenk podredjen najprije feldmarschallieutenantu grofu Palffyu, a skoro za tim (u novembru) feldmaršalu grofu Khevenhülleru, te mu izkaza mnogo usluga, osobito kad je dne 31. decembra zauzeo Steyer u gornjoj Austriji. Odmah prvih dana mjeseca januara sliedeće godine 1742. dobi Trenk zapovjed, da otme iz francuzkih ruku mjesta Claus, Windisch-Garsten i Spittal u Štajerskoj; po tamnoj noći udari na prvo mjesto i protjera posadu, na što se oba druga predadu. Panduri zarobiše 664 prosta vojnika, 22 častnika, a zaplieniše 48 velikih pušaka i osam topova, poslavši sav taj plien grofu Khevenhülleru. Iza toga podjoše do Linca, koji je grad kraljičina vojska obsjedala. Panduri navale svom žestinom na grad, te ga upale sa sviju strana, na što se Francuzi predadoše. Kod ove prilike bi i sam Trenk lako ranjen po lievom obrazu. Iza ove srećne pobjede, odluči se kraljičina vojska na osvojenje Bavarske. U mnogim se bitkama odlikovaše panduri, a osobito pri zauzeću grada Deggendorfa. Tu su Francuzi uništili most preko Dunava, ne bi li našima zapriečili prelaz. Kad je to Trenk čuo, uzme sobom oveći brod, pošalje četrdeset svojih na mjesto porušenog mosta, da samo puškaraju s neprijateljem, ali da ga podjedno prevari, obuče više snopova slame u pandursko odielo te ih ponamjesti uz obale rieke. Trenk sam podje onda daleko uz vodu na brodu, pa udari iz nenada noću uz svirku svoje bande s upaljenim bakljama i strašnom vikom na grad, pozvavši posadu, da se predade, jer da će inače popaliti sve — Francuzi se predadoše. U ovom boju bio je Trenku uz bok mladi Laudon kao poručnik.

Takih i naličnih smionosti počini Trenk sa svojim pandurima po svim bojištima Bavarske godine 1742., no u decembru ove godine zatražiše panduri, da dodju kući, što im Trenk i dozvoli, dapače i sam se vrati u Slavoniju, pošto ga je kraljica prije toga odlikovala, imenovavši ga podpukovnikom. Na putu svrne u grad Levoču, gdje mu je stari otac bolestan ležao, te se čekalo samo da izdahne. Starac se veoma obradova, kad je ugledao sina, te i načini svoju oporuku; on ostavi jedincu sinu posjede svoje Brestovac, Pleternicu i Pakrac; dok je sam Franjo kupio Veliku i Nuštar,[1] pa tako sada razpolagao s godišnjim dohodkom od 60.000 for. Stari Ivan barun Trenk preminu dne 11. februara 1743. Vra-

[1] U tih pet spahiluka ima do 150 sela.

tivši se u Slavoniju nadje ovdje bunu, koju uz pripomoć generala Engelshofera doskora uguši,[1] a iza toga stade opet kupiti svoje pandure. Za kratko vrieme sabere ih 700 i 100 konjanika, a ovima dodade još 600 konjanika i 150 strielaca, oružavši svu tu momčad, do 1550 njih, o svom trošku. Sada se ova četa nazove „Trenkova pandurska četa" (Trenk'sches Panduren-Corps), a samog Trenka imenova g. 1743. kraljica pukovnikom. I te godine kao i g. 1744 te 1745. odlikovaše se naši junački panduri po raznim bojištima u Bavarskoj i Českoj. No sada se okrene sreća Trenkova, ali ne bojna; imajući sa svoje silovitosti množtvo neprijatelja, bude obtužen, da je ne samo u neprijateljskoj zemlji, već i kod kuće krvoločan sa svojim momcima i častnicima. Sud ga odsudi na globu od 12.000 for., što je imao platiti onim, koje je kaznio prestrogo. To razjedi Trenka tako jako, da se g. 1746. vratio u Slavoniju, ne plativši nikom ništa. Prem da se naumio baviti kod kuće gospodarstvom, ipak nije dugo uzdržao, jer se skoro opet sa 600 pandura pojavi u Holandiji, čineći čudesa od junačtva kao i prvo. No neprijatelji njegovi niesu mirovali, te ga na novo obtuže kod dvora, s toga podje u oktobru g. 1746. u Beč, da se opravda, no čim stiže, naloži mu vlada, da ostane kod kuće. Ali tomu se Trenk ne pokori, već se u najljepšoj kočiji odveze u kazalište. Ovdje spazi u jednoj loži dva svoja tužitelja; u svom biesu, ne obazirući se ni malo, da je u glumištu bila nazočno sama kraljica, skoči tamo, pograbi jednoga za prsa i baci u parter. Sada nastane gungula, a Trenk bi pod stražom odveden kući. Sad se odmah sastavi i stavi u bečke novine ovaj proglas: „Svi se oni imaju najaviti, koji imadu kakve tužbe protiv pukovnika Trenka, te da će oni svaki dan, dok se pravda ne svrši dobiti po dukat". Ti su troškovi u četiri mjeseca skočili na 16.000 for. Preko četrdeset osoba zaklelo se protiv Trenka, da je kriv. Tužilo ga je: 1. da namjerava bunu podići protiv Marije Terezije, 2. da je više pandura svojom rukom posjekao, 3. da je crkve harao i plienio, i 4. da je svećenike tukao.

Propast Trenkova.

Kad je Trenk stojao pred sudištem, tako se razpali, da je skočio, pograbio predsjednika za prsa, dovukao ga prozoru i htjede baciti van. Sada bude Trenk okovan i bačen u tamnicu, a od sudišta odsudjen na smrt, no kraljica ga pomilova, te on bude odsudjen na doživotni zatvor u Spielbergu (kraj Brna) u Moravskoj, a imanje konfiscirano. Tu probavi dvie godine, jer, otrovavši se, umre u tamnici dne 4. oktobra 1749. u najvećoj nevolji, navršivši tek trideset i osam godina.

Eto tako svrši vrlo žalostno — čovjek tolikog glasa s nečuvenog svog junačtva, a po čitavoj svojoj naravi, možemo reći, osebujno biće. Njegova nagla propast svakako nas sili, da pitamo, za što se to zgodilo? Ali odgovora neima, jer oni spomenici, koji bi nam krivnju Trenkovu pokazali,

[1] O toj buni gl. sliedeću glavu.

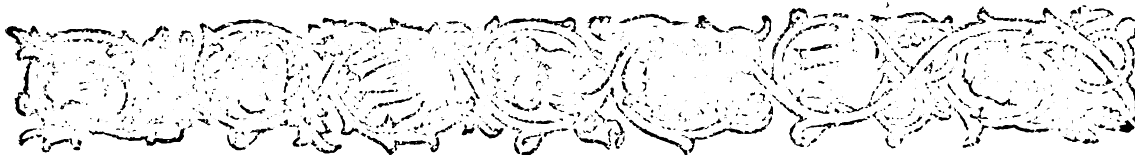
još niesu izišli na vidjelo, tako da je konac njegov baš gustom tamom prikrit. Svakako ne ćemo mnogo pogriešiti, ako reknemo, da ga je nepromišljena naglost i silovitost upropastila.

Pandurima je još do konca šleskog rata g. 1748. zapoviedao podpukovnik D'Olne, pa onda grof Madrenas. Po Ahenskom miru dodje zapovjed, da se panduri vrate u Slavoniju, te bi od sad od njih uredjen takozvani „slavonski bataljun", a god. 1756. redovita regimenta pješačka (današnja 53. nadvojvode Leopolda u Zagrebu). Francuza se Trenkovi panduri najviše dojmiše; već god. 1744. uredi u Francuzkoj veliki stari častnik de Grasin regimentu arkebusira, kojim je odielo bilo sasvim nalik na ono Trenkovih pandura, pa stoga su ih i zvali Austrijanci „francuzki panduri", a god. 1746. stupi u francuzku službu njekoliko stotina Hrvata, koji se nošahu poput svojih zemljaka slavonskih. To nam liepo dokazuje, u kakvoj su cieni naši panduri bili u tudjini.[1]

[1] Meynert: „Das Kriegswesen der Ungarn." Wien 1876, pg. 215.

GLAVA OSMA
(VIII)

OBNOVLJENJE ŽUPANIJE VIROVITIČKE.

*

Početak sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom. — Marija Terezija obnavlja županiju virovitičku. — Prva svečana skupština (9. novembra 1745.)

*

AD SE DNE 14. MAJA 1741. SASTAO PRVI ZAJEDNIČKI SABOR UGARSKIH I HRVATSKIH stališa, što ga je sazvala Marija Terezija, te sama lično na nj došla, onda opet ponoviše ugarski stališi svoje zahtjeve, da se onaj dio južne Ugarske, koji je bio u vojničkim rukama što prije pripoji kraljevstvu ugarskome, a hrvatski zatražiše sjedinjene Sriema i dolnje Slavonije s kraljevstvom Hrvatskim. Kruna neka odredi za taj posao posebno povjerenstvo, za Ugarsku neka palatin odabere povjerenike, a za Slavoniju ban hrvatski sa svojimi stališi. Zemljište, osim onoga što će se zgodnim pokazati za vojnu krajinu, neka se porazdijeli u županije, pa neka im onda kruna dade velike župane.[1] Prem da su to Ugri i Hrvati već češće zatražili, ipak, kako znamo, nije se nikad ništa u toj stvari učinilo, ali sada, kad je kruni prietila opasnost s vana, pa kad se ona mogla najviše pouzdati u Ugre i Hrvate, sada niesu pomenuti zahtjevi ostali tek ubilježeni medju saborskim člancima, već su se odista stali i izvadjati.

Glasovi da će se Slavonija ipak jednom pridružiti materi zemlji, bez sumnje se neugodno dojmiše vojničke uprave, jer početkom godine 1743. plane velika buna po čitavoj Slavoniji, koju su nahuškali austrijski častnici. Oko Virovitice, Požege, Pakraca, Pleternice, Podvorja, Crneka, Suča i Subocke pograbi preko četiri hiljade seljaka oružje proti svojoj vlasteli i komorskoj upravi, glasno zahtjevajući, neka ih spoji s varaždinskom vojnom krajinom. Kolovodje bili su Mato Lučić, Ilija Romić i Ilija Paleganović. Prvo im je bilo, da su iz medju sebe odabrali deputaciju, koja je pošla u Beč, te onda u dvorskoj kancelariji predala molbu,

---

[1] Corp. Jur. Hung: Vol. II. pg. 171. i 175. čl. 18. i čl. 50.

neka bi ih riešilo težkih tereta i poreza, pa neka ih spoji s varaždinskom krajinom, u kojoj se, kao po cieloj krajini, porez ne plaća. U toj seljačkoj deputaciji bili su Milanković, Matijašević, Banić, Peica, Sabolović i Popratić. Kako je ova deputacija primljena i što joj je u Beču rečeno, nije nam poznato, ali po stanju stvari znamo, da niesu opravili ništa, nu unatoč toga vrativši se kući, uzeše širiti lažnu viest, da su oprošteni od svakog poreza i daća, te da su pripojeni krajini. Ali nije to sve: pomenuti poslanici sazvaše velik narodni zbor, uzeše sebi naslov kapetana, te dadoše po svojim pisarima Kovačeviću i Filipoviću napisati povelju, kojom se narod oprašta poreza i daća; ta je povelja javno pročitana na zboru.

Buna se skoro pokazala vrlo ozbiljnom, tako da ju je trebalo silom ugušiti. Osječki general, zapoviednik čitave Slavonije, baron Engelshofen, naredi proti ustašam iztragu, a njegov namjestnik markez Guadanji javi to banu dne 8. marta iz Osieka. Sada se uplete u ovu stvar ratno vieće u Beču, te odredi u sporazumku s banom, da se ima u Slavoniju odposlati hiljadu hrvatskih krajišnika da uguše ustanak. Još prije toga odpremljena je u Slavoniju jedna satnija Marulijeve regimente, petdeset Klementinaca i pet stotina dunavskih i potiskih krajišnika; u to se vrati i Trenk kući, te se pridruži toj vojsci sa svojih stotinu pandura. Buntovnici nadali su se pomoći od ivaničkih, križevačkih i koprivničkih krajišnika, ali se prevariše, ter im je ta osnova osujećena. Unatoč toga što je pakrački vladika izdao proglas, kojim je narod odgovarao od bune, ipak se ustanku pridruži mnogo grčko-iztočnih popova, a od slavonskih krajišnika podpukovnik Sekula.

Prije nego li će pokušati bojnu sreću, sastalo se do hiljadu i pet stotina ustaša u Saranovcu kod „kapetana“ Todora Milankovića na vieće. Zaključiše da će se oružjem u ruci ogledati za svoju stvar, ali kad bane medju nje neki strani putnik, pa čuvši o čemu razpravljaju, uze skupljenom narodu govoriti, u kaku se veliku pogibiju baca, jer oni prosti i neuki, težko da će svladati dobro uvježbanu carsku vojsku. Ovo pomuti pobunjene seljake: jedni, uvjereni o istinitosti putnikovih rieči, odoše svak kući svojoj ne mareći više za bunu, dok drugi s Todorom Milankovićem razpravljahu dalje, pa konačno zaključiše, da opet podje pod Todorovim vodstvom deputacija u Beč, ne bi li bila na čisto sa svojom stvari.

Medju tim je general Engelshofen pohvatao više buntovnika i naredio iztragu: dne 22. marta 1743. javlja markez Guadanji banu Karlu Batthyánu, da su ustaške vodje Mato Lučić, Ilija Romić i Ilija Paleganović platili glavom; prvomu odsjekoše glavu, a tielo mu razčetvoriše, drugi pogibe na vješalama, dok je trećeg ustrielilo; uz ove kolovodje budu trideset i trojica poslana na galije. Ova nesmiljena strogost ipak ne učini kraj buni, jer dne 1. aprila naloži ban iz Kostajnice svomu namjestniku, neka pošalje u Slavoniju banderijalce. Banska konferencija, sazvana u tu

svrhu, odasla pet stotina pješaka, stotinu banderijalskih konjanika s kapetanom Ignjatom Domjanićem, koji je 16. aprila imao biti u Moslavini.

Dok se to zgadjalo u Slavoniji, dotle je deputacija stigla u Beč s vodjom svojim Todorom Milankovićem. Sada saznaše jasno i bistro, da im se želje izpuniti ne mogu, dapače ratno vieće htjede zatvoriti ovo poslanstvo, no ono im još za vremena izmakne i s toga se u tom smislu obrati na bana: Milanković i njegovi drugovi Matijašević, Banić, Sabolović i Paprotić bjehu zatvoreni i malo za tim pogubljeni, a njihove odsječene glave iztaknute na zidinama pakračkim, dok je sva sila buntovnika unovačeno, te vojevalo s panduri u Českoj i Bavarskoj. Sada se činilo da je buna ugušena.[1]

Kad je ban dne 22. aprila 1743. javio svomu namjestniku iz Šikloša radostnu viest, da je sjedinjenje Slavonije s Hrvatskom konačno odredjeno, pa ga podjedno umolio, da bi u Hrvatskoj potražio sposobnih plemića za županijsku službu, jer je narod u Slavoniji „surov i neuk“, onda je buna na novo počela, jer narod je volio biti pod Krajinom koja ne plaća poreza, nego li pod banskom vlasti. Ali taj puta bijahu seljaci umjereniji. Po najprije poslaše nekoliko svojih banu u Šikloš, moleći ga da ih stavi pod Krajinu. No ban im odgovori da to nije moguće, dapače da je naročita želja Marije Terezije, da se Slavonija pridruži Hrvatskoj, onda se vratiše seljaci kući, ali po tajnom nagovoru nekih vojničkih častnika, što nam baš daje ključ za razumievanje sve ove suvišne bune, odoše jadnici u Osiek krvniku svome generalu Engelshofenu. Ovaj ih naputi na Beč, dade im putne listove, da mogu onamo doći ća pred kraljicu. To je saznao ban, pa odmah napisa pismo u Beč, kazujući da su to buntovnici, pa izrazi želju da se ti ljudi zatvore. Na to podje ban u Slavoniju, gdje se u Valpovu sastane s častnici i poslanici sabora hrvatskoga, da se dogovore glede sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom. Još 17. aprila zamolili su ovi vlastelini slavonski bana, da i njih pozove u vieće, a to su: Martin Črnčić, rektor jezuita, kao opat kutjevački, barun Trenk podpukovnik i vlastelin brestovački, Marko i Josip baruni Pejacsevich vlastelini orahovački, feričanački i našički, napokon sudac i poglavarstvo grada Požege. No ova molba nije uvažena, jer u komisiju koja je imala izraditi sjedinjenje, ušli su general Engelshofen, barun Ladislav Vajay i Aleksandar grof Patačić kao predsjednik.[2]

Komisija počela je svoj rad 30. oktobra 1743. po nalogu Marije Terezije, a dne 1. aprila 1745. dobiše naputak, kako da se sjedinjenje izvede. Za četrnaest dana, po primitku naputka imali su poći u Slavoniju, te najprije oglasiti oproštenje svim onim hajducima i razbojnicima, što su još četovali i uzrujavali zemlju, koji će poći u vojsku ili okaniti se

---

[1] Kukuljević: Hrvati za nasljednog rata (Rad jugslav. akad. Vol. 38. pg. 105.—106. po „acta banalia“ u kr. zem. arkivu u Zagrebu.

[2] O. C. pg. 107. i Jura Regni Vol. I. pg. 402.

svoga nepoštenoga zanata, te se mirno i stalno nastaniti. Komisari imat će se ovdje sastati s poslanicima, što će ih odrediti ban hrvatski i hrvatski stališi, te složno razpravljati i raditi. Najprije odredit će onaj dio, koji će sačinjavati vojnu krajinu, a preostali odmah za tim sjediniti s kraljevstvom hrvatskim i banskom časti; taj preostali dio neka se razdieli u tri županije: sriemsku, požežku i virovitičku, kako će to odlučiti stališi, pa onda neka se kruni ta razdioba predloži. Komisija neka odmah namjesti provizorne velike župane i ostalo županijsko sposobno činovničtvo, zaklevši ih i odredivši im zgodna mjesta i ovi će odmah početi uredovati po običajnim zakonima kaki su u Ugarskoj i Hrvatskoj. Plaća je velikom županu ili upravitelju na godinu tisuću for., podžupanu pet stotina for., bilježnicima po tri sta for., glavnim blagajnicima tri sta for.. velikim sudcima dvie sta for., prisjednicima sto for., odvjetnicima sto i petdeset for. Nadalje imat će svaka županija toliko stražara i konjanika, koliko će biti od potrebe za utjeravanje poreza, proganjanje i uništavanje hajduka, a njihovu će plaću odredit komisija i kruni podastrieti na potvrdu.[1] Dne 27. aprila obrati se Marija Terezija na sabor hrvatski, zatraži od njega da imenuje svoje povjerenike, koji će s pomenutom komisijom zajedno izraditi sjedinjenje Slavonije s Hrvatskom. Sabor izasla prisjednika banskog stola Ivana Bužana i podžupana križevačkog Ivana Zajića. Ta je komisija izradila sjedinjenje do konca juna, tako da je kraljica dne 1. jula 1745 imenovala Ljudevita grofa Patačića de Zajezda (1745—1756) velikim županom virovitičkim, dopitavši mu teritorij kaki je i danas. U naputku što ga je novi veliki župan primio od Marije Terezije, veli se, da mora i on i sve njegovo podredjeno činovničtvo stalno prebivati u županiji (ut in comitatu ipsi concredito continuo resideant et officiis suis diligenter praesint), te marljivo svojim dužnostima zadovoljavati u smislu zakona kraljevstva Hrvatskog, kojem pripada županija. Isto će tako birati svoje poslanike u sabor hrvatski da ondje zastupaju županiju virovitičku. Eto tako je iza dvije sta godina opet obnovljena stara županija virovitička, ali u sasvim drugom obliku: kud i kamo većim teritorijem, jer je obuhvatila osim onog malog diela oko Virovitice, dio križevačke, baranjske i vukovarske županije.

Dne 8. decembra 1745. svečano je u nutarnjem gradu Osieku obavljena uz mnogobrojne deputacije i sva sila naroda inštalanja velikog župana Ljudevita Patačića. Podjedno zaprisegnuti su i ovi častnici: Franjo Péchy, bivši podbilježnik bačke županije, kao podžupan; Antun Špišić kao bilježnik; Franjo Bogati kao blagajnik; Petar Jelačić, Josip Delimanić i Baltazar Nikšić kao veliki sudci; Karlo Odobašić, Stjepan Retić, Jakov Šambek i Ivan Dujmović, kao mali sudci.[2]

---

[1] Jura Regni Vol. I. pg. 402.—410.

[2] Protokol župan. skup. u arkivu žup. u Osieku pg. 1.—27.

Prva svečana skupština.

Sjutradan dne 9. decembra sastala se prva županijska skupština u nutarnjem gradu Osieku u kući Leopolda Übela, a otvorio ju je veliki župan. Ponajprije pročitan je naputak Marije Terezije od 1. jula, što ga je poslala novoimenovanom županu, te se onda prema njemu razpravljalo. Županija razdieljena je na tri okružja: Virovitičko, u koje ulaze gospoštine Našice, Virovitica, posjed Bukovica, jedan dio Valpovštine, Retfala, vlastelinstvo Almaš, Dalj i Erdut; djakovačko: Djakovština, vlastelinstvo našičko i orahovačko. Velikom županu odredjena bi Virovitica za sielo a podžupanu Osiek. U Virovitici sjedio je i veliki sudac Josip Delimanić s malim sudcem Karlom Odobašićem, u Osieku Petar Jelačić s Jakovom Šumbekom, a u Djakovu Baltazar Mikšić, u Našicama Stjepan Retić, a u Dalju Ivan Dujmović. Skupštine županijske velike i male imadu se sastojati izmjenice u Virovitici, Osieku i Valpovu, prema prilikama i razpoloženju velikog župana. U Osieku služit će u tu svrhu kuća gradske obćine, dok se ne podigne posebna zgrada, u Virovitici će se upotrebljavati za to kasarna kad je prazna. Blagajnu čuvat će u svom stanu blagajnik, kojem je Osiek odredjen kao sjedište, dok se arkiv ima čuvati u Virovitici u nekom tornju, nad kojim će obćina bditi; tamnica će se u osječkoj gornjo-gradskoj kasarni urediti. Za obću sigurnost imenovan je Aleksandar Farkaš poručnikom sa 150 for. godišnje plaće; njemu je bilo podvrženo petnaest konjanika s pet for. mjesečne plaće i jednim kapralom sa 6 for., onda četrdeset i osam stražara (hajdones) s tri for. mjesečne plaće i tri kaprala s četiri for. plaće.

Kako je županija trebala i svoj pečat s grbom, to zaključi skupština zatražiti od kraljice, da bi joj dozvolila stari slavonski grb s jednim dielom grba porodice Patačića de Zajezda, koja je premnogih zasluga stekla za virovitičku županiju. Ovo i dozvoli Marija Terezija, te god. 1746. podieli grb.[1]

Kad je došlo na red pitanje o Trenkovim pandurima, nasta obće negodovanje i skupština se ljuto tuži na Trenka, da je prošlih triju godina silom odvlačio u vojsku muževe od žena, sinove od roditelja, tako da su mnoga obitavališta opustila. To je Trenk činio na veliku štetu vlastele i kmetova, jer su oni morali medjusobno skrbiti za oružje i odjeću vojnika. Županija virovitička potrošila je u tu svrhu do 13.000 for. Kmetovi koji niesu htjeli ići u pandure, odmetnuše se u hajduke, te tako opet postade Slavonija nesigurna, doduše ne u tolikoj mjeri kao prije. Skupština zaključila je, da se pošalje na bana i sabor hrvatski predstavka u kojoj opisavši sve svoje nevolje, ona moli da bi se ban kod kraljice pobrinuo, da se tom jadnom stanju učini kraj.[2] Skupština se konačno obrati još pismeno na sabor hrvatski, izrazujući veliko svoje veselje što

[1] ibidem pg. 34.—35. gl. grb na naslovnom listu; sidro u dolnjem dielu uzeto je iz grba Patačića. Gl. Predstavka u ark. žup. pg. 1.—2.

[2] Predstavke pg. 3.—4.

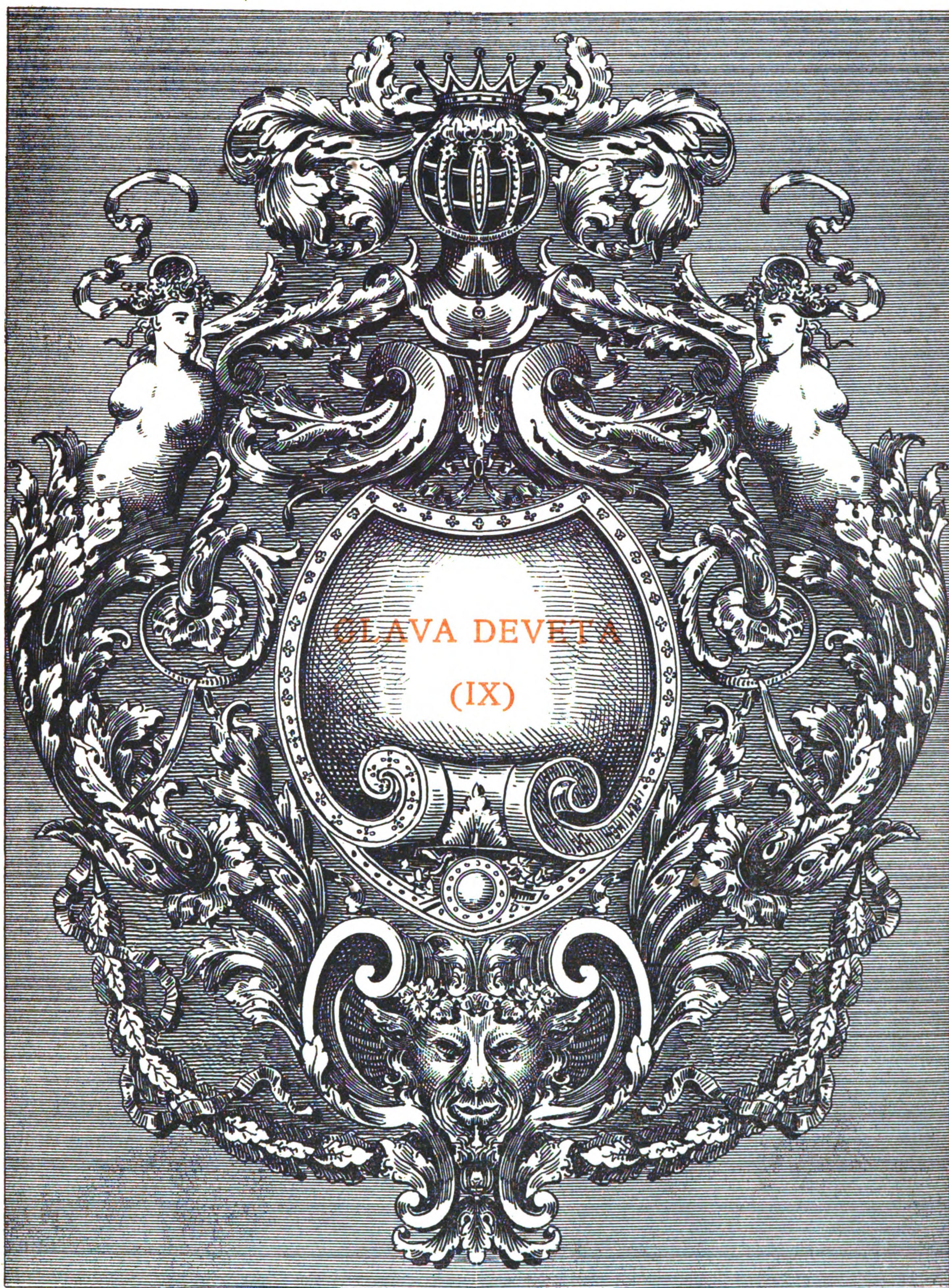
je županija virovitička opet iza dugog izčekivanja spojena s „presladkom majkom“ Hrvatskom. Skupština želi i moli Boga, da bude s ńjom za uviek svezana, jer kako rastu slogom male stvari, tako će sada i ona nastojati oko blagostanja zemlje. Napokon još se zahvaljuju banu.[1]

Eto tako se obdržavala u velikom veselju i radosti prva skupština obnovljene županije virovitičke.

[1] Jura Regni I. pg. 422.—423. i Rad. 38. pg. 146.

SLAVONIJA
POČETKOM XVIII. VIEKA.

GLAVA DEVETA
(IX)

POLITIČKI ŽIVOT ŽUPANIJE VIROVITIČKE.

*

Odciepljenje Slavonije od Hrvatske. — Godine 1848. i 1849. — Povraćeni ustav. — Nova organizacija: Dr. Teodor grof Pejacsevich virovitički.

*

KAD SE SJETIMO, U KAKO JADNIM PRILIKAMA OSTAVIŠE TURCI SLAVONIJU, UNIŠTIVŠI U njoj sve tragove bivše sredovječne visoke i liepe civilizacije, raztjeravši narod na sve strane, a onaj što je ostao pokvarivši i podivljavši, pa kad se još i dalje spomenemo, da austrijska vojna uprava od godine 1687. amo, nije baš ništa učinila, da zavida ljute rane, onda nije težko znati, oko čega će se najviše zabaviti veliki župani i skupštine novouredjenih slavonskih županija.

Odciepljenje Slavonije od Hrvatske.

Sada su se opet stale dizati crkve katoličke i grčko-iztočne, uredjivati putovi i ceste, graditi mostovi i kasarne, a i porez se stao na temelju popisa pobirati. Veliki se župani brinu, da što više podignu zapuštenu zemlju, pa se molbom za pomoć obraćaju na dvor i sabor. Gotovo sve sjednice županijske razpravljaju samo ova pitanja. No do skora zgodi se u političnom životu Slavonije važna promiena. Kad su se na državnom saboru u Požunu dne 18. aprila 1751. sastali stališi i redovi ugarski i hrvatski, predloži podžupan županije virovitičke Antun Špišić-Japranski, ne bi li se time ulaskao nazočnom palatinu Ljudevitu grofu Batthyánu i drugoj velikoj gospodi, da bi od sada tri novouredjene slavonske županije sriemska, virovitička i požežka šiljala svaka po jednoga poslanika na sabor ugarski, kao što to čine čiste ugarske županije; taj je svoj predlog podkriepio time, što su i onako pomenute tri županije uredjene na ugarsku, te prinosile toliko nameta kao ove, pa s toga će bolje biti ako spadnu pod palatina, ili drugim riečima neka se Slavonija odciepi od Hrvatske i bana i pridruži Ugarskoj. Sabrani velikaši ugarski odmah taj predlog prihvate, te kako su bili prvi doglavnici kraljice Marije Terezije, izrade i kod nje potrebnu privolu. Badava se opirahu poslanici hrvatski tome, govoreći, da je Slavonija od uviek pripa-

dala banu i Hrvatskoj, no ipak izradiše to, da im se to pravo priznalo i tri slavonske županije ostadoše naslovno pod banovom jurisdikcijom. Ali to se nije zgodilo onako iznenada; već god. 1748. oduze Marija Terezija banu hrvatskomu nadzor nad slavonskim daćama i predade taj posao ugarskoj dvorskoj kancelariji, a struja koja je išla za tim, da se Slavonija što više zbliži Ugarskoj, osjećala se od prvoga dana što su slavonske županije ustrojene. Tomu je na ruku išla veoma rado i sama kraljica, jer Hrvati su najtvrdokornije zabacivali i odbijali svaki novi namet sa strane dvora, premda je ovaj očito objavljivao, da bez ovih nikako ne može biti, a slavonske su županije doista mnogo pridonašale.[1]

Eto tako se Slavonija god. 1751. sama ociepila od Hrvatske, te dala povoda da se od to doba stalo tvrditi, da Slavonija nije nikad pripadala Hrvatskoj, već uviek izravno Ugarskoj.

Ratovi su ljudski izpraznili blagajnu kraljičinu, pa s toga je uviek metala nove namete svojim podanicima. Da se to bolje i točnije izvede, bude sada sva zemlja popisana i to poglavito obzirom na posjed. Strah pred novim daćana koje su onako već odviše pritisle narod, urodi time, da se gotovo sva Hrvatska i Slavonija pobunila. I u virovitičkoj županiji uze se buna širiti na sve strane, tako da su gospoda morala bježati kud koji. Iza krvavih prizora, ta bi buna ukroćena, a u komisiji, koja je imala tu zadaću, bjehu kao predsjednik grof Josip Keglević, grof Majlath i Luka Novosel podžupan požežki, a sa strane osječkog generalata general Serbelloni. Stvar je tako djelovala na velikog župana Ljudevita grofa Patačića, da je poradi bolesti zamolio kraljicu da ga rieši težke službe, što ona i učini, te imenuje pečuhskog biskupa Gjuru Klimu administratorom županije virovitičke (1755).[2] I taj je župan imao mnogo briga sa svojom županijom, jer je tek trebalo sve iz nova dizati, a uz to je trebalo provesti novi urbar što ga je uredila Marija Terezija. Sedmogodišnji je rat iziskivao mnogo krvi i novaca, pa tako je ova županija morala priskočiti u pomoć svojoj vladarici, a uz to još je na hiljade radnika opravljalo tvrdjavu osječku, ća iz požežke županije dodjoše na rad. Sad dobiše stalni red obrtnici (cehovi) i trgovci po čitavoj županiji, po malo se stalo misliti i na školstvo i poljodjelstvo, zapuštena i propala sela počeše se dizati, a i prokušani jadni je narod odahnuo. Kako je bilo i grčko-iztočnog žiteljstva, to je odredjeno, da svi imadu svetkovati katoličke blagdane, jer pomenuti došljaci toga niesu činili. Župani se uzeše brinuti i za prevoze preko Drave kod Barča, Vaške, Petri-

[1] Art. 23. požunskog sabora od 18. aprila 1751. glasi: Sacratissima Cæsarea regiaque Maiestate clementer præbente consensum, per Status et Ordines regni conclusum est: ut comitatus Syrmii, Vereczensis et Poseganus per suam Maiestatem sacratissimam posthac ad diætales regni concursus evocandi, inter reliquos Regni huius comitatus sessione et vote postliminio gaudere possint, salva in reliquo Regni Hungariæ et banali jurisdictione. Cor. jur. Vol. II. pg. 135. — Gl. Smičiklas Povjest Hrv. Vol. II. pg. 329.—330. — Protocol. žup. virov. Vol. I. pg. 562—3.

[2] Prothoc: žup. vir. Gdje se od sada izrično ne spominju izvori, znači da smo crpali iz protokola županijskog.

jevaca i Osieka, gdje se počelo raditi oko gradnje čestitog mosta; polako se oporavljala zemlja iza dvije sta godišnje nemarne uprave.

U ovakim prilikama zadesi županiju ukaz cara Josipa II. (1780 do 1790) od god. 1785., kojim se dokidaju županije, a mjesto latinskog uredovnog jezika bi uveden njemački. Onda je bio velikim županom Franjo grof Széceenyi; skupštine se više niesu sastajale već obična vieća, koja nemaju zapisnike, već „Tagebuch“. Poznato je iz cjelokupne hrvatske povjestnice kakvim su plodom urodile neizvedive reforme Josisipove, jer ove su s njime i umrle. Zna se, da su se Hrvati sada tiesno svezali s Magjari, ne bi li tako zajednički spasli još ono malo autonomije svoje od bečkog dvora. Sada se Magjari osviestiše, te osjetivši da su narod koji imade svoj jezik, kao uztuk germanizaciji jozefinskog doba, zabaciše stoljetnu diplomatsku latinštinu, pa je zamieniše svojim magjarskim jezikom. Hrvati učiniše isto; braneći još neko vrieme latinštinu, počeše njegovati hrvaštinu. Dne 23. oktobra 1847. zaključi sabor hrvatski u Zagrebu, da se narodni jezik uvede u sve škole i urede.

Godine 1848 i 1849.

A kako se odnosila prama svim ovim zgodama županija virovitička? Ona se još većma privinula uz Magjare, nego li su to Hrvati učinili, ali narodni duh i oduševljenje ilirsko doprlo je i u Slavoniju, pa i ovdje za kratko vrieme osvojilo gotovo sve žiteljstvo, a navlastice svećenstvo. Dne 4. maja 1848. za velikog župana Josipa Šiškovića, zaključi skupština, prva u kojoj se hrvatski razpravljalo, na predlog podžupana Ladislava Jankovića „da se latinski jezik, koji je do sad u županiji ovoj diplomatično mjesto zauzimao, s narodnim hrvatsko-slavonskim jezikom zamieni, uvidivši jednodušno, da se u dojduće svi javni kako nutarnji tako i vanjski poslovi, to jest svi zapisnici, svi računi, sva izvješća, sva dopisivanja, kako sa oblastima kraljevina ovih, tako i sa svima vanjskim vlastima samo i izključivo u narodnom hrvatsko-slavonskom jeziku obavljati imaju i moraju“. Isto je tako izrazila skupština veliku svoju radost, što je Josip Jelačić imenovan banom, te se tako „jedna od najglavnijih i najvećih želja naroda trojedne kraljevine izpunila, i neopisivu radost u srcu sviju žitelja ove županije prouzrokovalo“, pa s toga se skupština zaključi posebice zahvaliti kralju Ferdinandu V., a novom banu čestitati. Poznato je kako su Magjari, opazivši preporod hrvatski sa svojim palatinom nadvojvodom Stjepanom i ministarstvom pokušali uništiti sve, te zatražili od triju slavonskih županija, da ne slušaju bana, već palatina. Kako se to dojmilo skupštine? Neka nam sama kaže: „županija ova ne mogući k tomu gorku žalost svoju prešutiti iz toga porodjenu, što njegova visost nadvojvoda gospodin palatin, baš kad županiju ovu u svom dopisu na izvršivanje zakonitih dužnosti opominje, u isti čas političko triju slavonskih županija biće vredja i ukida, kako po tomu, što u suprot zakonskog članka god. 1843 4 magjarskim jezikom županiji ovoj piše, tako i s tim što županije slavonske izvan granica združenih kraljevina stavlja, govoreći: da je Ban oblastima zdru-

ženih strana u županiji požežkoj, virovitičkoj i sriemskoj naredbe poslao, je li dakle čudo, ako narod hrvatsko-slavonski pokraj sviju po zakonima združenim kraljevinama učinjenih obsiguranja sveudilj jošte brižljivost u srcu svom goji, uzrok bo tome nije u izmišljenim samo pogibeljima, nego u opetovanom i nepretrgnutom magjarskom nastojanju, da tri ove županije u broj županija ugarskih uzme".

Ali medjutim skine bečki dvor bana Jelačića uslied raznih spletaka s banske stolice (10 juna), te povjeri sve poslove, osobito za Slavoniju, generalu Hrabovskomu. Ta je okolnost vrlo djelovala na skupštinare županije virovitičke: počele su se stvarati dvije stranke, jedna odana Magjarima pod Salopekom, a druga hrvatskoj stvari pod Jankovićem. Za 30. juna sazove podžupan Ljudevit Szallopek skupštinu u Osiek, te razloživši prilike političke, svjetova skupštinu, da se stavi na stanovište zakona, jer „u Zagrebu po obćem glasu i predlozima službenim načinom ovamo dospjelima, takova se dokončanja pripravljaju, koja po mojem mnienju niti za osiguravanje našeg saveza s Magjarskom, niti pako za okrepljenje naše buduće srěće i zadovoljnosti služiti ne možedu." Ali na te se rieči digne silna graja i buka, tako da se podžupan našao prinudjen pozvati vojničtvo u pomoć, da učini red, na što obe stranke uzeše zahtievati, da se vojničtvo odstrani, što bi i učinjeno, a Szallopek izjavi, „da kroz istu moć nije htio ni najmanje slobodno viećanje prepriečiti, nego samo red uzdržati želio." Hrvatska je stranka očevidno bila u manjini, jer sada se pročitalo pismo generala Hrabovskoga, u kojem javlja, da ga je kralj dne 8. juna imenovao povjerenikom svojim za Hrvatsku i Slavoniju, te traži njihovu pokornost. Na to skupština priznade Hrabovskoga, te veli: „s toga skupština ova na put, od kojeg ju za vrieme odstupiti samo okolnosti sadašnjih burnih vremena prinuždile jesu, tim više stupiti odredila jeste, što tvrdo ufanje i nadeždu goji, da njihovog kraljevskog veličanstva radi narodnostima milostivo učinito osiguranje pri praznom liepom slovu ostati ne će, nego ne samo Njihovo kraljevsko Veličanstvo nego i Ugarsko popečitelstvo (ministarstvo) koje veće i do sada kroz naredbe u narodnom jeziku ove županije izdane nuždu uvidilo i naklonost prijateljskoj popravi prijateljskim razpravama osvjedočilo jeste, sva od strane svoje sredstva upotrebiti hoće, da narodnost naša, ne samo neoskvrnjena, nego za vječita vremena kroz očiti što prije zakon, tako isto i kraljevine ove pod imenom Slavonije u zakonima imenovanja osigurato i utemeljeno bude." Sabor hrvatski u Zagrebu proglasi skupština nezakonitim, pa na njegov upit i želju od 17. juna, koliko se novaca u bojnoj blagajni županijskoj nalazi, da se sav zaostali porez skupi, da se zbiraju dobrovoljne i narodne čete koje imadu izvježbati bivši vojnici, zaključi pošto „nikakovu vlast i vladanje bez odobrenja Njihovog Veličanstva priznati ne će, rečeni pako odbor samomočno sastavljen i od Njihovog Veličanstva odobren nije, istog županija ova kano nezakonitog smatra i sliedi toga dopis ovaj aktama prilaže."

Ova skupština koja se jasno stavila na put protiv hrvatskog narodnog pokreta, razdvoji županiju i njeno žiteljstvo. Pristalice hrvatske stvari odružiše se od svojih drugova, te sazvaše u Viroviticu za 4. septembra 1848. izvanrednu narodnu skupštinu, kojoj je predsjedao glavom ban Jelačić. Ovdje bude sve ono opozvano što je pod Szallopekom zaključeno: županija se pridružila Hrvatskoj, pripozna sabor u Zagrebu, izabere za nj svoje poslanike, dok proglasi sabor magjarski neprijateljskim, te naredi „da se to javi nezakonito izabranim zastupnicima, naime Ljudevitu Szallopeku, Eduardu Tallianu, Antalu Mihály-u i Mati Tanaju s tim nalogom, da se nadalje ne usudjuju zastupnicima ove županije imenovati i time rodoljubivo i častno ime njeno ljagom nevjernosti i izdajstva grditi."

No medjutim niesu ni Magjari prekrštenih ruku stajali, već gledali da oružanom silom izvedu svoje namisli.[1] Odmah u početku pokreta nastojali su, da dobiju Osiek, kao jaku i važnu tvrdjavu, u svoje ruke, pa odaslaše u nj osam kumpanija talijanske regimente Zanini, jer su se u tu momčad sasvim pouzdavali. U Osieku bilo je doduše vojske, i to bataljon domaće slavonske regimente br. 53 (nadvojvoda Leopold), ali taj se Magjarima nije svidjao, pa ga s toga premjestiše u Peštu. Simpatija grada bila je razdieljena: gornji grad i tvrdjava bili su na magjarskoj strani, dok je dolnji grad bio sasvim uz bana i hrvatsku stvar. Sredinom augusta 1848. udje u Osiek na zapovied generala brigadira Schwarzenau-a treća divizija pješačke regimente Aleksandar, poslušavši nalog magjarskog ministarstva. Ova je divizija našla, kad je ušla u tvrdjavu, jednu diviziju regimente Vaza, koja je već prije na zapovied ministarstva amo došla.

Koncem augusta izjavi se Osiek neutralnim. Zapovjednik tvrdjave baron Jović pozove k sebi komandanta Aleksandrove divizije kapetana Buchtu, pa ga upita, kakvog je političkog mišljenja njegova momčad. Ovaj mu odgovori, da je sva kao jedan momak na carskoj strani, te da se na nju u svakom slučaju može računati, isto se tako izjavi i divizija Vaza. Samo momčad Zaninijeve regimente, izim dviju kumpanija, bila je oduševljena za Kossutha i Magjare. U septembru 1848. dodje u Osiek dragonska regimenta nadvojvode Ivana, ali kad je magjarska vlada vidila, da na nju ne može da računa, premjesti je u Baranju, gdje se ona pridruži banu Jelačiću, koji je 11, septembra prešao kod Varaždina Dravu.

Dne 8. oktobra stiže na sve zapovjednike tvrdjava i garnizona od odbora za obranu zemlje nalog, da u roku od sedam dana imadu izviesiti magjarski barjak, te svoju bezuvjetnu pokornost pismeno pripos lati u Peštu, jer će se u protivnom slučaju smatrati kao izdajice domovine. Kad je barun Jović dobio ovaj nalog, izviesi na zgradi glavne straže u nutarnjem gradu Osieku magjarski barjak, dok se sučelice na gradskoj kući vijao hrvatski barjak, a na tornju gradske crkve crno-žuti. U to se

[1] Osim protokola je još „Die Uebergabe der Festung Essek." Fünfkirchen 1851.

razboli barun Jović, a provizorno primi zapovjedništvo podpukovnik Wanzel, dok je generala Schwarzenaua jednog jutra nestalo iz grada, a da nikome nije javio kuda će i kamo će.

Još ni jednog honvéda nije bilo u tvrdjavi osječkoj, koja se sveudilj držala neutralnom. Devetom bataljunu honvédskom pod komandom majora Sasszy-ja bude naloženo, da udje u tvrdjavu, no ne bje pušten u nutra. Dne 22. oktobra 1848. dodje garnizoni sasvim nenadana zapovied, da izidje iz grada u paradi: na večer u osam i po sati udje u tvrdjavu magjarski vladin povjerenik Kazimir grof Batthyány na čelu 41. honvédskog bataljona s pet topova. Sjutradan sastaše se častnici divizije Aleksandar i Vasa da se dogovore što da rade. Kako je momčad od veće česti bila sklona Magjarima, to se lahko moglo zgoditi, da se pobuni, te da protjera one, koji niesu mislili kao oni što misle. Častnici odlučiše ni pod koju cienu ne ostaviti svoje momčadi, a još su oni bili u vieću, kad ih grof Kazimir pozove k sebi, te im reče, ako žele ostati kod svojih četa, neka dadu revers, da će vierno službovati magjarskoj vladi, inače mogu ići kud ih je volja; častnici položiše zatraženi revers. Dne 23. oktobra stiže u Osiek general Eder, te preuze zapovjedništvo tvrdjave, a poslove pobjeglog generala Schwarzenaua preuze podpukovnik Pongrácz. Eto i tako je koncem oktobra Osiek bio sasvim u vlasti Magjara, a zapoviedao je u njemu Kazimir grof Batthyáni neograničenom punomoći.

Sada izdade grof Batthiány nalog, da se tvrdjava stavi u obranbeno stanje; no general Eder znao je vještim odgadjanjem stvar osujetiti tako, da niti je dovoljan broj topova bio smješten po naspima, niti su drveća oko tvrdjave bila sasječena, a kuće demolirane. Tri tjedna po dolazku Batthyánijevom udje u Osiek još i 36. honvédski bataljun. Na to zapovjedi grof čitavoj garnizoni, da svečano položi prisegu vjernosti, no kad je došlo do čina, većina častnika od redovite vojske ne htjede Batthyánijevoj želji zadovoljiti, tako da je ovaj biesno vikao, da će ih sve dati postrieljati. Najviše su se opirali topnici, ali konačno ih se ipak dosta njih pridruži honvédskoj artileriji.

Dok se to tako zbivalo u tvrdjavi osječkoj, uzeše se skupljati hrvatski graničari u naokolo, te zaposjeli mjesta Valpovo, Petrijevce, Čepin, Trpinju i Vukovar, s nalogom, da zaprieče dublje prodiranje Magjara u Slavoniju. Grof Batthyáni navali na generala Edera da s vojskom razprši ovaj kordon, no taj se opet znao svakojako izvinjavati, tako da se u tom obziru nije učinilo ništa. Jedino 15. novembra podje general na rekognosciranje do Sarvaša, da se bez znatnijeg uspjeha opet vrati natrag. Polovicom decembra stiže iz Pešte nalog, da osma kumpanija regimente Zanini izide iz tvrdjave, a na njezino mjesto dodje 51. honvédski bataljun. Taj je nalog magjarske vlade bio Batthyánu vrlo neugodan, jer ga je imao lišiti vrlo pouzdanih i izvježbanih vojnika, pa s toga htjede premještenu kumpaniju na svoju odgovornost pridržati i uložiti protest, no od te ga misli odvrati general Eder.

Sada se grofu činilo, da je ipak već došlo vrieme da se podje na graničare. Premda ga je i opet kušao Eder od toga čina odvratiti, ipak podju honvédi proti Čepinu, dok je redovita vojska ostala u tvrdjavi. U Čepinu smjestio se iza obkopa kapetan Rosenzweig s regrutima Leopoldove regimente (br. 53.); uz grofa Batthyána vodio je još honvéde žestoki kapetan i oduševljeni Košutovac Vásárhély. Madjari došavši do blizu Čepina uzeše pucati na neprijatelje, a doskora pokušaše i juriš, no taj bje odbijen, dapače u tom boju pogibe Vásárhély. Smrt ovog hrabrog muža kao da je bio po Magjare znak uzmaku, jer su stali na svim linijama reterirati prema Osieku. Osječani čuvši, da se Magjari vraćaju natrag, oboružaše se kako koji, da će im poći u pomoć, ali došavši do blizu današnjeg groblja kod sv. Ane, uplašiše se, te se povratiše kući. Medju tim odasla grof Batthyáni u tvrdjavu nalog, da se Aleksandrova divizija krene put Čepina; ta četa pod vodstvom majora Rácza stiže do blizu bojišta, ali ne dodje zbog obćeg meteža do prilike da puca. Pod veče povratiše se kući izgubivši dosta momaka (19. decembra 1848).

Sjutra dan dne 20. decembra stiže u tvrdjavu bivši c. kr. major Stjepan Glavaš. Kako je ovo čeljade važno po povjestnicu Osieka god. 1848. i 1849., to ćemo nješto iz bliže kazati o njemu. On se rodio 26. juna 1792. u Novoj Gradiški, te je od god. 1809. stao služiti, kao graničar, u carskoj vojsci; iztaknuvši se češće kao dobar i hrabar vojnik, dotjera god. 1842. do majora, ali ogriešiv se o vojničku disciplinu, bude god. 1846. skinut sa svoje časti, tako da mu i molbenice na cara, ne bi li ga opet povratio u službu, ništa pomogle niesu. U takim ga je prilikama zadesila godina 1848. pa lukavo zamisli, kako će se opet dovući do bivše službe. On se ponudi magjarskom ratnom ministarstvu u službu kao platzkomandant u Osieku, imajući na umu tvrdjavu kod prve prilike predati carskoj vojsci. Prvo mu je bilo, čim je došao u Osiek, da razvidi tko je za magjarsku vladu, a tko nije; lukavim načinom osvoji za sebe i svoju izdajničku misao skoro sve bivše austrijske častnike, a laskajući se grofu Batthyánu, saznade od njega koješta, što je mogao za sebe upotriebiti. On je nagovorio grofa, da je svu silu zaire, municije i oružja u tvrdjavu povukao, samo da kasnije bude plien Austrijancima što veći.

U januaru 1849. opazilo se, da više nema sitnih novaca u prometu. Odbor za sigurnost grada Osieka zaključi, da se ima štampati papirnatih nota za 5, 10 i 20 nč. u vriednosti od 10.000 fr., a ovi će se izmienjivati u pravi novac, ako ih donositelj imade na okupu bar u vriednosti od 5 fr. Članovi odbora Čordašić i Gilming pozvaše šefa tvrdjavske firme Ilije Lekića trgovca Antuna Gorjupa u sjednicu, pa kad mu je grof kazao

[1] U numizmatičkoj zbirci kr. vel. gimn. osječke čuva se takova jedna nota. Na njoj je napisano: Nr. 17. Serie D. Assignation für zwanzig Kreutzer Conv.-Mze. 20 kr., welche bis zum Betrage von mindestens Fünf Gulden Conv.-Mze. umgewechselt werden bei Elias Lekitsch, P. Wachtler (bivši knjigovodja). Essek, den 16. Jänner 1849.

o čemu se radi, reče Gorjup, da će sve što služi obćem dobru i njegovim sugradjanima dragovoljno učiniti, pa da će izdati papirnatog novca za 10.000 f.[1]

Videći magjarska vlada, da se njezini ljudi u Osieku ne mogu baš nikakovim uspjehom pohvaliti, odasla tamo početkom januara 1849. honvédskog pukovnika Földváry-a neograničenom punomoći. Ovaj je muž bio na glasu sa svoga patriotizma i privrženosti magjarskoj vladi, pa se sada obće držalo da će njegovim dolazkom biti promiene. Ali ujedno se stala i carska vojska gibati na Osiek, te pod majorom barunom Trebersburgom navali u noći od 29. na 30. januara na gornji i dolnji grad. Kako su oba mjesta slabo bila utvrdjena te u njima bio samo bataljon honvéda bez ijednog topa, to uzpije carskoj vojsci veoma lako željno osvojenje. U dolnjem je gradu stanovnictvo i onako bilo na hrvatskoj strani, te stalo iz kuća svojih pucati na bjegajuće honvéde. Ova stvar tako razjedi grofa Batthyána, da je odlučio na dolnji grad udariti iz topova, pa ga sasvim uništiti. Jedva ga je od toga nekako odgovorio general Eder. U to pritisnuše carske vojske grad, pa ga stadoše podsjedati. U njemu je bilo do 6.000 momaka, koji su bili spremni grad do zadnjeg časa braniti, samo ako ih ima tko voditi. Znali su to Glavaš i Eder, pa s toga nastojahu, da se liše sviju onih, koji bi njihovom tajnom nastojanju bili zapreka. Glavaš i Eder doista nagovore grofa, da se odlučio ostaviti Osiek, te poći po magjarskim županijama, gdje će ga tobože „domovina nuždnije trebati“. Dne 4. februara u dva sata po podne ostavi Kazimir grof Battyáni tvrdjavu osječku.

Preostali honvédski častnici i drugi nama već poznati potajni prijatelji austrijanski, uzeše sada razpravljati šta da rade; Glavaš i Eder, pa još neki drugi predložiše da će biti najbolje ako se grad mirno predade. Iza dugoga viećanja i razpravljanja napokon odluči se i Földváry na to, pa tako predade dne 13. i 14. februara 1849. Osiek na ruke carskoj vojsci, pod pogodbom da može on i vojska ići kud ih je volja.

Medjutim su se redovito sastajale županijske skupštine, Dne 29. januara 1849. sazove podžupan Josip Janković skupštinu u Našice, gdje se viećalo što da se radi s onima, koji su bili pristalice magjarske vlade. Stvoren je iza žestoke debate ovaj zaključak: „Buduć pako u krugu županije ove nekoje takove osobe, koje s činom dušmanska svoja teženja protiv domovini svojoj pokazale jesu, nalaze se, kano Ladislav Janković, Ladislav grof Pejacsevich - Podgorački, Mirko i Hugo Marinović, Kapistran Adamovich, Ljudevit Szallopek i Eduard Taljan župnik lukački, za to takovijuh imetak i dobro pod zatvor metnuto i zajedno upravitelji naimenovati jesu.“ Kad su Magjari ostavili Osiek, onda se skupština opet povratila u svoje sielo, razpravljajući redovite poslove upravne i sudačke. Dne 13. augusta 1849. položiše Magjari kod Világosa oružje, i time nastade opet mir u carevini.

Bečki je dvor dobro znao, da su svi prošli nemiri glavni svoj zametak imali u saborim i županijskim skupštinama, pa s toga da u bu-

dúće tomu predusretne, proglasi 12. juna 1850. absolutnu vladu. Podjedno bi sudstvo od političke uprave razstavljeno, pa su se tako stali kreirati posebni sudbeni stolovi. Dne 26. juna 1850. javi ban upravljajućem odboru županije virovitičke, da je Njeg. Veličanstvo imenovalo c. kr. vrhovnim županom Petra grofa Pejacsevicha, koji odmah predsjedaše u sjednici od 22. jula. C. kr. vrhovni župani bili su jedini organi eksekutivne vlasti u političkim i upraviteljstvenim poslovima i načelnici pojedinim županijama, pa su tako imali pod izključivo svojom odgovornošću sve naredbe vladine izvršavati. Radi toga „ne može uz vrhovne u županijama ikoja druga u političko-administrativne poslove utječuća vlast obstojati, i za to imadu se do sada obstojeći županijski odbori razpustiti i njima do sada pripadajuća vlast u političko-administrativnim poslovima na gospodu vrhovne župane preići." Za ove banske vlade do god. 1855. viećalo se i uredovalo hrvatskim jezikom, no pomenute godine bude u Zagrebu uredjeno c. kr. namjestničtvo (k. k. Stadthalterei), dosadašnji vrhovni župani prozvaše se c. kr. okružni predstojnici (k. k. Kreisvorsteher), a uredovnim jezikom budne njemački. Nesrećni francuzki rat od god 1859. prinudi bečku vladu, da je popustila sa svojim nesnosnim absolutizmom. Diploma od 20. oktobra 1860 povrati narodima ove monarkije stari ustav: opet su se imali sastajati sabori i županijske skupštine, sve kao što je bilo prije. Veselje i radost bila je neizmjerna u čitavom narodu hrvatskome, koji na tom liepom daru nije znao dosta blagodaran biti svomu dobromu vladaru.

Dne 17. januara 1861. imenova kralj Franjo Josip I. nove velike župane za sedam hrvatsko-slavonskih županija.[1] Virovitička županija dobije regeneratora umjetnosti i znanosti u Hrvata, djakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera.

Ali veselje narodno nije moglo ostati nepomućeno, jer je bilo tako bezdušnih ljudi koji su stali širiti lažnu viest, da će se povratkom staroga ustava, opet povratiti tlaka i robota kmetova. To prinudi bansku skupštinu, da je 16. januara 1861. izdala sliedeći proglas na narod:

Hrvati i Slavonci!

Prijavljeno je banskoj skupštini u Zagrebu sabranoj, da u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ima ljudi kojekakvih, koji po selih neuki puk razdražuju i lažljive viesti razprostranjuju tvrdeći, da će se s povratkom staroga našega ustava povratiti takodjer s nova negdašnja tlaka i robota kmetova.

Isto tako ima nemirnih ljudi i po gradovih, koji nemajući drugoga posla, uznemiruju po ulicah i krčmah mirne gradjane lažljivimi glasovi plašeći ih: da se od strana poglavarstva o tome radi, kako da se jedva povraćeni ustav, u domovini našoj opet umiriti, kako da se novouzkri-

[1] Ličko-Krbavska bila je još u vojnoj krajini.

šenu ljubav i privrženost prama narodom pod jednom krunom kroz mnoga stoljeća s nama živućimi, opet poremeti i kako da se ustavna naša kraljevina pridruži pokrajinama do sada neustavnim i s nama po zakonu i po upravljanju nesjedinjenim.

Hrvati i Slavonci!

Jedanaest godina težkog žalovanja i tudjega upravljanja proživili smo u tugi i doživili eto boljih vremena.

U smislu carske povelje od 20. listopada prošle godine povraćena je nam i Ugarskoj stara sloboda i zakoniti ustav naš.

Dok smo složni, a u slogi jaki, ne može nam dakle nitko više otet sveto ovo blago djedova naših.

Nema toga koji bi sada ravnost státiša i zakona u domovini našoj s nova uništiti usudio se.

Nema toga, koji bi bivšim kmetovima tlaku i robotu opet narinuti mogao.

Nema toga, dok bude javnosti u upravljanju svih občinskih poslova, kao što će biti do skora kod svih županija, gradova, občina i na saboru, tko bi samo pomisliti smio, da radi samovoljno proti koristi naroda, da podkapa ljubav i savez naroda i plemena slobodnih i jednoustavnih, i da se veže s narodi neslobodnimi ili sa zemljami, gdje ustavnosti još uviek vrata otvorena niesu.

Nu za uzdržati s nova zadobljenu slobodu našu, treba prije svega sloge narodne, jer ako ove ne bude, proći će malo vremena i tudji lanci okovat će nas opet.

Pa odkuda se radja po najviše nesloga, taj prastari grieh naroda našeg? nego uprav po lažljivih svakojakih viesti, što ih razglašuju ljudi zlobni i strastni. Oni jedini spremaju novi grob staromu ustavu našemu, slobodnim pravom našim, zakonitomu poredku i napredku domovine naše.

Hrvati i Slavonci!

Naš narod, junačke krvi, bistrog uma i pitome ćudi bijaše od vjekova sklonjen da brani ono što je pravo, plemenito i čovječno, ali nikako nije ljubio nered i nemir, jer to dvoje početak je svega zla kod naroda svakoga.

Sav sviet stoji sada na pragu velike budućnosti. Naši susjedi idu skokom napried, a i mi ne ćemo moći ostati na jednom mjestu.

Ali narodnoj prirodjenoj svojoj ćuti i naravi možemo ostati vjerni, pa ako oduševljeni za slobodu i narodnost prigrlimo red i mir, bit će naša budućnost sjajna, kakovu narod naš punom mjerom zaslužuje.

U ime dakle slobode, narodnosti i bolje budućnosti naše, savjetujemo svakomu, da ne sluša u napred one krive proroke, što pobudjuju mirne ljude na razdor i neslogu, a mekane duše naših gradjana na svadju i mržnju, već da u narodnoj samosviesti muževnom postojanošću, gleda svaki unaprediti narodnu obćenitu slogu i sreću.

Jer ako je narod složan i slobodan, a po tomu sretan, može i svaki

pojedinac steći slobodu i sreću; ako li je narod u neslozi i u neredu propada s obćenitom slobodom i kućni mir svakoga pojedinca."

Skoro za tim obavljena je svečana inštalacija velikog župana biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Dne 9. februara podje svečanostni odbor vodjen Vatroslavom Mihalovićem u Djakovo, te pozdravivši velikog župana umoli ga, da bi došao u Osiek. Sjutradan krene veliki župan u velikoj pratnji put Osieka; na granici grada dočekala je svečara deputacija grada Osieka, koju je vodio gradski načelnik Vjekoslav Schmidt, a nešto dalje Živko Blažeković i Ivan Šiprak s konjanicima. Kad se veliki župan primaknuo blizu grada, stadoše zvoniti sva zvona i prangjije pucati. Došavši u veliku županijsku dvoranu, pozdravi župana Ladislav Delimanić oduševljenim govorom, rekavši medju inim „u oči svečanog umještenja Tvoje Preuzvišenosti u dostojanstvo velikog župana ove županije, uzhićenim srdcem Te pozdravljamo u sredini našoj i radostno očitujemo, da nakon povraćenog nam ustava veća nam sreća u dio pasti nije mogla, nego što za našu u prijašnje stanje postavljenu virovitičku županiju u odličnoj osobi Tvojoj ustavnog velikog župana zadobismo, velikog župana, kojega glavom županije nazvati možemo".

Veliki je župan odsjeo u gradu kod župnika Heima, na večer prirediše mu gradjani sjajnu bakljadu, na kojoj se biskup i veliki župan zahvali s prozora parohialnog stana u hrvatskom i njemačkom jeziku. Sjutradan dne 11. februara u 9 sati prije podne otvori Ljudevit Szallopek svečanim govorom sjednicu, a sjajna deputacija koju je vodio kanonik djakovački Jerolim Andrić, zamoli velikog župana, da zauzme zakonito predsjedničko mjesto. Sada je usliedio sam akt inštalacije. Najprije pročitan je previšnji dekret, na što veliki župan položi prisegu na ruke naslovnog biskupa i prepošta djakovačkog Josipa Matića te bi onda, po starom običaju sa stolom tri puta, uz burno klicanje sabranog naroda, dignut u zrak. Kad je ovaj čin bio obavljen, prozbori veliki župan, ovo krasno slovo:

„Gospodo, prijatelji!

Divna vam je stvar srdce čovječansko, čarobna sila ljubavi. Ljubav nebo sa zemljom, zemlju s nebom spaja; ljubav pučine morske s jednog kraja svieta na drugi, ljubav razjažene hridi, ljubav iztok do zapada brzinom munje prevaljuje; krepkoj volji i ljubavi ništa na ovom svietu težko, ništa nemogućno nije; ljubavi niti ista nemila smrt ljubimče ugrabiti ne može, jerbo ako ne živi u tavnom grobu, živi ipak u majčinom srdcu, koje ga oplakuje.

Tako vam se stvar nekim načinom, gospodo, ima s pravima i slobodama naroda, koji je do samosviesti svoje podpuno doživio. Moguće je da se tudjim nesmiljem narodne svetinje iz javnog života prognaju, ali ako si je narod umio neoskvrnjenu dušu sačuvati, dušu koja tudje blagodati ne prezire, vrhu svega pako svete svojine ljubi i brani, tada nije ništa izgubljeno, tada ne ginu narodne svetinje, nego se tim većom

silom iz javnog života onamo povuku gdje je svakog života izvor i sjedište, to jest u srce i sviest naroda, a sa srdcem naroda, gospodo, nije se šaliti, sa sviešću naroda zaman je boj biti, jerbo je pri tom svetištu i isto svemogućtvo upliv svoj ograničilo, pa sve da bi i moguće bilo prava i slobode naroda zrelog i samosviestnog u pučini morskoj utopiti, u razjaženu hrid strmoglaviti, u tavni grob ukopati, ipak bi na skoro novim i sjajnim životom oživjele, jerbo Vam i opet velim, gospodo, srdcu i ljubavi čovječanskoj niti ista nemila smrt ljubimče ugrabiti ne može, a što u sviesti narodnoj žive, prije ili poslije u javnom životu oživjeti mora. Bog ti je narode dušu i srdce dao, da u nuždi i nevolji u njem svetinje svoje, u njem sve što ti je milo i drago sahraniš, a vjeruj mi i ne dvoj, da svaka pravda koja u tom svetom shraništu, kud tudje samosilje ne dopire, živi i strahuje, jednom uzkrsnuti mora. Eto Vam, gospodo, po mom mnienju rješenja zagonetki i otajstva, koja se od nekog vremena pred očima našima zbijaju. Uzkrsnulo i oživjelo je, što je negda u javnom životu, a od desetak godina samo u srdcih naših živjelo. Evo razloga zašto nam se grudi od milina šire, dok zastavu ovu, stari simbol, ustavnosti naše razvijamo. Evo za što toli veselim uzklikom dan današnji pozdravljamo kano milog pratioca, ljubimče naše, zlatokose slobode.

Gospodo! Nam Slavjanom tim je bolje došla sloboda naša, čim je ona vjernija bila drugarica i u javnom životu našem od pamtivieka pratica naša. Jest gospodo, mi smo Slavjani od nikog uzajmili i baštinili ustavne svetinje naše. Plod su one skroz i skroz bića i žića našeg. Svaki nam skoro listak u starih knjigah i povjestnicah naših pred oči stavlja zlatne rieči: župa, županija, župan, nadvornik, podvornik, kojim su se slavni pradjedovi naši služili i ponosili. Ne, mi ne od susjeda i saveznika naših, pače oni su od nas narodne te amaneta proprimali. Podvostručenim dakle srdcem ljubimo i branimo mi ustanovnost kano staru domaću svetinju našu, ter još jednom veselim glasom kličemo: Zdravo, da si nam s jasnom svietlosti sunčane rodjenče danu današnji.

Ne će ti trudi zahman biti što djeveruješ staroj mezimci našoj, mi ćemo Slavjani uspomenu Tvoju vazda u srdcih naših gojiti. Mi ćemo Te zlatnimi slovi u zapisnicih naših ovjekovječiti. Ti pako povratio se k izvoru svomu, pripoviedaj majci, kolike si nam radosti viestnikom bio, kad si staru ustanovnost našu medju nama opet udomio, poruči joj, da je dosti i predosti krasnom ovom slavjanskom narodu na jugu bilo crnih dana, da je već jednom hora, da nam odsele slične i prilične Tebi, gojenčadi radja. Crna je kletva, da ima u domorodnom kolu ljudi, koji bi u stanju bili, ustanovnoj se slobodi našoj iznevjeriti. Ta kako bi svoj svojemu o glavi radio, gospodo! Danci dosta duzi, a sastanci evo već sad prosti, ovdje u javnosti je mjesto, da se misao, o misao osvjedočenje a slobodna rieč kano kamen o kamen okresne, i svietlo istine i pravde radja. Ima upravo medju domorodcih ljudi, koji bi prije nož si

u srdce rinuli, jezik si iz čeljusti izkinuli, rukom u vatru pružili, nego li išta pomislili, išta učinili, išta podpisali, što bi prot narodnom ponosu, prot narodnoj slobodi, prot narodnom razvitku bilo. Još jednom velim, gospodo, evo javnosti, evo slobodnog gibanja, evo mjesta da se kano otvoreni, iskreni, slobodoumni ljudi ogledamo i junački da megdan dielimo. Sad već sve, što tmine noćne i zabitni kutci radjaju, zasjeda je, laž i prevara je. Istina bog narod je naš prostodušan, tih i miran, pun dobrote česti i poštenja, a što je vrhu svega, pun vjere u Boga, pun pouzdanja i vjernosti prama premilostivomu kralju i vladaru svomu. Ali gospodo, što su vam upravo bitni uvjeti, pod kojimi se sloboda gibanja jedino razvijati dadu, bez krepostí i valjanosti slobodi nema ni traga ni glasa. Narod, koji božje zakone i zakone sviesti svoje smjelom i griešnom nogom gazi, koji u svih svojih odnošenjih strastvenost i sebičnost samo svoju sliedi, narod taj nije dozrio do slobode, narod taj je izgubljen, narod taj priliči divljoj zvieri, koja se lanci spaja.

Dok je staroj Ateni bilo Leonida i Epaminonda, dok je bilo starom Rimu Scipiona i Katona, dotle su carstva ta cvala i rasla, a kad stara krepost izčeznu tad se silna carstva razoriše, razrušiše, razgradiše se. Tebi pako mila trojedina kraljevino moja, dok je bilo Zrina, Frankopana, Bakača, Jurišića, Berislavića, sve je dobro bilo, ništa im nahuditi nije moglo. Ej junaci slavni, nemate Vi u domovini vašoj veličanstvenih spomenika, ali ih imate u srdcih naših. Ej da bi nam moguće bilo danas Vas uzkrsnuti i smrt vašu sa životom našim zamieniti, rado bi mi to učinili, koliko bi danas domovini od potrebe bilo. Što se pako vjere tiče, ona u krilu svome više blagodati naroda nosi, nego su blagodati kojimi priroda obiluje; vjera je s neba sišla, ne da okove gradi i kuje, nego da ih razvaljuje, da staru roda čovječanskog slobodu oslobodi; vjera je kojom se negda Bog puku svomu, kojim se i danas kralji narodom, a narodi kraljem, zavjeravaju; vjera koja je svemu što na svietu liepog krasnog uzoritog biva, nepomični temelj pruža; vjera je s kojom bog isti u dušu i srdce čovjeka silazi, da misli ćuti i djelovanja njegova oplemeni i uzvisi; vjera je koja ljubav domovine za uviek posveti u suzama onim koje su negda nad kćerima Siona prolievane bile, vjera je rieč u jedno najvjernija čuvarica slobode, dočim duh čovječanski od razuzdanosti, srdce čovječansko od pokvarenosti, državno pako i družtveno tielo od nereda, razdora i razora čuva, koja toliko krati krvnikom i ubojicom prave slobode postade. Vjernost pako napram vladara, jedna je od najsvetijih gradjanskih krepostih, vjernost medju tim osnovana temelji vjere i viesti otvorena je, pravoljubiva je, prosta od lisičenja i podlosti, puna istine i dostojanstva, koja tim većim pravom zahtjeva, da joj se stare pravice čuvaju i narodne svetinje štuju, čim izvrstnije dužnosti svoje čini.

Dva su još, gospodo, glavna razloga, s kojih danas tolikim uzhićenjem staru našu ustanovnost pozdravljamo, prvi jest: jerbo joj se vienac ovrh tjemena novim dragokamenjem ukrašen više blista nego li

igda. Sada već ustanovnost nije samo jednog ili drugog stališa imovina, nego sviju nas svojina. Sada se mi svi hvala Bogu u zlatnih njenih kruzih nahodimo i gibamo. Sada je sve, što je plemenitog, čestitog i zrelog u narodu, kao što to Slavjanom posve dolikuje, pozvana da o obćem dobru vieća. Nema sada više medju nami druge razlikosti, nego samo one, koja iz vrela kreposti, značajnosti i učenosti i mudrosti i vječitosti proiztiče. Od Boga je gospodo, da to na duševnom polju carstruje. Blago zemlji, blago ljudima, ako volji božjoj zadovolje. Tim nam je danas milija i dragocjenija ustavnost, čim više jasni njeni traci prage krasne naše prostote prosvjetljuju. Zdravo da si nam u sredini našoj mila prostota naša! Nije sve zlato što sja, a halja čovjeka čovjekom ne čini. Jest, gospodo, ne samo pod svilom i kadifom nego i pod prostom surinom često krat plemenito srce bije i uzvišene se misli razvijaju. Pravo je pravo, da se i prostota ovdje nahodi, da nam zrelim umom i razborom svojim očituje, gdje je najviše opanak tišti, gdje ponajprije u pomoć priteći valja.

Drugi razlog za što nam je danas ustavnost naša više nego igda milija, jest: što nam krasnim našim narodnim jezikom zbori i govori; narodnim velim jezikom koji je toli milozvučan, toli krepak, toli bogat, da mu para na svietu nije. Ah! sladki moj materinji glasu, čim su mi te više neznalice i pridošlice prezirali, tim si ti većma srdcu mom omilio. U viših kruzi zanemaren, našao si ti srećom utočišće u njedrih prostog naroda našeg, koji te je kao čedo jedinče njegovao, pak si mi toli liep, da je samo Bog ljepši koji te je stvorio, samo narod krasniji koji te je izumio i sačuvao. Mili jeziku moj, da ništa drugo u tebi pisano nije do naših narodnih pjesama i poslovica, zaslužio bi, da te svi sinovi i kćeri naroda ljube kao oči u glavi, zaslužio da se u tebi sve znanosti sav javni život odieva, kao što se na tamnieh sunčanieh traci rana zora rumeni i bieli dan odsieva. Iz naših narodnih pjesama lako bi duh poetički slavjansku Ilijadu i Odiseju sastavio, a poslovice naše svim se poslovicama Salamona uztaknuti mogu. To su gospodo rude još pune zlata idragog kamenja, ali nam svima još treba kopati i znojiti se, da ih imovinom svojom učinimo.

Još jednu gospodo, s vašim dozvoljenjem.

U austrijskom carstvu ima vele petnaest do osamnaest milijona Slavjana. Rekao bih da amo spada, da svako državno pitanje u carstvu tom Slavjanstva se živo okosnuti mora. Rekao bih da miroljubi taj čestiti i za svaki plemenitiji državni napredak podpuno osposobljen narod u svih struka državnog života do ravnopravnosti dospjeti mora, jerbo ta zakon u srdcu božjem upisan stoji, jerbo to u želji naroda živim ognjem plamti, a što je u srdcu božjem upisano i što narod po zakonu božjem želi, to prije ili poslije u javni državni život stupiti mora.

Što se nas Slavjana, na jugu tiče koji pod jednom krunom sa ugarskom svetim tim znamenjem bratskog saveza i ravnopravnosti živimo,

prošlost naša stara slavna je bila i dična, granice su trojedine kraljevine na sve četiri strane svieta šire i prostranije bile. Nema naroda, pod nebom koji bi evropsko-kršćanskoj civilizaciji više usluga učinio, od našeg naroda na jugu. Nema naroda koji bi toliko okrunjenih svjedoka svoje vrline, slave i junačtva brojio, koli naš narod. Osvjesti se o narode mili, da znaš što još jednom biti možeš, biti imaš. Uči se od Konstantina Porfirogeneta kako si carstvo iztočno od propasti proti divljim Avarom spasio i slavno južne ove evropske strane zasjeo. Uči se da hiljadu drugih narodnih zgoda i nezgoda mukom mimoidjem, od Bele IV. kralja ugarskoga, kako si na obali jadranskoga mora u najžešćoj dvodnevnoj bitci razjarenog Tatara porazio i u azijatske pustoši potjerao. Uči se kako si živim bedemom bio Evropi proti azijatskoj čeljadi, koliko si krvi u ljutoj borbi prolievao, koliko si slavnih pobjeda održao, koliko si sinova svojih neuvelim lovorom ovjenčao, uči se i spomeni se, da si divnim junačtvom tvojim glavni grad svoj s okolicom njegovom od poplavice azijatske slavodobitno uzčuvao, dočim su Pešta i Budim, a malo ne i stolni grad Beč, tečajem poldruga stoljeća pod tudjim jarmom stenjao. Ako se je narod naš u tih ljutih borba oštetio, dužnost mu je sveta tamo smierati, o tom raditi, da mu se stare i nove rane izciele, a vjera i Bog, dužnost sveta cielog carstva, dužnost susjednog nam i saveznog naroda, da nas iz svih sila u toj težnji podupre jerbo ne samo za se, nego i za cielu Evropu, za cielo carstvo, za susjedne narode sve, mi smo tečajem više stoljeća riekom dragocienu krv našu prolievali. Ne zdvoj mi narode mili, ne zdvoj! Bog je u srdce svoje zasluge tvoje upisao, jer bo si krv svoju i za svetu vjeru, koja je zjenica oku božjemu prolievao. Ruka je njegova, ako se ne varam jedno od najogromnijih pitanja evropejskih uzko sa bićem i žićem tvojim spojila i upotrebit će ga sigurno, da ti stare i nove žrtve primjerno nadoknadi. Tko nam i ovu krpavu haljinu, koju na sebi nosimo, danas dere i svlači, taj je sigurno naš glavni neprijatelj, tko nas i onako oslabljene i oštećene još više slabi i šteti, taj nam o glavi radi, taj želi da nas progutne, taj bi rad, da kopnemo, kao što snieg kopni na proljetnoj toplini.

Što se javnog prava našeg tiče. Istina je da je narod naš odkad je na ovostrano pozorište evropsko stupio, tekom toliko ratobornih stoljeća mnogo stradao, ali je ipak za čudo, kako je naš narod vazda znao i umio nezavisnost i samostalnost svoju kano najdragocjeniji amanet svoj uzčuvati, pak će ju znati ako Bog da i danas sačuvati. Narod je naš i od tada odkad se s krasnim narodom ugarskim pobrati, sto i sto puta suverenost i nezavisnost svoju čini evropejskimi pred očima cielog svieta osvjedočio i potvrdio. Stvar je ta toli jasna, koli svjetlost koja nam dani. Koliko puta smo mi podpuno nezavisnim načinom utanačili. Dosta je da napomenem sabor naš na Cetini god. 1527. u kom smo mi sjajno vladajuću obitelj za nasljedno vladajući dom naš izabrali. Dosta da napomenem sabor zagrebački od god. 1712. u kom smo mi pravom neza-

visnosti sankciju pragmatičku primili, što bjelodano dokazuje, da je nezavisnost naša u prvoj polovini XVIII. stoljeća pred evropskim pravom nedvojbeni aksiom bio. Htjeti izvora javnog prava našeg u nezgodah, nesrećah narodnih tražiti, tražiti u vremenih koja su državnom biću našem najneprijaznija bila, jest toliko koliko zrelog grožđja na strnjacih tražiti, jest toliko koliko miomirisnog cvieća na livadah tražiti u po zime, kad mu nije vrieme, jest toliko koliko narodne nezgode i nesreće za ravnilo i mjerilo javnog života našeg odabrati. Druži se dakle druži mili rode i narode moj, ako ti je s voljom narodom krasnim s kojim si tečajem toliko stoljeća u bratskoj slozi i savezu živio. Druži se, ali se druži prema dičnoj prošlosti i nedvojbenoj velikoj budućnosti svojoj. Druži se ali se druži kao ravnopravni brat, nipošto pako kano rob i podanik tudji. Tako se druži tako, jerbo ako se ne varam plemenitiji dio susjednog naroda, koji spletke i zasjede prezire niti drugo želi, jerbo kao što u privatnom tako i u državnom životu drži se načela, što ne bi rad da ti drugi učini, ne čini ti drugomu. Tako se druži, tako, jerbo bi inače slobodoumni susjed s preziranjem ruku od sebe odbio ljagom podloga samoizdajstva okaljanu, a slavni bi pradjedovi naši u grobovih se svojih od stida zarumenili, ter da bi moguće bilo još bi se jednom na biedni život ovi povratili, da nas nevriedno potomstvo svoje prokunu, pak da tada na novo za uvieke od srama umru.

Rekoh gospodo, i dorekoh. Eto me cielog u rieči i besjedi svojoj. Taki sam vazda bio, taki ću Vam do groba ostati pače, tim će duhom i mrtvi prah moj u grobu svom živjeti. Ti pako rode i narode moj, širi srdce svoje, bistri i obrazuj što možeš bolje sviest svoju. Jerbo što ti pravednog u srdcu i sviesti leži, to je i Bog u srdce svoje upisao i to će ti sigurno danas sutra i u javnom državnom životu tvom oživjeti.

U to ime, Bog ti narode pomogao!“

Iza toga pozdravi velikog župana liepim govorom advokat Ante Stojanović, svršivši ovim kriepkim riečima: „Ti si podignuo stožer jednoj knjigi, temelj jugoslavenskoj prosvjeti i narodnom obstanku položio — uvjereni smo, da na ovom političkom polju podpunu našu ustavnu slobodu povratiti i učvrstiti i hoćeš i možeš i znaš, jer kao što riba bez vode, a ptica bez zraka živjeti ne može, tako mi bez slobode živjeti ne možemo, a i ne ćemo — ter i zemlja nam naša slobodom diše, u kojoj tudje robsko bilje ne može da pusti korenja“.

Za trajanja čina inštalacije držao je Ivan Šiprak razvijenu županijsku zastavu, a kraj njega su golim sabljama stajali Živko Blažeković i Franjo Köncöl. Iza toga pošli su svi u crkvu, gdje je čitana misa i odpjevan „Te Deum“. Na veče istoga dana priredjen je u velikoj dvorani županijske zgrade sjajni ples.

Sjutradan 12. februara obdržavala se reštauracija, to jest odabrano je županijsko činovničtvo. Prvim podžupanom bude odabran jednoglasno Ladislav Delimanić, drugim Mirko Kršnjavi, velikim bilježnikom Ante

Stojanović, za velikog sudca u Osieku većinom glasova Ferdinand Bojničić, u Djakovu Franjo Dolenčić, u Virovitici Dragutin Gvozdanović, u Valpovu Gustav Knežević. Za kotarskog sudca u dolnjem Miholjcu Lavoslav Ittlinger, u Našicama Tomo Milanković, u Vočinu Ladislav Taller, u Osieku Janko Janušić. Glavnim blagajnikom bi odabran Jozo Čelanković, a podblagajnikom Pero Georgijević, da spomenemo samo glavno činovničtvo.

Kad je skupština stala razpravljati prvo joj je bilo, da je predložila. da se integritet trojedne kraljevine hrv. slav. dalm. na temelju starog prava i državnih ugovorih u predstavki upravljenoj na kralja potraži. Tu se veli: „Temeljom tim što su pokrajine Dalmacija s Kvarnerskim otocima, Istra do potoka Raše, kotar metlički i novomestski i strana županije zagorske, tako zvana „marca slavonica" u ono vrieme, kad je narod hrvatsko-slavonsko-dalmatinski godine 1102. dinastiju Arpádsku izabrao, k cjelovitosti trojedne kraljevine spadale, temeljom tim što su se kako kraljevi iz dinastije Arpádske, kao takodjer i oni za vrieme izbornog kraljevstva uviek kod krunisanja zaklinjali, da će cjelokupnost trojedne kraljevine uzdržavati, a poremećenu po mogućnosti povraćati, temeljom tim što je narod trojedne kraljevine god. 1527. sjajnu dinastiju habsburžku, a god. 1712. sankcijom pragmatikom dinastiju habsburžko-lotrinžku izabrao, iz koje proizlazeći zakoniti kraljevi gore označenu zakletvu takodjer polagali jesu, pristaje skupština jednoglasno na učinjeni predlog, a da se temeljom tog državnog prava putem reprezentacije od Njihovog kr. Veličanstva umoli što bi označene pokrajine trojednoj kraljevini povratio, a da se kao rečene pokrajine tako i vojnička krajina na prvi hrv. slav. dalm. sabor pozove i zaključuje ujedno da se u tom smislu proglas na Dalmaciju od strane ove županije izda, a na svrhu toga da se sve županije hrvatsko-slavonske kao takodjer ugarske za podupiranje ovoga predloga pozovu, što to i krepčija obrana obćeg ustava zahtjeva i nalaže." Glede Medjumurja predlaže skupština ovako: „Povodom tim, što se je iz javnih listova doznalo, da je županija varaždinska izjavila da Medjumurje po historičkom pravu trojednoj kraljevini ne pripada, dotično da je Medjumurje god. 1848. nezakonito od Ugarske odkinuto jeste predlog učinjen, da se svietli ban umoli, što bi pridruženje Medjumurja županiji zalatkoj do sabornog riešenja preprečio i da se Medjumurje ustavno ustroji, a županiji varaždinskoj izjavi, da je njezino postupanje nezakonito i neustavno."

Eto tako bi uz sveobće veselje na novo obnovljen stari ustav. Tom se veselju još pridružilo to, kad je virovitički veliki župan biskup Strossmayer upravio dne 5. aprila 1861. na bana Šokčevića pismo, te mu javio, da doznačenu mu godišnju dotaciju od šest hiljade for. poklanja, dok bude službovao kao veliki župan, fondu za ustrojenje sveučilišta u Zagrebu.

Ali težka i naporna služba prinudi biskupa Strossmayera, da se već iza jednogodišnjeg službovanja zahvali na povjerenoj mu časti, a sada imenova

kralj Ladislava Delimanića, dosadašnjeg prvog podžupana. Za njegovog županovanja, a još više njegovih vriednih nasljednika Petra grofa Pejacsevicha Virovitičkoga, Miroslava Kraljevića i Mirka Kršnjavija ne politizuju više županijske skupštine, već se bave upravnim poslom. Sad je sklopljena god. 1868. i nagoda s kraljevinom Ugarskom današnji naš temeljni zakon, koji podpuno osigurava miran i triezan napredak kraljevine Hrvatske i Slavonije pod sv. krunom Stjepanovom. Da se još bolje unapriedi blagostanje županija, sprovedi svietli ban Dragutin grof Khuen-Hédervàry god. 1886. organizaciju županija, koja je danas u kreposti. Sada imenova Njegovo Veličanstvo 25. juna 1886. na radost sveukupnog žiteljstva ove županije presvietlog gospodina Dr. Teodora grofa Pejacsevicha-Virovitičkoga.

Dne 9. novembra sazvana je skupština županijska, koju otvori podžupan Slavko Cuvaj ovim govorom:

Slavna skupštino!

Radostnim uzhitom zauzimam danas privremeno predsjedanje, da ponajprije tako mnogobrojnu i sjajnu skupštinu pozdraviti mogu.

Poznato je slavnoj skupštini, da je ona na današnji dan pozvana u svrhu, da se obavi svečani uvod i zaprisegnuće velikog župana dične naše županije, presvietloga gosp. Dr. Teodora grofa Pejacsevicha Virovitičkoga, koji je previšnjim riešenjem od 25. juna te godine našim velikim županom imenovan.

Slavna skupštino! Veći dio slavne naše županije pozna presvietloga gosp. velikoga župana našega po imenu i po djelih, jer je isti posvetio se u obće javnome radu, kod preobstojale podžupanije osječke počeo službovati, a kasnije je skoro dvije podpune saborske periode vršio mandat narodnog zastupnika, ter je svuda ostavio liepu uspomenu svoga sdušnoga i proniknutoga rada.

S toga držim, da mi nije potrebno, da ovdje nabrajam sve vrline njegove, već slavnu skupštinu molim, da iz svoje sredine izvoli odaslati odbor jedanaestorice, koji bi se imao uputiti po presvietloga gosp. vel. župana u Rétfalu.

U odboru molim gospodu skupštinare: Josipa Šmidingera, Levina Chavraka, Aladara grofa Jankovića, Ervina pl. Cseha, Dragutina Bartholovicha, Dragutina Czillingera, Mihajla Velenderića, Antuna Zindla, Marka Gjambića, dekana i župnika Josipa Kršnjavija, kojega ujedno molim, da se toj deputaciji izvoli staviti kao govornik na čelo i konačno Josipa Kuzmića."

Iza toga pročita perovodja Martin Dragolić dekret, kojim je presvietli gosp. Dr. Teodor grof Pejacsevich imenovan velikim županom, na što se pomenuti odbor uputi u Rétfalu. Kad je presvietli gospodin veliki župan došao u skupštinu, bude burnim „živio" pozdravljen; iza toga podju svi zajedno u crkvu na saziv duha svetoga. Vrativši se iz crkve, položio je veliki župan propisanu prisegu pred skupštinom, a onda pogovorio ovaj krasni i krepki govor:

„Slavna skupštino!

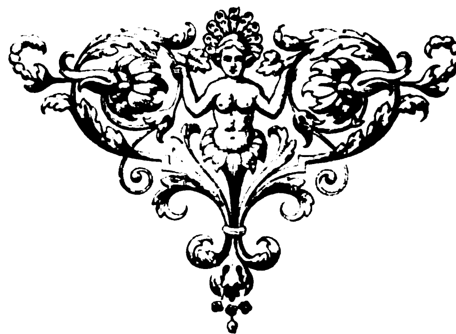
Kad sam uslied milosti Nj. Veličanstva kralja i uslied povjerenja Nj. Preuzvišenosti našega bana bio pozvan na ovo mjesto, bio sam si svjestan, da zadaća koja me čeka nije malena. Laglje je bilo stupiti u gotovu admininistraciju, nego takovu tek stvarati, no primio sam ipak ovo odlikovanje radošću s jedne strane već i za to, jer zakon o uredjenju uprave, koja će se sada tako rekuć vršiti pred očima naroda, nosi mnogobrojne garancije dobre uprave i unapredjenja pučanstva u sebi. Ako ne bi bilo ništa drugoga s tim zakonom polučeno, nego samo decentralizacija, koja omogućuje bržu upravu, već bi time bila izpunjena sveobća želja, a da i ne spominjem županijsku skupštinu i upravni odbor. Djelokrug županijske skupštine kao što su pravo razpravljati predmete javnoga interesa, obratiti se u formi peticije neposredno na sabor, riešavanje pitanja o promieni teritorijalnoga obsega općina itd., kao što i još važniji djelokrug upravnoga odbora u poslovih šumskih, poreznih, naukovnih, karnostnih i inih predmetih javne uprave, pokazuje u ostalom očevidno temeljitost moje tvrdnje. Da pako postignemo svoj cilj za kojim mi svi težimo, to molim slavnu skupštinu, da me u djelovanju momu, namjenjenom jedino dobrobiti našega naroda svojski podupire iznašajuć na vidik pravedne i mislim potrebne želje i da pri razpravljanju predmeta postupa objektivno i u duhu umjerenosti, da ne dodjem u nemili položaj obuzdati strasti sa sredstvi zakonom propisanimi. Upravne činovnike pozivam i opet, da savjestno i točno vrše zadaće javne uprave, da služe narodu i zemlji na korist i sebi na čast, a ja ću vazda paziti, da svaki vrši svoju dužnost, nu naprotiv znati ću uz to vazda i braniti svakog savjestnoga činovnika proti svakomu nepravednomu nasrtaju.

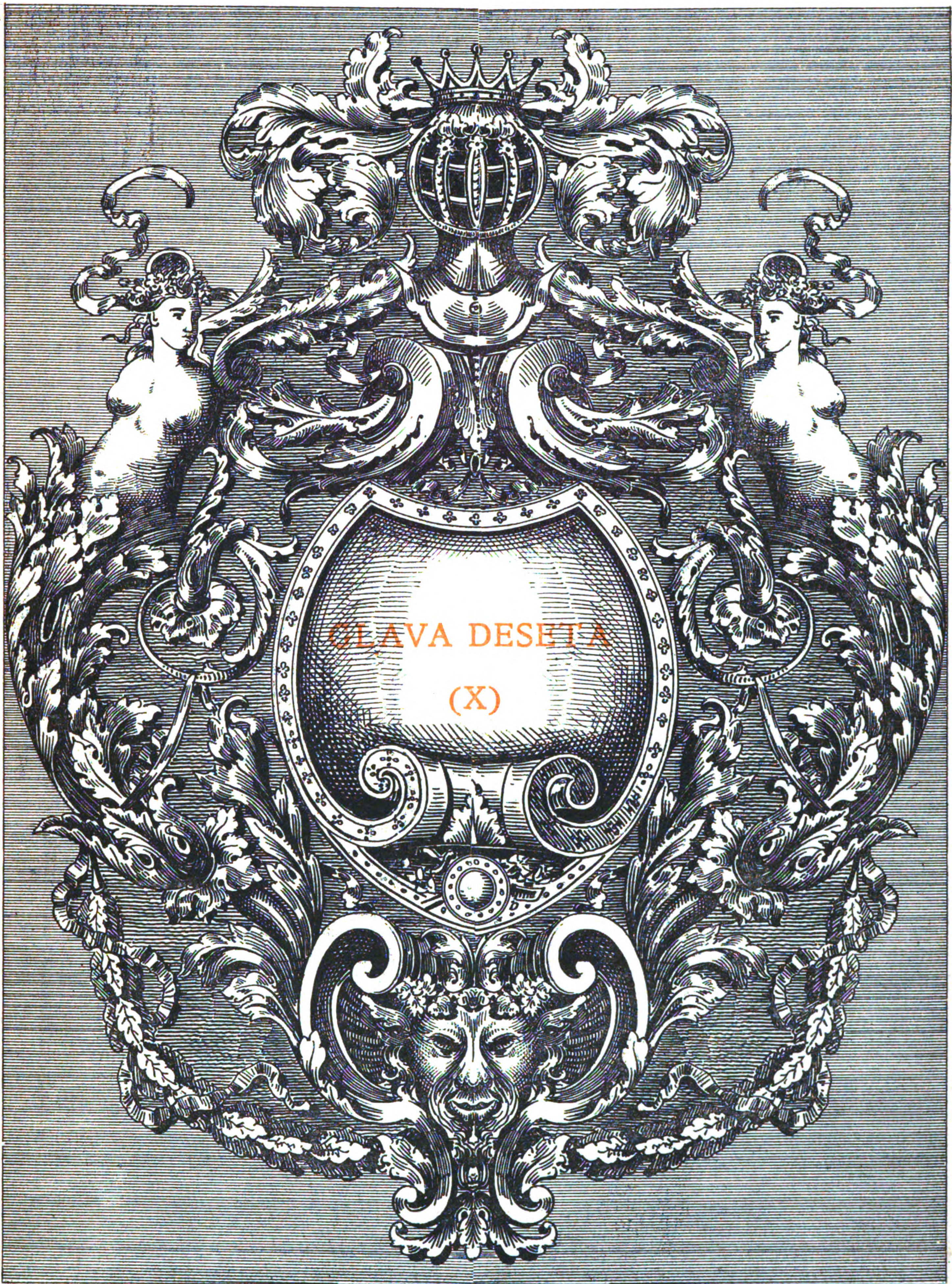
Ako ćemo tako svi pozvani faktori složno i sdušno raditi, onda ćemo polučiti božjom pomoći žudjenu svrhu naime dobru i poštenu upravu i to na čast naše zemlje, na korist pučanstva i za unapredjivanje časti, moći i slave Njegovog Veličanstva našega kralja, koga da Bog poživi do skrajne granice ljudskoga vieka, što svi želimo iz dna našega srdca, kličuć oduševljeno: Živio kralj! Živio! Živio! Živio!"

Ovaj krasni i stvarni govor bje burno pozdravljen, jer je skupštinarima i pučanstvu čitave županije virovitičke dao najljepšu garanciju, da su dobili kao velikog župana muža bistroumnog, muža vješta upravi i svojoj visokoj zadaći, koji će svojom odlučnošću i položajem, te možnim uplivom uviek uznastojati jedino o blagostanju i napredku povjerene mu županije. S toga je punim pravom mogao u ime skupštine osloviti presvietlog gospodina velikog župana gosp. podžupan Slavko Cuvaj ovim pogodjenim riečima: „Pravednim ponosom upiri danas narod ove županije u Vašu presvietlost svoje oči, moleći Vas, da njegove nevolje, potrebe na polju kulturnom i materijalnom svojim dostojanstvom, svojom moći i odvažnošću svuda krepko i vruće zagovarate.

Primite Presvietli gospodine uvjerenje, da će u ovoj svetoj zadaći korake Vaše sliediti županija neograničenom privrženosti, jer se ona Vašoj Presvietlosti podpunim pouzdanjem povjerava."

Deset je godina minulo, da je presvietli gosp. Dr. Teodor grof Pejacsevich na čelu ovoj županiji, a to deset godina sjajan su dokaz ovih rieči; kulturno i materijalno diže se županija virovitička, a to sve uz valjanu, točnu i pravednu upravu. S toga je i obća želja sviju, da nam Gospod još dugo uzdrži presvietlog gospodina velikog župana Dr. Teodora grofa Pejacsevicha virovitičkoga, da i nadalje tako upravlja na čast svome slavnom imenu i porodici, te ciele naše domovine.

GLAVA DESETA
(X)

KULTURNE PRILIKE.[1]

*

Županijski ustav od god. 1745. do danas. — Plemstvo: grofovi Pejacsevich. — Seljačtvo. Obrt i trgovina. — Crkvene prilike. — Školstvo.

*

ITAVA UGARSKA I HRVATSKA SA SLAVONIJOM RAZDIELJENA JE BILA NA ŽUPANIJE; PRIJE dokinuća krajine bilo ih je u Ugarskoj pedeset i šest, a u Hrvatskoj i Slavoniji sedam. Ovakova je jedna županija tako reći državica za sebe i ona imade svoj posebni grb, pečat i barjak. Nama je poznato kakim se grbom i pečatom služila županija od god. 1746 amo, dok joj je barjak bio ovaj: na bielo-modrom štapu vije se polje višnjeve boje (tamno-crvene) u sred kojega se nalazi županijski grb izradjen u bojama, a nad njime čita se nadpis „Pro lege et lege“, dok je pod njime ubilježena rimskim brojevima godina 1746.

Na čelu svakoj županiji stoji veliki župan (supremus comes), kojega imenuje sam kralj, dok nasljednih župana riedko gdje ima u XVIII. vieku, jer zakonski članak III. od god. 1504. jasno odredi, da se ta čast više nikomu od sada u napried nasljedno ne podieli, što je i pravo, jer se može podieliti samo čast, a ne vještina. Kad bude veliki župan zapriečen u obnašanju svoje službe, onda mu odredjuje kralj zamjenika (administrator). Veliki je župan po svom činu velikaš, makar on to i ne bio od poroda. Dužan je bio doduše da stanuje u svojoj županiji, no virovitički veliki župani, toga redovito niesu činili. On je kraljev namjestnik u njoj i jedini službenik koji je od kralja imenovan, jer sve ostale bira narod na skupštini sve do god. 1874. Prije nego li nastupi svoju čast, treba da položi zakletvu pred skupštinom, da će biti vjeran kralju i ustavu, onda gą dignu tri puta u zrak uz gromko klicanje „živio!“ u znak da je nastupio svoju službu. Taj se čin zvao inštalacija. Kompetencija velikog župana vrlo je važna,

Ustav.

[1] **I ova se glava poglavito temelji na zapisnicima županije virovitičke i na vrlo dobrom djelu: F. W. Taube: „Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien.“ Leipzig 1777. 3 svezka.**

jer on je glava uprave političke, gospodarske i sudbene. Njemu uz bok stoje drugi činovnici, koji su bili u skupštini svake treće godine birani; to se zvalo promjena ili obnova (restauratio). Veliki župan razpisuje županijske skupštine, predsjeda im, odgadja ih i razpušta, otvara i zatvara sjednice, ravna viečanjem, pazi da se sve radi po zakonu, te proglašuje više naredbe. On upravlja redarstvom u cieloj županiji, a kod potrebe, ima pravo da pozove i vojsku u pomoć. On ima u ruci disciplinarnu vlast nad sveukupnim ostalim činovničtvom, te može nemarnog činovnika po volji odpraviti i privremeno do buduće restauracije drugog namjestiti. Sve do god. 1848. bio je i predsjednik županijskog suda (tabula judiciaria), te mu imenovao prisjednike (assessores).

Velikom županu uz bok su dva podžupana (vicecomes). U početku je doduše samo jedan podžupan izabran, no potreba je doskora prinudila, da su tu čast dvojica obnašali. Prvi redoviti podžupan namjestnik je velikog župana; on mjesto njega predsjeda u skupštinama, pazi da ostalo činovničtvo vrši svoju dužnost, čuva pečat županijski, svaka dva mjeseca iznenada pregledava županijsku blagajnu, gleda da se zaključci skupštinski izvedu, brine se o pobiranju poreza, o nastanjivanju i hranjenju vojske, pazi na javni mir i red, predsjeda sudištu, pripravlja poslove za skupštinu, jednom rieči, on je duša županije, onaj koji radi i upravlja. Drugi podžupan namjestnik je prvomu. Obično je prvi obavljao administrativne, a drugi sudačke poslove.

Županija dieli se na okružja (processus), a ova opet na kotare (districtus). U svakom je okružju po jedan veliki sudac (judex nobilium), a u svakom kotaru po jedan mali sudac (districtualis judex nobilium) i po jedan pristav (jurassor). Onaj veliki sudac koji stanuje u sielu županije, zove se središtni (centralni). Tim je sudcima kompetencija dvojaka: upravna i sudačka. Oni imaju občinama dostavljati naredbe županijske i viših oblasti, bditi da se sve zapoviedi točno vrše, popisivati narod, paziti da se porez pravedno i jednako razdieli, gledati da su ceste, putovi i mostovi uviek u dobrom stanju, paziti na zdravstvene prilike, javnu sigurnost i nastanjivanje vojske, što je bila obća nevolja, koje su zapisnici puni, radi pomanjkanja kasarna. Kao sudci sude s pristavom u parnicama kojim predmet ne prelazi svote od pet stotina for.; odsudu izriču i pristavi.

Veliki bilježnik (notarius) i podbilježnici predlažu i čitaju u sjednicama predmete za viečanje, pišu zapisnike (prothocollum) skupštinske, sastavljaju predstavke (repraesentatio) na više oblasti i na kralja, izradjuju osnove, pišu dopise na druge županije i niže oblasti, onda naputke za sudce i ine županijske činovnike.

Veliki odvjetnik i odvjetnici županijski (fiscalis comitatensis) zastupaju županiju na sudovima, tuže one koji se u skupštinama protuzakonito vladaju, nadziru poslove sirotinjske i skrbničke, oni su bili u starim županijama ono, što su sada državni odvjetnici.

Veliki blagajnik i blagajnici (cassae perceptores) rukovode županijsku blagajnu. U starije doba kupe porez, pa su u neku ruku ovrhovoditelji. Županijske račune vodi i pregledava računar (rationum exactor), a pisma čuva arkivar, koja uredjuje registrator. Županijski je barjak nosio, pazio na županijsku zgradu, te imao nadzor nad pandurima i katanama kastelan.

Uz ovo činovničtvo koje se, osim kastelana, u restauraciji mienjalo, ima još i tako zvanih pogodjenika (conventionati). Na zdravlje bdiju županijski liečnik (fizik) uz pripomoć kirurga, koji stanuju u pojedinim kotarima. Ceste, putove gradi, potoke i rieke reguliše i na gradjevni red pazi županijski mjernik, dok nadzornik svilarstva nastoji o napredku svilogojstva u pojedinim kotarima. Za marvu brine se veterinar.

To je sav činovnički aparat županijski; do god. 1848. morali su glavni službenici bez uvjetno biti plemići, te u dotičnoj županiji imati svoj posjed.

Svi se predmeti riešavaju u skupštinama (spravište, congregatio). Ove su generalne i partikularne; što bi partikularna odredila, trebala je uviek i generalna da potvrdi. Skupštinu sazivlje veliki župan, a ako je zaprečen podžupan, i to četiri puta na godinu. Važna i prešna stvar može se obaviti i u izvanrednoj skupštini. Na tim bi skupštinama skupljeno plemstvo županijsko (u koje se računalo i svećenstvo) razpravljalo sve što god je ulazilo u javni županijski život, a i ono što se ticalo čitave županije, dakle tu se tjerala politika u malom kao i u saboru. Najprije se čitaju više naredbe, koje skupština stojeći sluša, a onda se razpravlja o njima kako da se izvedu, pa taj zaključak skupštinski onda veže županijsko činovničtvo. Ako se skupštini koji dopis čini nezakonit ili da nije umjestan, izrazi se u tom smislu, ili će bacit dopis na stranu (ad acta). Iza toga dolaze na red dopisi drugih županija kojim se odgovara, a konačno začne pretresivanje domaćih predmeta, čak i ciena mesu se odredjuje.

Jedno od najvažnijih prava županijske skupštine bez sumnje jest izabiranje činovničtva, i to svake treće godine. Još prije izmaka trogodišta odredjuje veliki župan dan, kad će se izbor obaviti. Njemu podnašaju molbenicu svoju svi oni koji žele koje mjesto postići, a onda na dan izbora predlaže on trojicu skupštini, koja onda većinom glasova ili jednoglasno odabire koga hoće. Za prvog podžupana dužan je veliki župan predložiti svakako i onoga, koji je bio do sada podžupan, dok kod drugih toga činiti ne mora. Obično bi veliki župan dan pred izbor sebi pozvao nekoliko odličnijih skupštinara, te ih pitao, koga će predložiti. Skupština bira samo aklamacijom, te kad se jasno vidi za koga je većina, onda ustane veliki župan i proglasi dotičnoga izabranim. Kad klicanje nije jasno, jer se više imena čuje, onda se glasovnicom (kruglјicom) glasuje za pojedinca, koji ima za sebe posebno smještenu žaru. Većina

glasova dakako odlučuje. Izabranik na to položi pred skupštinom prisegu kralju i ustavu. Sveukupno činovničtvo županijsko plaća županija sama, osim velikog župana, koga plaća kralj.

Taki je ustav bio u županijama našim sve do god. 1848. i uz malu promjenu glede plemstva i latinštine sve do 15. novembra 1874., kad su uvedene podžupanije. U virovitičkoj županiji bile su ove: osječka, djakovačka, i virovitička. Sada su se sastajale županijske skupštine, po dva puta u godini. Činovničtvo nije više birala skupština, već ih je na županov predlog imenovao ban. Taj ustav konačno zamieni današnji, uredjen zakonom od 5. februara god. 1886.

Sudbenost bila je vrlo slaba sve do god. 1848. Kako se čitava županija razpadala na gospoštine, to su seljanima redovito sudila gospoda njihova i to dakako po razumu i običaju, a riedko kad po Verböcziju (jus tripartium). Seljačkom plemiću (armalista) sudi podžupan i veliki sudac u ime gospoštine u kojoj stanuje. Od ovog sudišta može se priziv učiniti na županijski sud, a onda na kraljevski banski stol, jer je Slavonija u sudbenosti ostala pod banom i iza god. 1751.

Žiteljstvo županije virovitičke razdielit ćemo na troje: na plemstvo, stanovničtvo gradova i na seljake.

Plemstvo dieli se na tri diela, prvo je biskup djakovački, drugo su velikaši to jest knezovi, grofovi i baruni, a treće niže plemstvo, koje imade svoje posjede u županiji (nobiles possessionati). Biskup i velikaši imadu svaki po glas na državnom saboru požunskom, dok svi ostali mali plemići izabiru po dva poslanika u sabor. Uza ove ima još seljačkih plemići (armalistae), koji se malo u čem razlikuju od prostog seljaka, tek što ga vlastelin ne će da upotrebi za robotu.

Grofovi Pejacsevichi.

Na teritoriju naše županije prvo i najglasovitije visoko plemstvo jesu grofovi Pejascevichi.[1]

Po obiteljskim ljetopisima imao je kralj bosanski Stjepan Dabiša (1391—1396.) tri sina Vladislava, Parčiju i Vuka. Kako su bila sva trojica upletena u obiteljsku urotu proti kralju Tvrdku, to su morali bježati iz Bosne, kad je Tvrdko pobiedio. Parčija pobježe u Bugarsku, sagradi ondje na rieci Skit (pritoku Dunavskom) grad Kneževo, te tako bude praotac bugarskih Parchevicha zvanih i Knezevich. Ovog je Parčije bio sin Nikola (1371), a ovog opet Petar (umro iza god. 1423). Petrov sin Nikola, roditelj je Gyone (Ivana) Parchevicha, koji se god. 1481. domogne sviju obiteljskih imanja, te ih početkom XVI. stoljeća podieli medju svoja četiri sina utemeljitelja četiriju raznih porodica: Ivana Parchevicha, Dmitra Pejacsevicha, Stjepana Knezevicha i Tome Tomagjonovicha. Dmitar prozove se Pejacsevich po gradu Pejačevo u Bugarskoj. Njegov sin Nikola I. otac je Gjuri I. barunu Peja-

[1] Gl. Julian Graf Pejacsevich: „Peter Freiherr von Parchevich". Wien 1880. I od istoga pisca „Stammtafel der Familie Pejacsevich" nach Familien-Urkunden zusammengestellt, u obiteljskom arkivu našičkom.

RODOSLOVJE GROFOVSKE PORODICE PEJACSEVICH.

csevichu, koga nasliedi u imetku Matija (umro oko 1688), roditelj praotca današnje grofovske porodice Pejacsevicha Marka. On se rodio negdje oko 1656., te je po najprije živio u Pečuhu, a onda se nastanio, kad su Turci bili protjerani, u Osieku, gdje je i umro, kako to svjedoči knjiga preminulih, dne 16. januara 1727. On se oženio Anastazijom bar. Tomagjonovichevom, koja takodjer preminu u Osieku dne 11. februara 1729. Oboje su sahranjeni u franciškanskoj crkvi osječkoj.[1] Od Markove devetero djece najznamenitiji mu je sin Josip Franjo Žaver Antun grof Pejacsevich. On se rodio u Osieku 4. septembra 1710.; kako mu je bilo tek sedamnaest godina kad mu je otac umro, bili su mu stričević, Antun i Marko skrbnici. God. 1732. kupi imanje Našice od grofice udovice Odoyer za 18.000 for., a kasnije steče Podgorač, dok je Rumu, Retfalu i Viroviticu baštinio od svojih stričevića, koji su umrli bez odvietka. Dne 22. jula 1772. postade grofom s predikatom „virovitički (de Veröcze)." Pod konac života svoga preseli se u Šopron, gdje i preminu dne 30. aprila 1787. Sa ženom svojom Jelisavetom Peterson imadjaše petero djece, od koje nas najviše zanima Karlo Ferdinando Josip Antun. On se rodio u Mantovi dne 2. novembra 1745., te se posveti vojničkom zvanju svršivši akademiju terezijansku u Beču. God. 1792. dne 6. juna imenova ga kralj Franjo II. komornikom. Preminuo je u Šopronu, gdje je poput otca svoga zadnje dane života sproveo, dne 1. aprila 1815. Oženjen bijaše dva puta, te imao trinaestero djece, od kojih se najviše iztiče Ferdinando Karlo Rajner rodjen u Šopronu dne 17. juna 1800. kao uzoran gospodar, baveći se izključivo sav viek svoj ogromnim svojim imanjima. Umro je 10. aprila 1878. u Grazu, a ženom Marijom Anom Döry de Jobaháza porodio je sedmero djece. Najstariji sin je otac presvietlog gosp. velikog župana Dr. Teodora grofa Pejacsevicha, preuzvišeni gosp. Ladislav grof Pejacsevich, rodjen dne 5. aprila 1824. u Šopronu, od 1844—1848. prisjednik banskog stola u Zagrebu, a od god. 1880 do 1883. ban hrvatski. Komornik je od god. 1854.; tajni savjetnik Njeg. Veličanstva od god. 1877., vitez reda željezne krune I. razreda od 1869; oženjen je visokoblagorodnom gospodjom Gabrielom barunicom Döry de Jobaháza od 25. novembra 1852. u Šopronu. Iz ovog srećnog braka poteklo je četvero djece, a najstariji je sin Marija Teodor Ferdinando Julijan Gerard rodjen 24. septembra 1855. u Našicama, vitez maltežkoga reda od februara 1884., te veliki župan virovitičke županije. Oženio se dne 22. januara 1881. u Budimpešti s visokoblagorodnom gospodjom Jelisavetom barunicom Vay de Vaya.

„Slavonija je zemlja kmetova" veli Taube. I jest doista tako bilo sve do god. 1848, jer izuzmemo li svećenstvo jedne i druge crkve, činovništvo i častnike vojničke, te gradjane slobodnih gradova Požege i Osieka Seljačtvo.

[1] Testamenat barunice Anastazije od 2. decembra 1728. i 8. februara 1729. u Osieku, pisan je na hrvatskom jeziku, a nalazi se u obiteljskom arkivu u Rétfali.

(od god. 1809), svi su ostali kmetovi. Ne samo seljani, nego i gradjani u gradovima i trgovištima dapače i imućniji trgovci svi su ti kmetovi. Sve ono žiteljstvo koje je bilo nastanjeno u Slavoniji iza izgona Turaka, svi su ti postali kmetovi. Ovo kmetstvo medjutim nije tako ljuto i težko kao primjerice ono u Češkoj, Moravskoj i Njemačkoj; zemaljski zakoni učiniše ga blažim, jer spahija nema nad svojim kmetovima druge vlasti već samo tražiti od njih rabotu, nešto novca i hvat drva. Bez uzroka pravog nemože niti jedan gospodar svojih kmetova iztjerati, te im oteti po svojoj volji njihov posjed ili kuće.

Seljaka kmetova ima dvije vrste: jedni (colonus integrae sessionis) koji posjeduju čitavu sesiju, to jest 24 jutra oranice i 8 jutara livade. On je dužan svomu gospodaru dvanaest puta u godini s četiri vola raditi, ili mu obaviti četrdeset i osam ručnih posala, računajući svakog vola za jedan posao; drugi (colonus mediae sessionis) mora gospodaru na godinu šest puta s četiri vola raditi ili obaviti dvadeset i četiri ručna posla. Prvi mu uz to daje još hvat drva i tri for., drugi hvat drva i talir. Ako tko ima više od jedne sesije, onda se prama tomu računaju i njegove dužnosti. Sav se taj posao može u obće pretvoriti u novac, onda se računa za posao s volovi 40 nč., a za ručni 10 nč., dakle seljak prve vrste može se sa 8 for. na godinu sasvim izkupiti od rabote.

Osim toga plaćaju svi kmetovi kontribuciju, koja je koncem prošlog vieka iznašala u trim slavonskim županijama do 170.000 for. Ima seljaka koji plaća do 60 for., jer to ide prama dohodku, čim više ima, tim više plaća. Taube veli: „Mislim da se ne varam, ako sveukupni kraljevski dohodak iz Slavonije i Sriema na godinu računam na milijun for., od čega jedna polovina dopada na plaću činovnika, častnika, popravke tvrdjava, javnih zgrada i ostalog. Čisti dakle prihod iznaša na godinu do pol milijuna."

Obrt i trgovina.

Trgovina i obrt veoma su slabi, osobito obrt, jer nije bilo vještih ljudi u zemlji, pa ih je s toga trebalo povlačiti sa strane. Sada se jatomice sele Niemci obrtnici u Slavoniju, dapače županije imadu nalog da to čine, te u skupštinah o tom razpravljaju. Glavni prihod je žito i stoka. God. 1770. prvi je puta Slavonija stala svoje žito prodavati u Italiju. Savremenik Taube veli, da je za šest godina nekoliko milijuna for. time ušlo u zemlju. Ovo žito putuje Savom i Kupom do Karlovca, a onda Lujzenskom cestom na Rieku, gdje se ukrcava u ladje. Stoka se poglavito u Njemačku prodaje, te pješke tjera na veliki šopronski vašar. Uz ovo Slavonija poglavito trguje kožom lisica, medveda, vukova, kuna, risova, jazavaca i dabrova, Osiek je glavno tržište ove robe. Ovoj trgovini dosta smetaju vrlo rdjave ceste, koje su tek popravljene u naše vrieme.

A sada da ogledamo crkvene prilike. Tu nam se najprije namiče dužnost nastaviti niz biskupa bosanskih, što smo ga prekinuli u trećoj glavi.

Nikolu Ogramića nasliedi Petar Crnković, no taj se još prije posvete prestavi u Zagrebu (na pepelnicu 1703.), tako da svoje biskupije

Crkvene prilike.

nije ni vidio. Sada postade biskupom Gjuro Patačić de Zajezda (1703—1716.), član istoimene glasovite porodice, koja je dala virovitičkoj županiji prvog velikog župana. Od osobite ljubavi prama vjeri podje u svojoj petnaestoj godini u red Isusovaca, te je svojom učenošću i čistim životom sve zadivio. No kako ga je stala bolest mučiti, to je morao ostaviti red, te podje u Bolognu da ondje nastavi teoložke nauke. Godine 1703. imenova ga kralj Leopold I. biskupom bosanskim, koje je časti i doista dostojan bio. Revno se stao zanimati za svoju zapuštenu biskupiju, pazio da se sačuva njena cjelokupnost, u Djakovu popravio i preuredio stolnu crkvu i dvor biskupski, nabavio zvona te činio pastirski obhod gdje je nekoč gazila turska noga. Uza to je bio pravi dobrotvor Franjevaca. God. 1709. blagoslovio je temeljni kamen njihovoj crkvi u Osieku, a 1710. predade im zemljište za manastir i bivšu tursku džamiju, koju je preobratio u crkvu bezgriešnog začeča bl. djev. Marije. Gjuro Patačić umre u martu god. 1716.

Petar Bakić de Lach (1716.—1749.) istim je putem pošao kao i njegov prečastnik, zauzimajući se za vjerske prilike. On umre 9. jula 1749. na svojem dobru u Križevljanima, a nasliedi ga Franjo Thauzy (1749.—1751.), kojem je bilo tek 31. godina, kad je od kanonika zagrebačkog postao biskupom bosanskim. No već treće godine bi premješten na zagrebačku biskupiju, a 30. jula 1751. imenova Marija Terezija zagrebačkog kanonika lektora Josipa Čolnića biskupom bosanskim.[1]

Porodica Čolnića potiče iz Bosne, te se preselila u Hrvatsku negdje u prvoj polovici XVI. vieka, gdje služeći u vojsci steče mnogo zasluga, pa bude nagradjena imanjem Oštrcom kod Barilovića blizu Karlovca. Naš biskup rodio se 11. marta 1699. u Vivodini kod Jaska, gdje mu je otac služio u vojsci. Nauke je svršio kod jezuita u Zagrebu, onda u hrvatskom kolegiju u Beču, a konačno u Rimu, od kuda se god. 1723. vrati kao doktor teologije u domovinu. Godinu dana iza toga postade kapelanom u Varaždinu, a sljedeće župnikom u Brdovcu, a već 1728. kanonikom zagrebačkim. Tu je ostao sve do 1751. kad postade biskupom bosanskim. Kad je došao u Djakovo, ne nadje ni pristojna stana; biskupska palača bila je drvena, pače i pletena, u vrlo trošnom stanju. S toga je jur druge godine po svom dolazku bio prisiljen, da gradi pristojnu zgradu. Na proljeće 1753. poče gradnja, koja je potrajala deset godina. Danas je to ono iztočno i glavno krilo biskupske rezidencije sa strane trga. Uz to dao se biskup na podpuno obnovljenje svoje biskupije. Kad je došao, našao je samo četiri župe: Djakovo, Gorjane, Vrbicu i Vrpolje. Skoro podvostruči on taj neznatni broj, a uz to stao podizavati i nove crkve. Isto je tako zdušno vršio Čolnić čin velikog župana županije požežke, koji ga zapade god. 1753. Prebjegle Bošnjake naselio je po selima Punitovci, Beketinci, Koritna, Dragutin, Vuka i Širokopolje. On umre dne 17. februara 1773.

[1] Gl. njegov životopis od m. Pavića u „Glasnik biskupije Bosanske i Sriemske“ 1895. br. 14—17.

Već od 22. sept. 1770. stali su se voditi pregovori o tom, da se sjedini biskupija bosanska i sriemska u jednu. To se napokon zgodi po smrti Čolnićevoj bulom pape Klimenta od 7. jula 1773, a kao biskup bosanski i sriemski bude imenovan pečuhski kanonik Mato Franjo Krtica (1773—1805), koji je novom biskupijom upravljao sve do 31. maja 1805. Nasljednik mu je Ante Mandić 1806-1815), a ovomu opet Mirko Karlo Raffay (1816—1830), graditelj južne strane biskupske palače. Pavlo Matija Sučić de Pacser (1830—1834) i Josip Kuković (1830 do 1849) predšastnici su današnjem velikom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, graditelju veličajne stolne crkve.

Dohodci biskupa bosanskoga bili su prije sjedinjenja sa sriemskom biskupijom i proširenja na sjever u negdašnji teritorij pečuhske biskupije vrlo slabi. Čolnić je imao tek 6000 for., a g. 1777 već je to naraslo na 25.000for. Isto vriedi za kaptol djakovački, koji je uredjen tek 8. januara 1777. s jednim prepoštom i četiri kanonika: dohodak prepoštov bio je godimice 800 for., najstarijeg kanonika 600 for., a ostalih samo 500.

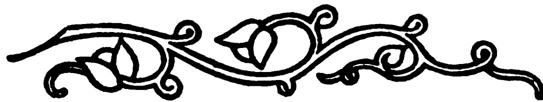
Uz ovo svećenstvo još se za nauk božiji brinuo red franjevački sa svojim manastirima u Djakovu, Osieku, Našicama, te kapucinski i jezuitski u Osieku.

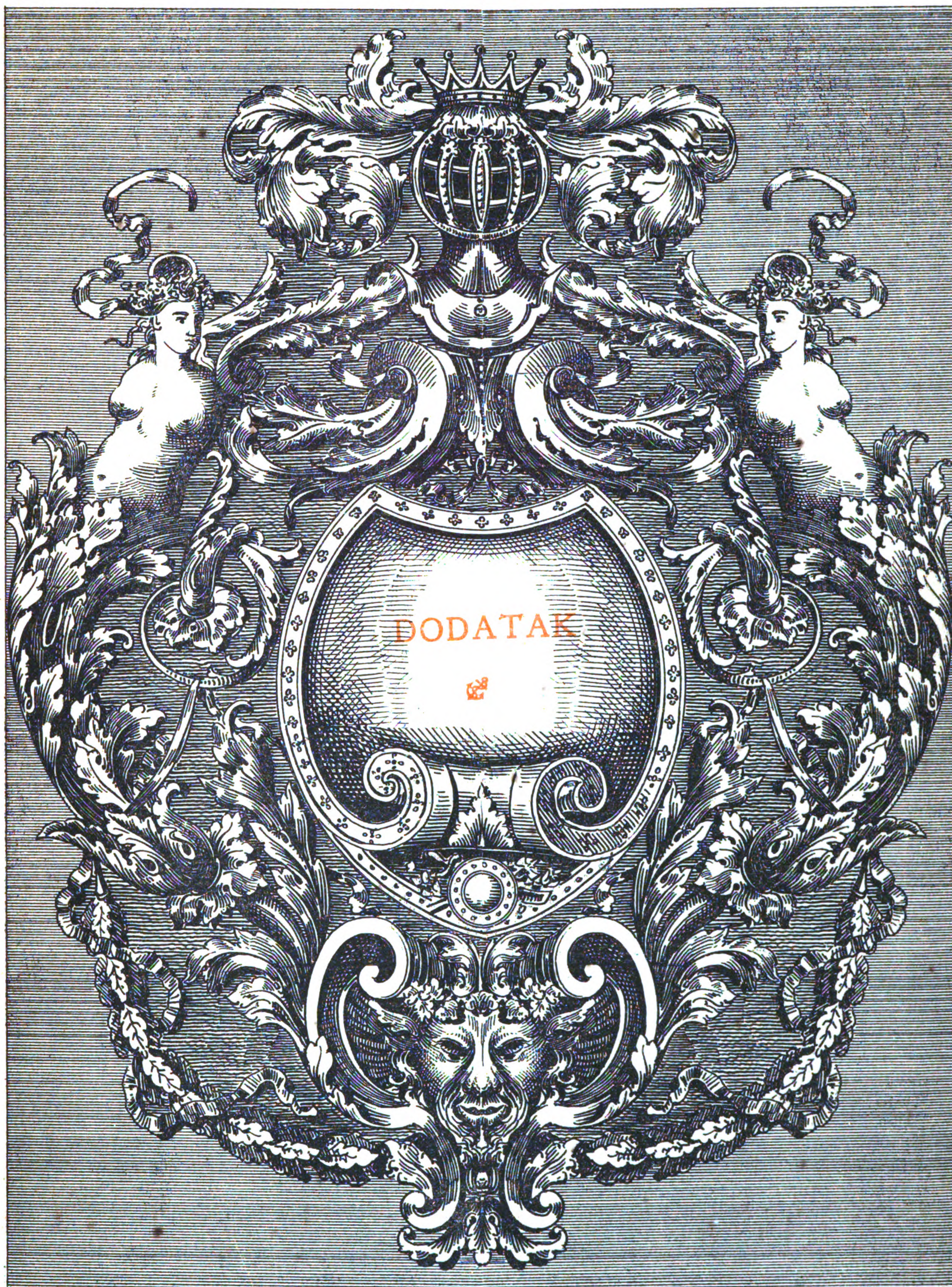
Grčko-iztočno žiteljstvo podpadalo je pod biskupa pakračkoga, koji je jedno vrieme stolovao u Duzluku, a onda u Pakracu. Židovi u prošlom vieku vrlo omraženi, dapače županijska oblast mnogo si je truda zadavala da ih odbije od svojih granica, stadoše ulaziti u Slavoniju početkom ovog stoljeća, poglavito po Josipovom tolerancediktu.

Školstvo. *

Školstvo nije bilo manje zapušteno. Najviše se za nj zanimao red franjevački, pa onda svjetovno svećenstvo. Čolnić nije našao, kad je došao u Slavoniju, ni jedne pučke škole. On je 1753. prvu otvorio u Djakovu. Uz silno zanimanje županije pošlo je i u tome po malo na bolje, tako da je god. 1766. mogla biti, poglavito nastojanjem velikog župana Ivana grofa Patačića otvorena u Osieku gimnazija, koju su vodili Isusovci.

Kad prispodobimo ovo jedno kulturno stanje naroda našega hrvatskoga u Slavoniji u drugoj polovici XVIII. vieka s današnjim, onda možemo lasno uviditi golemi napredak što ga ova županija danas nakon 150-godišnjeg svog obstanka slavi, a opravdana je nada i želja svijų njezinih sinova, da će u buduće još bolje napredovati, te se uviek s ponosom i samosviešću ogledati na svoju prošlost. U to ime Bog pomozi!

DODATAK

VELIKI ŽUPANI.

*

Ljudevit grof Patačić de Zajezda 1745—1756.
Gjuro Klimó (administrator) 1756—1761.
Ivan grof Patačić de Zajezda (administrator) 1761—1766.
Kristof grof Niczky de Niczk 1766—1783.
Gjuro grof Niczky de Niczk 1783—1785.
Franjo grof Szécsenyi de Sarvás et felsö Vidék (administrator) 1785—1790.
Gjuro grof Niczky de Niczk 1790—1811.
Josip grof Majláth de Székhely 1811—1818.
Ante Adamović de Čepin (administrator) 1818—1825.
Josip grof Majláth de Székhely 1825—1827.
Emerik Lányi de Kis Szánto 1827—1830.
Franjo Szegedy de Mezö Szeget 1830—1841.
Josip Šišković de Almaš et Gödre 1841—1850.
Petar grof Pejacsevich de Veröcze 1850—1861.
Josip Juraj Strossmayer 1861—1862.
Ladislav pl. Delimanić 1861—1862.
Petar grof Pejacsevich de Veröcze 1867—1870.
Miroslav pl. Kraljević 1870—1875.
Mirko Kršnjavi 1875—1886.
Dr. Theodor grof Pejacsevich de Veröcze 1886.

BISKUPI BOSANSKI ILI DJAKOVAČKO-SRIEMSKI.

*

a) Po našoj razpravi.

*

BISKUPI BOSANSKI.

bl. Ivan 1233—1238.
Ponsa 1238—1270.
Roland 1272.
Andrija 1280.
Toma 1291—1299.
Nikola I. 1301—1306.
Grgur 1308—1314.
Benedikt I. 1314—1316.
Petar I. 1317—1334.
Lovro I. 1336—1348.
Ivan II. 1348—1349.
Peregrin 1349—1356.
Petar II. 1356—1375.
Dominik 1376—1381.
Gjuro I. 1383—1387.
Ivan III. Mrnarić 1387—1408.
Benedikt II. 1410—1426.
Dioniz de Jakč 1427.
Josip I. 1428—1442.
Rafael 1444—1455.
Filip 1455—1456.
Pavao 1457—1459.
Benedikt III. 1468—1480.
Matija 1480—1486.
Luka 1490—1493.
Gavro Polgar 1493—1501.
Mihajlo Kesserö 1502—1516.
Donat 1516.
Gjuro II. od Polečnika 1516—1526
interregnum.
Bernand Gentilis 1532.
Blaž Kovačić 1544.
Tomo Skorojević 1550—1552
Ante Matković 1573—1582.
Nikola Ugrinović 1583—1587.
Franjo Baličević 1588—1615.
Vjekoslav Iločki 1600 nasl. bisk.
Franjo Erghely 1603 nasl. bisk.
Ivan Telegdi 1610 nasl. biskup
Ante Požežanin 1615—1625.
Tomo Balasty 1617 naslov. bisk.
Stjepan Semunyey 1622
naslovni biskup.
Ladislav Deally 1623 nasl. bisk.
Ivan Posgaya 1625 nasl. biskup.
Tomo Ivković 1625—1633.
Ivan Tomko Mrnavić 1634—1637.
Tomo Mrnavić 1637—1644.
Marijan Maravić 1646—1660.
Matija Benlić 1661—1669.
Nikola Ogramić 1669—1701.
Petar Crnković 1703.
Gjuro Patačić 1703—1716.
Petar Bakić de Lach 1716—1749.
Franjo Thauzy 1749—1751.
Josip Ante Čolnić 1751—1773.

BISKUPI BOSANSKI ILI DJAKOVAČKO-SRIEMSKI.

Mato Franjo Krtica 1774—1805.
Ante Mandić 1806—1815.
Mirko Karlo Raffay 1816—1830.
Pavlo Matija Sučić 1830—1834,
Josip Kuković 1834—1849.
Josip Juraj Strossmayer 1849.

b) Po Farlatu.

Vladislav oko god. 1141.
Mikovan 1150.
Radagast 1171 ili 1197.
Danilo oko god. 1200.
Biskupski interregnum.
bl. Ivan I. Niemac 1238.
Almo 1240.
Ivan II. 1253.
Biskupski interregnum.
Andrija 1280.
Nikola I. 1304.
Benedikt 1310.
Petar 1317.
Lovro 1335.
Ivan oko god. 1343.
Peregrin 1349.
Petar II. 1357.
Dominik 1379.
Gjuro I, 1384.
Ivan oko god. 1388.
Benedikt II. 1410.
Dioniz 1427.
Josip I. 1428.
Stjepan 1450. „i izabrani" Ante.
Bosnu osvojiše Turci 1463. Sjedište biskupsko prenešeno je u Djakovo.
Biskupski interregnum.
Benedikt III. 1469.
Matija 1486.
Luka 1491.
Gavro 1494.
Mihajlo 1502.
Donat 1516.
Gjuro II. oko god. 1520.
Blaž oko god. 1530.
Toma oko god. 1540.
Biskupski interregnum.
Ante god. 1573.
Biskupski interregnum.
Franjo 1588.
Vjekoslav 1600.
Franjo II. 1607.
Ivan IV. 1610.
Toma II. 1618. naslovni biskup.
Stjepan 1622. naslovni biskup.
Ivan V. 1628. naslovni biskup.
Vinko (?) naslovni biskup.
Ivan VI. 1631.
Tomo III. 1639.
Ivan Jerolim 1645.
Marijan 1647.
Biskupski interregnum.
Nikola II. 1669.
Petar III. 1702.
Gjuro III. 1703.
Petar IV. 1716.
Franjo III. 1750.
Josip Ante 1751.

BISKUPI ZAGREBAČKI.

*

Duh 1093.
Singidin 1102.
Manases 1103—1113.
Fancika 1114—1131.
Marcelin 1131—1140.
Vrblen 1142—1155.
Gotsald 1156—1161.
Bernard 1162—1172.
Prodan 1172—1185.
Ugrin 1185—1188.
Dominik 1190—1206.
Gothard 1206—1214.
Stjepan I. 1215—1225.
Stjepan II. 1225—1247.
Filip 1247—1262.
Timotej 1262—1287.
Antonij 1287.
Ivan I. 1288—1295.
Mihajlo 1295—1303.
Augustin Kažotić 1303—1322.
Jakov de Corvo 1322—1326.
Ladislav de Kobol 1326—1343.
Jakov de Placentia 1343—1348.
Dionisij de Laak 1349.
Nikola Babonić 1350—1356.
Stjepan III. 1356—1375.
Dmitar 1376—1378.
Pavao Horvat 1379—1387.
Ivan II. Smilo 1387—1397.
Eberhard de Alben 1397—1406.
Andrija 1408—1409.
Eberhard de Alben (po drugi puta) 1409—1420.
Ivan III. de Alben 1420—1433.
Benedikto de Zolio 1440—1453.
Tomo de Dabrencze 1454—1464.
Dmitar Čupor de Moslavina 1465.
Osvaldo Thuz de Szentlászlo 1466 do 1499.
Luka 1500—1510.
Ivan IV. Bakač 1514—1518.
Simeun I. Bakač de Erdöd 1518 do 1543.
Nikola II. Olahus 1543—1548.
Wolfgango de Gyula 1548—1550.
Pavao II. Gregorianac 1550—1557.
Matija Brumanus 1558—1563.
Gjuro I. Drašković 1563—1578.
Ivan V. Monoslai (Kranjčić) 1578 do 1584.
Petar I. Herešinac 1585—1588.
Gašpar Stankovački 1588—1596.
Nikola Zelnicaj (Stepanić) 1598 do 1602.
Simon II. Bratulić 1603—1611.
Petar II. Domitrović 1611—1628.
Franjo Ergeljski 1628—1637.
Benedikto Vinković 1637—1642.
Martin I. Bogdan 1643—1647.
Petar Petretić 1648—1667.
Martin II. Borković 1667—1687.
Aleksandar Mikulić de Brokunovec 1688—1684.
Stjepan Seliščević 1694—1703.
Martin Brajković 1703—1708.
Mirko grof Eszterházy 1708—1722.
Gjuro Branjug 1723—1748.
Franjo barun Klobušicki 1748—1751.

BISKUPI ZAGREBAČKI.

Franjo Thauzy 1751—1769.
Ivan Paxy 1770—1772.
Josip Galjuf 1772—1786.
Maksimilijan Vrhovac 1787—1827.
Aleksandar Alagović 1829—1837.
Gjuro Haulik de Varallya 1837—1852.

NADBISKUPI ZAGREBAČKI.

Gjuro Haulik de Varallya 1853 do 1869.
Josip Mihajlović 1870—1891.
Juraj Posilović 1894.

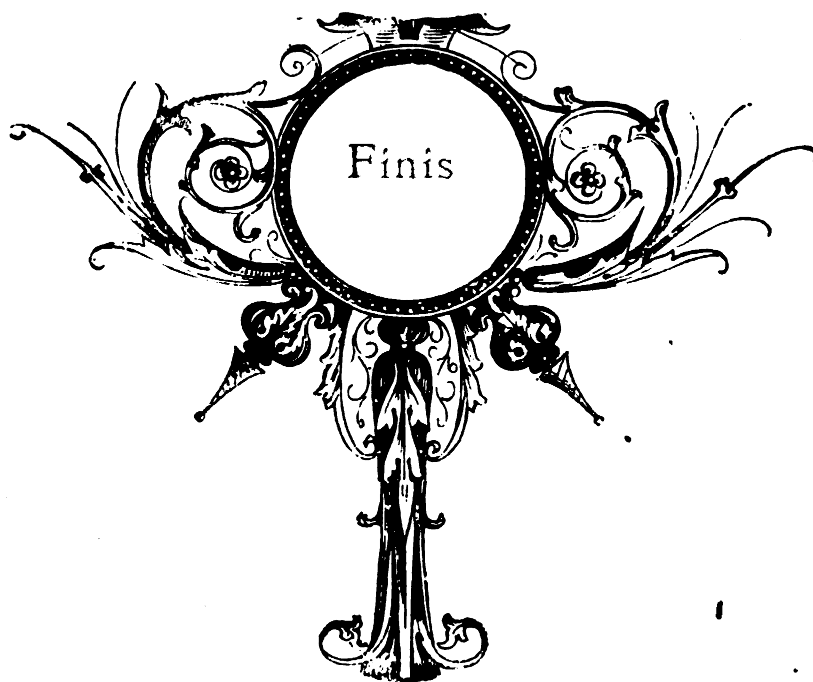
BISKUPI PEČUHSKI.

*

Boniperto 1036.
Mavro 1036—1070.
Stjepan I. 1070—1106.
Simeun 1106—1134.
Bana (Nana de Zere) 1135.
Makar I. 1138—1140.
Ivan I. 1140—1147.
Antimije 1148—1160.
Makar II. 1162—1181.
Job I. 1181.
Makar III. 1186.
Kalan 1188—1218.
Bartol 1219—1252.
Ahile 1252—1253.
Job II. 1253—1279.
Pavao I. 1279—1302.
Petar I. 1302—1312.
Ladislav 1312—1346.
Nikola de Poroszló 1346—1360.
Vilim 1360—1375.
Valentin de Alsan 1374—1408.
Ivan II. de Alben et Medwe 1410—1420.
Henrik de Alben et Medwe 1421—1445.
Andrija I. de Kálnó 1445—1455.
Nikola II. de Barni 1456—1459.
Ivan III. Cesinge (Janus Pannonius) 1459—1472.
Sigismundo I. Ernst (Hampo) 1473—1505.
Gjuro I. Zathmáry 1505—1521.
Filip More de Chwia 1521—1526.
Gjuro II. Sulyok 1526—1538.
Ivan VI. Ezek ili Ezith 1539—1541.
Stanko Várallyi 1541—1548.
Pavao II. Gregorianac 1548—1550.
Gjuro III. Tompa 1550—1552.
Antonije I. Vrančić 1553—1557.
Gjuro IV. Drašković 1557—1563.
Andrija II. Dudić (Sbordellatus) 1563—1567.
Ivan V. Moslavački 1568—1578.
Nikola III. Telegdy 1579—1586.
Ivan VI. Kutasy 1587—1592.
Ivan VII. Cherédy 1592—1595.
Nikola IV. Zelnicsey 1596—1598.
Nikola V. Mikač 1598.
Gjuro V. Zalatnoky 1598—1605.
Ivan VIII. Erdödy 1608.
Franjo Ergelić 1608.
Petar II. Domitrović 1608—1611.
Ivan IX. Pyber 1611—1619.
Nikola VI. Dalos 1619—1621.
Toma Balásfy 1621—1625.
Pavao III. David de Felsötál 1625—1628.
Gjuro VI. Drašković Trakošćanski 1628—1630.
Benedikto Vinković 1630—1637.
Ivan X. Cseh 1637—1639.
Stjepan II. Bošnjak 1639—1642.
Alberto Czigledy 1642—1643.
Gjuro VII. Szeglepcsén de Pohroncz 1643—1644.
Gjuro VIII. Széchény 1644—1648.

BISKUPI PEČUHSKI.

Pavao IV. Hoffmann 1648—1656.
Ivan XI. Salix de Felberthal 1658—1668.
Ivan XII. Gubasóczy 1668—1676.
Pavao V. Széchény 1676—1687.
Matija Ignjat Radonay 1687—1703.
Franjo II. barun Nesselrod 1703—1732.
Antun II. Kazimir grof Thurn 1732—1734.
Alvaro Cienfuegos 1735—1739.
Sigismundo II. grof Berényi de Karancs-Berény 1739—1748.
Gjuro IX. Klimó 1751—1777.
Pavao VI. grof Eszterházy de Galantha 1780—1799.
Martin Görgey 1807.
Josip Király de O-Gyalla 1807—1825.
Ignjat barun Szepessy de Négyer 1828—1838.
Ivan XIII. Scitovszky de Nagy-Kés 1838—1852.
Gjuro X. Girk 1852—1868.
Sigismundo III. Kovács 1869—1877.
Ferdinando Dulánszky 1877—1896.

CURA ET IMPENSIS
INCLYTI COMITATUS VERÖCZENSIS.

TYPIS ET LYTHOGRAPHIA
JULII PFEIFFER ESSEKINI
MDCCCXCVI.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 113411943